

ARAB TAVASZ – ARAB TÉL?

A POSZTKOLONIÁLIS ÁLLAMOK A KÖZEL-KELETEN

Csicsmann László

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
BUDAPEST

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

ARAB TAVASZ – ARAB TÉL?

A POSZTKOLONIÁLIS ÁLLAMOK A KÖZEL-KELETEN

Projekt szakmai vezető:

N. Rózsa Erzsébet

Szerző:

Csicsmann László

Lektorálta:

Rostoványi Zsolt

Kiadó:

Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Közigazgatási Továbbképzési Intézet

www.uni-nke.hu

Felelős kiadó:

Prof. Dr. Kis Norbert rektorhelyettes

Címe: 1083 Budapest, Üllői út 82.

A kiadvány a
KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15- 2016-00001 azonosítószámú
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés”
című projekt keretében készült el és jelent meg.

© Csicsmann László, 2020

© Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2020

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	6
1. AZ ARAB TAVASZ NARRATÍVÁI	14
1.1. ARAB TAVASZ: A TERMINOLÓGIA ETIMOLÓGIÁJA	14
1.2. A KÖZEL-KELET AZ ARAB TAVASZ ELŐESTÉJÉN	16
1.2.1. AZ ARAB VILÁG POLITIKAI REZSIMJEINEK TIPOLOGIÁJA	16
1.2.2. AZ ARAB TAVASZ POLITIKAI HÁTTERE	20
1.2.3. AZ ARAB TAVASZ POLITIKAI GAZDASÁGTANI HÁTTERE	22
1.3. AZ ARAB TAVASZ NARRATÍVÁI	29
1.3.1. DEMOKRATIZÁCIÓS DISKURZUS	29
1.3.2. A POSZTDEMOKRATIZÁCIÓS DISKURZUS	30
1.3.3. FORRADALMAK KORA?	32
1.3.4. ISZLAMISTA FORRADALMAK	32
1.3.5. POSZTISZLAMISTA TÜNTETÉSEK	33
1.3.6. A POSZTKOLONIALIZMUS VÁLSÁGA	33
1.4. ELTÉRŐ KIMENETEEK	33
2. A KÖZEL-KELETI HATALMI EGYENSÚLY ÁTALAKULÁSA AZ ARAB TAVASZ FÉNYÉBEN	36
2.1. ELMÉLETI ALAPVETÉSEK	36
2.2. A KÖZEL-KELETI HATALMI EGYENSÚLY KÉRDÉSE TÖRTÉNELMI DIMENZIÓBAN	38
2.3. A HATALMI EGYENSÚLY A KÖZEL-KELETEN A 2001. SZEPTEMBER 11-EI TERRORTÁMADÁST KÖVETŐEN	40
2.4. AZ ARAB TAVASZ ÉS A POSZTAMERIKAI KÖZEL-KELET	43
2.5. AZ IRÁNI NUKLEÁRIS MEGÁLLAPODÁS REGIONÁLIS KÖVETKEZMÉNYEI	47
2.6. A REGIONÁLIS KONFLIKTUSOK ÉS A HATALMI EGYENSÚLY KÉRDÉSE	51
2.7. KONKLÚZIÓ	54
3. EGYIPTOM: MUBÁRAK-RENDSZER MUBÁRAK NÉLKÜL?	56
3.1. A „LÓTUSZOS FORRADALOM”	58
3.2. A TÜNTETŐK – A JANUÁR 25-E MOZGALOM SZÜLETÉSE A KAIRÓI TAHRÍR TÉREN	59
3.3. AZ ELLENZÉKI CSOPORTOK	60

3.4. A MUSZLIM TESTVÉRISÉG ÉS A TÜNTETÉSEK	62
3.5. A REZSIM TARTÓPILLÉREINEK MEGGYENGÜLÉSE?	65
3.6. A NEMZETKÖZI KÖZÖSSÉG ÉRDEKEI	67
3.7. A KATONAI HATALOMÁTVÉTEL TŐL MURSZI ELNÖKSÉGÉIG	69
3.8. MOHAMED MORSZI ELNÖKSÉGE – AZ ISZLAMISTA FORDULAT	71
3.9. SZISZI ELNÖKSÉGE EGYIPTOMBAN	73
3.10. HOGYAN TOVÁBB EGYIPTOM?	74
KONKLÚZIÓ	76
IRODALOMJEGYZÉK	81
KÖNYVEK, KÖNYVFEJEZETEK	81
FOLYÓIRATOK, TANULMÁNYOK	84
EGYÉB FORRÁSOK	90

BEVEZETÉS

„Teljes őszinteséggel mondom, figyelmen kívül hagyva a jelenlegi helyzetet, hogy nem szándékozom jelöltként állítani magam a következő elnöki ciklusra. Elegendő évet töltöttem el az életemből Egyiptom és népének szolgálatában. Teljesen elhatároztam, hogy befejezem a nemzetért tett munkámat olyan módon, hogy az biztosítsa a lobogójának átadását... megőrizve legitimitációját és tiszteletben tartva alkotmányát.”

Hoszni Mubárak, 2011. február 1.¹

A fenti idézet attól a Hoszni Mubárak egyiptomi elnöktől származik, aki Szadat elnök halálát követően, 1981-től kezdve rendíthetetlenül állt Egyiptom élén. Egyiptom nem először nézett szembe modernkori története során olyan tömegtüntetéssel, amely a fennálló rendszer létét veszélyeztette. 1977-ben, miután Szadat, egyiptomi elnök a Nemzetközi Valutaalap nyomására megszorító intézkedéseket (például állami szubvenciók csökkentése) vezetett be, kezdetét vette a kenyérlázadás. Az arab világban számos, az 1977-es egyiptomi kenyérlázadáshoz hasonló játszódott le (például Jordániában és Marokkóban az 1990-es évek elején a reformok tüntetésekhez vezettek), azonban a megszokott „húzd meg-ereszd meg”-féle politika alkalmazásával a közel-keleti vezetők stabilnak tudhatták hatalmukat. Az arab tavaszt megelőzően komoly, a rendszer struktúráját is érintő átalakulásra az arab forradalmak kora alatt az 1950-es, 1960-as években került sor, amelynek keretében számos közel-keleti monarchia megbukott, és a katonai puccsok következtében köztársasági államformára tért át.²

Immáron hét év telt el azóta, hogy a tunéziai zöldségárus, Mohamed Búazízi, önégeztésével elindította azt a lavinát, amely 2011-ben számos, korábban a hatalomba bebetonozódott diktátornak a távozásához vezetett. A 2010. december 17-ei esemény szimbólumává vált annak a politikai folyamatnak, amelyet a szakmai publicisztika „arab tavasz”³ nevezett el. Az azóta eltelt több mint hat esztendő kellő időbeni távolságot ad ahhoz, hogy elméleti keretbe foglalva értelmezzük az eseményeket, és megvizsgáljuk az azóta eltelt időszakot. Miközben az Iszlám Állam térnyerésével az arab világ egy jelentős része „lángokban” áll, a Freedom House 2015-ös jelentése szerint egy arab állam elsőként elérte a „szabad” kategó-

1 Hoszni Mubárak egyiptomi elnök beszéde az egyiptomi televízióban, 2011. február 1-jén.

2 Egyiptomban 1953-ban, Irakban 1958-ban, Líbiában 1969-ben és Iránban 1979-ben dőlt meg a monarchia, forradalom következtében.

3 A későbbiekben részletesen kifejtésre kerül, hogy jelen kötetben mit értünk az „arab tavasz” alatt. Előljáróban annyit érdemes megjegyezni, hogy a fogalmat idézőjelben és értéksemlegesen használjuk annak a politikai átalakulásnak a megjelölésére, amely 2010–2011 fordulóján kezdődött.

riát, amely a választási demokrácia szinonímjaként értelmezhető.⁴ Ez az arab állam éppen az a Tunézia, ahol a diplomás fiatalok körében érlelődött a fennálló hatalommal szembeni elégedetlenség, 2010–2011 fordulóján. Tunéziában a 2013-as súlyos politikai válságot követően sikerült egy minimális politikai konszenzust kialakítani a politikai szereplőknek, amely egyben előrelendítette a reformokat, és egy új alkotmány elfogadásához vezetett. Miközben Tunézia egy sikeres demokratizációs folyamaton haladt keresztül, politikai értelemben nem tekinthető konszolidált demokráciának. Tunéziának számos kihívással kell megküzdenie, amelyek közül talán a legjelentősebb a radikális iszlamista szervezetek tevékenysége.

Tunéziával ellentétben az arab köztársaságok döntő többségében – az előzetes nyugati várakozásokkal szemben – nem teljesedett ki a demokratikus átmenet folyamata, hanem új autoritárius rendszer alakult ki a régi oltárán. A demokratizációs elképzelésekkel ellentétben az arab köztársaságokban végbemenő változások egy autoritárius politikai rendszert alakítottak ki, amely magán viselte a régi rezsim jegyeit, meghatározó szereplőit (például fegyveres erők), illetve nem egy esetben új aktorok (például mérsékelt iszlamista pártok) is helyet kaptak a politikai struktúrában. A legszembetűnőbb az egyiptomi visszarendeződés példája, ahol egy átmeneti iszlamista kormányzatot követően visszatért az elnöki pozícióba egy katonai vezető civil köntösben, Abdel Fatah Sziszi személyében. Az egyiptomi példa Tunéziával ellentétben azt mutatja, hogy a politikai reformok és a liberalizáció tekintetében nemhogy előrelépés, hanem inkább visszalépés következett be.

Az egyiptomi példa is rámutat a nyugati világ szemszögéből az arab tavasszal kapcsolatos egyik fontos alapkérdésre, a demokrácia és/vagy stabilitás kérdésére. Miközben a sikeres demokratizációnak szükséges, de nem elégséges előfeltétele a politikai stabilitás, a meglévő struktúrák felbomlásával járó változások gyakorta instabilitásba torkollanak⁵, ahogy a Közel-Keleten négy országot is érintett. A tágabb értelemben vett nemzetközi közösség előnyben részesíti a politikai stabilitást a demokratizációs folyamat kiszámíthatatlanságával szemben.

Külön csoportját képezik az arab világnak azon köztársaságok, ahol a politikai rezsim válságával, megroppansával az addig stabilnak tekintett állami struktúrák is megrepedeztek. Szíria, Irak, Jemen és Líbia a bukott államok tipikus közel-keleti példái. Az ezekben az államokban zajló politikai változások – a jelen sorok írásakor – 100 esztendőes Sykes–Picot-egyezmény által kialakított világrendet kérdőjelezzik meg. Jelenleg még megválaszolhatatlan az a kérdés, hogy azon nem állami szereplők (például Iszlám Állam), amelyek ellenőrzésük alatt tartanak különféle területeket, vajon állami szereplővé válhatnak-e a határok megőrzésével, avagy újrarájzolásával. Az említett négy állam bukása egy súlyos menekültválságot is eredményezett, amely 2015 nyarán az európai kontinenst is markánsan érintette. A 2015-ben

4 Freedom in the World Report 2016. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2016> (Letöltve: 2016.12.27.)

5 Francis FUKUYAMA: *Államépítés – Kormányzás és világrend a 21. században*. Századvég Politikai Iskola Alapítvány, Budapest, 2005.

Európába érkező mintegy egymillió menekült körülbelül fele Szíriából származott.⁶ 2016-ban a 360 000 Európába érkező menekültnek csak 23%-a szíriai származású.⁷

Teljesen más a változások eredménye az arab monarchiákban. A szakirodalomban jelentős viták folynak arról, hogy vajon a monarchiák általánosságban stabilabbak-e világszerte, mint a köztársaságok. A Közel-Kelet vonatkozásában azonban foglalkozni kell azzal a ténnyel, hogy a monarchiák többsége úgynevezett járadékgazdaság, vagyis a rendelkezésre álló szénhidrogén-készletek értékesítéséből olyan bevételekre tesz szert, amely indokolatlanná teszi egy, a nyugati típusúhoz hasonló adórendszer bevezetését. A közel-keleti olajmonarchiák habár ugyanazon problémákkal küzdenek mint a köztársaságok, mégis politikailag stabilnak bizonyulnak. A monarchiák közül kettő állam – Jordánia és Marokkó – éppen az arab tavasz tüntetéshullámának begyűrűzését elkerülendő, előremutató politikai reformokba kezdett, amelyek azonban nem érintették a politikai rendszer alapvető struktúráját.

Jelen kötet céljaként tűzi ki, hogy a politikatudomány és a nemzetközi kapcsolatok módszertani elemeivel térképezze fel az arab világ⁸ államainak politikai és gazdasági folyamatait. A kutatás elsődlegesen a komparatív politikatudomány, az összehasonlító regionális tanulmányok, a külpolitika-elemzés, a tranzitológia, a fejlődéstanulmányok, illetve a nemzetközi gazdaságtan interdiszciplináris módszereire építkezik. Jelen munka elsősorban tudományos nézőpontból íródott, ugyanakkor nem nélkülözi az ismeretterjesztő szempontokat sem. A kötet – különös gondossággal – kísérli meg dekonstruálni az arab tavasz fogalmát, és megpróbál választ adni a következő alapvető kérdésekre:

- Milyen politikai, gazdasági és társadalmi okok vezettek a 2011-es tüntetéshullámhoz?
- Mennyiben külső és mennyiben belső indíttatású az arab tavasz?
- Milyen narratívái vannak a szakirodalomban az arab tavaszról?
- Mikor kezdődött az a politikai átalakulás, amelyet arab tavaszról hívunk? Meddig tart(ott)? Jelenleg még zajlik az arab világban a politikai átalakulás?
- Milyen gazdasági jellegű következményei vannak az arab tavaszról? Milyen társadalmi és kulturális változások vezettek az arab tavaszhoz, illetve milyen társadalmi és kulturális következményei vannak az átalakulásnak?

Ahhoz, hogy a fenti kérdésekre átfogó magyarázatot tudjunk adni, három szinten érdemes vizsgálnunk az arab tavasszal összefüggésbe hozható változásokat.

6 Over One Million Sea Arrivals Reach Europe. *UNHCR*, 30 December, 2015.
URL: <http://www.unhcr.org/news/latest/2015/12/5683d0b56/million-sea-arrivals-reach-europe-2015.html> (Letöltve: 2016.03.25.)

7 Refugees/Migrants Response. Mediterranean. *UNHCR*.
URL: <http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php> (Letöltve: 2017.02.01.)

8 A kötetben arab világ alatt az Arab Államok Ligájának 22 tagállamát értjük.

1. *Globális szint:* Ahogy a későbbi fejezetekben bővebben is szólunk róla: a Közel-Kelet geostratégiai szempontból a világ egyik meghatározó régiója, amennyiben a Föld olajkészleteinek 56%-a és földgáztartalékának pedig 36%-a a térségben található.⁹ A Közel-Kelet jelentőségét emellett geopolitikai elhelyezkedése is felértékeli: Európa közelsége mellett hídszerepet tölt(ött) be Ázsia irányába. Az arab tavasz ebben az értelemben egy olyan globális esemény, amelynek befolyásolása a globális szereplők legfontosabb célja. A Közel-Kelet vonatkozásában négy globális politikai szereplő rajzolódik ki: az Egyesült Államok, az Európai Unió, Oroszország és Kína. A térség politikai erőviszonyaiban az 1990-es években nagyrészt az Egyesült Államok játszott meghatározó szerepet, így ezt az időszakot a szakirodalom gyakran *Pax Americanaként* is definiálja.¹⁰ A 2000-es években, az arab tavasszal nem hozható feltétlen összefüggésbe, hogy a Közel-Kelet egy egypólusú regionális rendszerből egy multipoláris rendszerre alakult, amelyben az Egyesült Államok nem az egyetlen, hanem csupán az egyik szereplő, amely alakítja a térség eseményeit.

A szakirodalomban posztamerikai Közel-Keletként meghatározott fogalom az Obama-adminisztráció által meghirdetett Ázsia felé való fordulás (*rebalancing, Pivot to Asia*) eredményeként Washingtonnak csökkent a Közel-Kelet iránti érdeklődése, és egyben a képességét is elvesztette arra, hogy unilaterálisan befolyást gyakoroljon a térségben. A 2013-ban a kínai elnök, Hszi Csin-ping által meghirdetett *One Belt, One Road* koncepció, az Új Selyemút projektje a közel-keleti térséget stratégiai pillérré emeli a kínai külpolitikai és külgazdasági ambíciókban. A putyini Oroszország számára a Közel-Kelet az a térség, ahol egyrészt az orosz befolyási övezetet meg kell őrizni és ki kell terjeszteni, valamint az amerikai–orosz globális rivalizálásnak is a színhelye. A könyv összefoglalja a Közel-Kelet külső feltételrendszerében bekövetkezett legfontosabb változásokat – elsősorban a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájának realista, neorealista iskoláit segítségül hívva. Az elemzés során ezért arra is választ keresünk, hogy az arab tavasz mennyiben tekinthető a globális szereplők által előidézett eseménysorozatnak¹¹, illetve hogyan befolyásolták a globális aktorok a politikai változások kimenetelét.

2. *Regionális szint:* Az 1990-es években a Közel-Kelet stratégiai viszonyait három nem arab ország dominálta. Irán, Izrael és Törökország tematizálta a régió főbb politikai és biztonsági kérdéseit, miközben az arab világ államai nagyrészt háttérbe szorultak a regionális versenyben. Az így kialakult hatalmi egyensúly különösen 2001 után kezdett felbomlani, amelyben a globális aktoroknak, így mindenekelőtt az Egyesült Államoknak is, jelentős szerepe volt. Henry Kissinger, volt amerikai külügyminiszter, *Világrend* című könyvében a következőképpen fogalmaz: „A nemzetközi rendnek sehol máshol nem kell szembenéznie ilyen bonyolult kihívásokkal – sem a tartós belső, regionális rendet nem lehet megteremteni,

9 Omid NEMATOLLAHI et al.: Energy Demands and Renewable Energy Resources in the Middle East. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. November 2016, No. 54, pp. 1172–1181.

10 Michael C. HUDSON: The Middle East under Pax Americana: how new, how orderly? *Third World Quarterly*, Vol. 13, No. 2, 1992. pp. 301–316.

11 A kérdéssel azért is érdemes foglalkozni, mert a magyar szakirodalomban is elterjedt az a hiedelem, amit az arab közvélemény is magáévá tett, hogy az arab tavaszt elsősorban külső tényezők idézték elő. Vö. SÓGOR Dániel: Nem arab és nem tavasz, nem forradalom és nem polgárháború. A szíriai válság és az „Arab Tavasz” mérlege. *Eszmélet*, 27. évfolyam, 108. szám, pp. 82–107.

sem pedig a mégiscsak létrejött rendet nem lehet összeegyeztetni a külvilág békéjével és stabilitásával.¹²

Az arab tavasz okozta változások hozzájárultak a regionális hatalmi egyensúly kibillenéséhez, illetve kiélezték a vetélkedést az egyes regionális aktorok között. A korábban említett három nem arab ország továbbra is vezető szerepet játszik, ugyanakkor Szaúd-Arábia, egyértelműen új tényezőként, megjelent a helyi érdekek ütközésében. Egyiptom úgyszintén jogot vindikál magának arra, hogy felidézze az 1960-as évek Közel-Kelet regionális nemzetközi rendszerét, amelyben a nasszeri Egyiptom súlya meghatározó volt. Továbbá olyan kis államok, mint Katar is próbálnak egyben regionális és egyben globális szereplőként megjelenni. Ebben a folyamatban a legélesebb az iráni–szaúdi szembenállás, amit F. Gregory Gause a 21. század új hidegháborújaként titulált.¹³ A közel-keleti államok tehát maguk is fellépnek a belpolitikai folyamatok alakításának igényével, és egyes esetekben (például a szíriai eset) a szándék mellett a képesség is megjelenik. A könyv második fejezetében foglalkozunk a regionális hatalmi egyensúly és az arab tavasz összefüggéseivel.

3. *Lokális vagy állami szint:* A 2010–2011 fordulóján indult politikai átalakulás eltérő mértékben ugyan, de valamennyi térségbeli államot érintett. Jelen írásnak a leghangsúlyosabb részét képezi, hogy megvizsgáljuk milyen mértékű változások következtek be az egyes államokban. Ennek fontos elméleti előfeltételeként számba kell venni, hogy az egyes politikai rezsimek milyen jogi-politikai pillérekből állnak, és meg kell vizsgálni, hogy ezen tartóoszlopok fennmaradtak-e, vagy sem. A média és a közvélemény egy-egy diktátornak a hatalomból való elmozdítására könnyen rásüti a rezsiváltás vagy egyenesen a forradalom fogalmát, ugyanakkor tudományos szemszögből nézve az egyes államokat, az arab tavaszhoz eltérő eredményei vannak, és ezek többnyire nem feleltethetők meg a fenti terminusoknak.

A 2011-es politikai transzformáció mibenléte nagyrészt attól is függ, hogy az adott rezsím milyen jellemzőkkel bírt az arab tavasz előestéjén. A kutatásnak célja, hogy a későbbiekben felvázolandó *hét eltérő típusú politikai átalakulást* teoretikus keretbe foglalja, valamint hogy felvázolja az átalakulás közös elemeit, és rámutasson a különbségekre. A könyv középpontba állítja az úgynevezett aktor- és intézményközpontú megközelítést, amelynek lényege, hogy megkeresse azon fontosabb politikai és gazdasági szereplőket és intézményeket, amelyek befolyással vannak az események alakulására, és ezen aktorok és intézmények szerepét összehasonlítsa a felvázolt hét esetben. Ez a megközelítés épít azokra a korábbi politikatudományi irodalmakra, amelyek az egyes szereplők között a hatalom relatív megoszlásából indulnak ki, és ebből vezetik le a változásokat. Amennyiben a rendszerellenes szereplők hatalma nő meg, az kedvez az átalakulásnak. Amennyiben a rezsím táborá erősebb, úgy az átalakulás javarészt kétséges.¹⁴ Abban az esetben, ha egyensúly alakul ki a status quo hívei és az átalakulást támogatók között, általánosságban tárgyalásos átmenet veszi kezdetét. A

12 Henry KISSINGER: *Világrend*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2015. p. 105.

13 F. Gregory GAUSE III: *Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War*. Brookings Institute, Doha, 2014. URL: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/English-PDF-1.pdf> (Letöltve: 2016.12.30.)

14 Jason BROWNLIE – Tarek MASOUD – Andrew REYNOLDS: *The Arab Spring. Pathways of Repression and Reform*. pp. 25–33. Oxford University Press, Oxford, 2015. és Samuel P. HUNTINGTON: *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press, Norman, Oklahoma, 1991. pp. 124–151. Egyiptom kapcsán ezzel a kérdéssel foglalkozik TUSKE László: Az alattvaló és az állampolgár – Szempontok az „arab tavasz” egyiptomi fejleményeinek értelmezéséhez. *Külügyi Szemle*, XI. évfolyam, 2012/1. szám. p. 21–43. Különösen p. 27.

kötet abból az alapfeltételezésből indul ki, hogy az arab tavasz által érintett országok nagy részében – néhány kivételtől eltekintve – a fennálló politikai rendszer tábora erősebb a változások szószólóival szemben. Előljáróban a főbb szereplők és intézmények, amelyekkel hangsúlyosan foglalkozunk, a következők:

- *A végrehajtó hatalom feje:* A közel-keleti politikai rezsimek többnyire nem tekinthetők egyszemélyes diktatúrának, hanem általánosságban többé-kevésbé institucionalizálódott rendszerekről beszélünk. Az arab világ köztársaságaiban többnyire olyan prezidenciális rendszereket találunk, ahol az alkotmány abszolutisztikus jogköröket fogalmaz meg a végrehajtó hatalom fejének. A fékek és ellensúlyok rendszere pedig többnyire nem létezik, vagy csak minimális. Az arab tavasz kapcsán azért is körültekintően szükséges eljárni ebben a kérdésben, mert a végrehajtó hatalom fejének távozása nem feltétlen jelent egyet a rezsimváltással. Ahogy korábban foglaltunk, az institucionalizálódás fokától függ, hogy milyen valós politikai súlya van a vezető távozásának. Monarchiák esetén pedig értelemszerűen az uralkodó rendelkezik abszolutisztikus jogkörökkel.
- *A fegyveres erők szerepe:* Történelmi okok következtében valamennyi arab államban a fegyveres erőknek meghatározó politikai és gazdasági szerepe van, a nyugati demokráciákban megszokott civil kontroll pedig nem érvényesül. A fegyveres erők általánosságban privilégiumaik, illetve népszerűségük hosszú távú megőrzésében érdekeltek az arab tavaszt követő politikai átalakulás kapcsán. A fegyveres erők szerepe a tüntetésekből, illetve azok leverésében eltérően alakult országokként. E helyütt ugyanakkor szólni kell a rendőri szervek és a titkosszolgálatok szerepéről is, amelyek néhány esetben a fegyveres erőktől eltérő pozíciót foglaltak el az átalakulások megítélése kapcsán.
- *A hagyományos politikai pártok:* Elsősorban a nyugati szakirodalom különbözteti meg az arab világban a szekuláris pártokat az úgynevezett iszlamista politikai pártoktól. Valójában a különbségtétel abban a formában problematikus, hogy az arab világ államai többnyire nem szekularizálódtak, így bizonyos mértékben valamennyi politikai erőnek referenciapontként kell utalnia az iszlám vallásra. Az arab világ egyes országaiban eltérő szerepet töltenek be a politikai pártok a politikai életben, ugyanakkor közös elemként említhető, hogy az arab tavasz kezdetén és az átalakulások során kevésbé voltak képesek artikulálni a lakosság napi problémáit, illetve képviselni a tüntetők által megfogalmazott politikai és gazdasági jellegű követeléseket. A hagyományos politikai pártok terminológia alatt jelen esetben azon politikai csoportokat értjük, amelyeket az adott rezsimek legalizált az arab tavaszt megelőző években.
- *A civil társadalom:* Az arab köztársaságokban többnyire az 1990-es évektől egy elég pezsgő civil társadalmi élet bontakozott ki, amelyet az állam megkísérelt felülről kontrollálni. A különféle alulról jövő önszerveződések – különösen az ifjúsági mozgalmak – katalizátorként segítették elő az arab tavaszt. A civil társadalom azonban rendkívül fragmentált, miként azon politikai csoportok is, amelyek a 2011-es tüntetéseket szervezték. A 2011-ben kezdődött átalakulás első szakaszában a civil társadalom aktív szerepet játszott, azonban az átalakulás egyéb folyamataiból érdemben kimaradt, de legalább is csekély mértékben befolyásolta a politikai folyamatokat.

- *A (mérsékelt) iszlamista pártok és mozgalmak:* Az arab tavaszt megelőző időszakban ellenzéki szerepben, legális, féllegális vagy illegális státusban, de az iszlamista politikai mozgalmak számítotak a legnépszerűbbnek. A 2011-es tüntetések során az iszlamista politikai csoportok nem kezdeményezőként léptek fel, ugyanakkor kihasználták azon lehetőségeket, amelyeket a megváltozott körülmények lehetővé tettek. Így a 2011 után rendezett választásokon az erőszakot elutasító, mérsékeltnek számító iszlamista politikai csoportok meglehetősen jól szerepeltek, amelyet egyes elemzők „iszlamista cunaminak”¹⁵, az arab tavasz kapcsán indult változásokat pedig „iszlamista télnek”¹⁶ nevezték. A 2013-as Morszi-ellenes egyiptomi fordulat általánosságban a mérsékelt iszlamista mozgalmak válságát hozta az arab világban, egyedül Marokkóban figyelhető meg a 2016-os választásokon magasabb népszerűség. Vajon az Iszlám Állam és más globális dzsihadista szervezetek tevékenységének megerősödésével és a 2013-as egyiptomi események következtében lezárult az addig sikeresen folyó deradikalizáció és politikai részvétel folyamata?
- *Az igazságszolgáltatás és alkotmányosság:* Az arab köztársaságok – Líbia kivételével – rendelkeznek alkotmánnyal és egy kiépült igazságszolgáltatási apparátussal. Az igazságszolgáltatás – miként az alkotmány maga is – a fennálló rezsím érdekeit szolgálta, így az arab tavasz során kellőképpen a tüntetők keresztútjába került. Az államok jelentős hányadában a korábban említett „húzd meg-ereszd meg”-féle politika jegyében a 2011-es tüntetések következtében az alkotmány módosításra került, amit látszatreformoknak lehet leginkább nevezni. Ezek Tunézia kivételével nem jelentettek strukturális reformokat, és nem érintették a rezsím alappilléreit. Egyes államok vonatkozásában, mint például Líbia, nem igazán lehetett a korábbi alkotmányos hagyományokra építeni, hiszen a Kaddáfi-rezsím nem rendelkezett ilyen alapidokumentummal sem.
- *A gazdasági elit:* Jelen munka különös figyelmet próbál szentelni az arab tavasz politikai gazdaságtanának, így nem kerülheti el figyelmünket az a kérdés, hogy a gazdasági elit hogyan pozicionálta magát az átalakulások során. A nyugati demokratizációval kapcsolatos szakirodalom szerint a gazdasági elit jelentős szerepet játszik a politikai átalakulás kikényszerítésében, az autoritárius rezsím felbomlásában. A Közel-Keleten azonban javarészt más a helyzet, amennyiben 2011-ig többnyire olyan politikai egyensúly alakult ki az arab világban, amelyben a gazdasági elit a fennálló rendet támogatta. Az arab tavasszal kapcsolatosan jelentős pozitív gazdasági várakozások is megfogalmazódtak, különösen ha számításba vesszük, hogy a tüntetések egyik kiváltó okának a korrupciót (*faszad*) tartjuk. A korrupció széles körű felszámolása jelentős gazdasági növekedést idézhetett volna elő. Ehelyett az ENSZ Nyugat-ázsiai Gazdasági és Szociális Bizottsága által

15 A kifejezést elsőként Mona Yacoubian használta 2006-ban a 2004-es és 2005-ös iszlamista választási sikerekre hivatkozva. Lásd Mona YACOUBIAN: Democracy and Islamist Parties: The Arab Experience. *Aspen Institute*, June 2006.

16 Michael J. TOTTE: Arab Spring or Islamist Winter? *World Affairs Journal*, No. 1, 2012. URL: <http://www.worldaffairsjournal.org/article/arab-spring-or-islamist-winter> (Letöltve: 2016.12.30.)

nemrégiben közzétett statisztika szerint az arab tavasz 2011 és 2015 között az arab világ számára több mint 600 milliárd dollár elmaradt növekedést eredményezett.¹⁷

- *A hivatalos iszlám:* A változást szorgalmazó vallásos pártoktól meg kell különböztetni az úgynevezett hivatalos vagy intézményesített iszlámot, amely a fegyveres erőkhöz rendkívül hasonlóan hosszabb távon gondolkodik.
- *A közösségi média:* A 2011-es tüntetések megszervezésében szerepet játszott az a kommunikációs forradalom, amely az arab tavaszt megelőzően az arab világban is lejátszódott. A Facebook, a Twitter és más közösségi oldalak hozzájárultak az események egyidejűségéhez 2011 tavaszán. A rezsimek előszeretettel szálltak szembe a közösségi médiával, és akár Egyiptomban, akár más államokban korlátozták az internet- és a mobilhálózat működését egy szélesebb körű felkelés megelőzése végett.

A kutatás térbeni és időbeni lehatárolása: Jelen könyv elsősorban az arab világról szól, ugyanakkor számos tekintetben megkerülhetetlen, hogy a három nem arab, de a közel-keleti régióban fekvő államról is szó essék. Törökország és Irán egyrészt politikai berendezkedését tekintve egyfajta modellként szolgált az arab államoknak, ugyanakkor ezen két államban is jelentős politikai változások zajlottak, zajlanak. A 2009-es iráni zöld forradalmat egyes elemzők az arab tavasz közvetlen előzményének tartják, míg a törökországi Gezi parkban lezajlott eseményeket szintén a 2011-es arab tüntetéshullámmal hozzák összefüggésbe. A regionális átalakulás kapcsán szót ejtünk a harmadik nem arab államról, Izraelről is, amennyiben szerepet játszik a regionális hatalmi versengésben. Az arab világot azonban szintén nem teljes egészében vizsgáljuk, hiszen míg egyes államokat jobban utolérték a tüntetések, más államokat kevésbé. Ennek okaira igyekszünk fényt deríteni, ugyanakkor egyes eseteket – mint például Irak helyzete a 2003-as amerikai beavatkozást követően – csak érintőlegesen említünk. Az arab tavasz mint fogalom behatárolja a kutatás időbeni határait, amennyiben a 2011-es eseményekre fókuszál, ugyanakkor annak közvetett előzményeit a 1990-es, 2000-es évekre helyezi. A kézirat lezárultáig követjük az eseményeket, ugyanakkor a Közel-Keleten jelenleg is zajló gyors változások behatárolják a lehetőségeket.¹⁸

17 ESCWA: 'Arab Spring' cost Middle East economies \$614 bn. *Al Jazeera*, 11 November 2016. URL: <http://www.aljazeera.com/news/2016/11/escwa-arab-spring-cost-middle-east-economies-600bn-16111034453699.html> (Letöltve: 2016.12.20.)

18 A kéziratot 2017. február 1-jén zártuk le.

1. AZ ARAB TAVASZ NARRATÍVÁI

1.1. Arab tavasz: a terminológia etimológiája

Az arab tavasz mint kifejezés jóval a 2011-es tüntetések előtt került a köztudatba. Eredetét tekintve elsősorban az Egyesült Államok Közel-Kelet-politikájához köthető – a 2001. szeptember 11-ei terrortámadást követően megindult George W. Bush-féle Tágabb Közel-Keleti Kezdeményezéshez (*Greater Middle East Initiative*) –, amely célul tűzte ki a globális terrorizmusellenes háború részeként a térség demokratikus átalakítását. A politikai kommentátor Charles Krauthammer 2005-ös cikkében az alábbiakat írja: „Az emberek most – az 1968-as prágai tavasz visszhangjaként – az arab tavaszról beszélnek”.¹⁹ Krauthammer a Bush-féle doktrína sikeressége mellett érvel elemzésében, amennyiben véleménye szerint a 2005-ös pozitív változások – mindenekelőtt Libanonban a cédrusos forradalom, az iraki alkotmányozási folyamat, a szíriai „reformok” – bizonyítják az amerikai külpolitika helyességét. A Bush-korszak lezárultát követően egyértelműen megállapíthatjuk ennek a megközelítésnek a helytelenségét, amelyet sajnos az azóta zajló események is bizonyítanak a térségben (például Iszlám Állam felemelkedése Irakban és Szíriában).

Az arab tavasz kifejezés ismételen ugyancsak az amerikai elemzésekben bukkan fel 2011 elején. March Lynch Közel-Kelet-szakértő a *Foreign Policy* hasábjain a 2005-ös pozitív változásokra utalva „Obama arab tavaszáról” beszél, ugyanakkor 2011 januári írásában megjegyzi, hogy még korai ítéletet mondani a tüntetések kiterjedtségéről.²⁰ Az arab tavasz mint kifejezés, amely természetesen táplálkozik az 1848-as eseményekből, illetve az 1968-as prágai tavaszról – kezdettől fogva magán viseli az „amerikai projekt” bélyegét. Ehelyütt rögtön érdemes utalni arra vitára, amely a szakirodalomban folyik az arab tavasz belső indíttatása (internalista szemlélet) és a külső beavatkozás (externalista szemlélet) között.

Az utóbbival kezdve az *externalista szemlélet* mellett érvelők azt állítják, hogy az arab tavasz nem egy belső okokra visszavezethető immanens fejlődés eredménye, annak egyik fázisa, hanem külső erők – mindenekelőtt az Egyesült Államok Közel-Kelet-politikája által – vezérelt folyamat, amelynek célja az autoritárius status quo megváltoztatása és a közel-keleti autoritárius vezetők hatalomból való elmozdítása. Tegyük hozzá, hogy az arab közvélemény javarészt azonosul ezzel az állásponttal. Egyes vélemények szerint az arab tavasz nem más, mint „*a befolyás egy más formája a demokratizáció nevében*”²¹, amelyet olyan amerikai

19 Charles KRAUTHAMMER: An Arab Spring? *Hoover Digest*, 2005/2, Hoover Institute. URL: <http://www.hoover.org/research/arab-spring> (Letöltve: 2016.03.15.)

20 March LYNCH: Obama's Arab Spring. *Foreign Policy*, 6 January 2011, URL: <http://foreignpolicy.com/2011/01/06/obamas-arab-spring/> (Letöltés ideje: 2016.03.15.)

21 Tariq RAMADAN: *The Arab Awakening. Islam and the New Middle East*. Allen Lane, New York, 2012. p. 21.

szervezetek készítettek elő mint a CIA, a National Endowment for Democracy, a USAID vagy a Soros György nevéhez köthető Open Society Institute. Megfelel ennek az állításnak az algériai származású Ahmed Bensaada francia nyelven megjelent munkája, amelyben azt állítja, hogy az úgynevezett színes forradalmak – mint Grúziában (2003-ban), Ukrajnában (2004-ben) és Kirgizisztánban (2005-ben) – az Egyesült Államok által kikényszerített politikai változások. Bensaada szerint ugyanennek a politikának a folytatása az arab tavasz, amely az új technológia és az amerikai demokráciaexport összetalálkozása, amit Egyiptom példáján keresztül kísérel meg bizonyítani.²²

Az előbbieken idézett Tariq Ramadan említést tesz egy, a Közép-Európai Egyetemen, Budapesten 2010-ben rendezett konferenciáról, amelyet *Internet at Liberty: 2010* címmel tartottak, és a szervezők között a Google-t találjuk.²³ Ramadan arra is utal, hogy az Egyesült Államok már 2003 óta folyamatosan képezi ki az arab bloggerek egy esetleges politikai változás előkészítéseként. A magyar szakirodalomban Sógor Dániel történész képviseli ezt az álláspontot, aki egy 2015-ben adott interjújában az arab tavaszról a következőket állítja: „Nyugati projekt. Döntően amerikai, de inkább nyugati projekt. Líbia inkább francia-olasz, Tunézia inkább francia-brit, Egyiptom döntően amerikai projekt volt. Szíria szaúdi-katari-amerikai projekt, amiben a franciák-britek-németek kevésbé vannak benne.”²⁴

Az externalista nézőpont mellett további érveket is fel lehet hozni. A demokratizációról vagy csak általánosságban az autoritárius rendszerek átalakulásáról szóló munkák, habár többnyire a belső tényezők primátusát hirdetik, ugyanakkor a globalizáció gyorsulása következtében jelenlévő gazdasági és politikai aszimmetrikus interdependenciák a külső tényezők jelentőségére hívják fel a figyelmet. Huntington például a demokratizáció harmadik hullámáról írt könyvében amellest érvel, hogy a belső gazdasági, szociális és társadalmi szempontok primátusa mellett a globalizáció felgyorsulásának következtében növekvő szerepe van a külső tényezőnek.²⁵

Az Egyesült Államok 2001 utáni Közel-Kelet-politikája a Bush-korszak alatt ugyancsak az externalisták táborát erősíti. 2001-ben és 2003-ban a globális terrorizmusellenes háború részeként az Egyesült Államok két – a tágabb közel-keleti térséghez tartozó – államba is beavatkozott katonailag. Az afganisztáni és az iraki háború explicit céljaként jelent meg a demokráciadominó elképzelése, vagyis a katonai uton kikényszerített két eset hólabdaszerű hatást gyakorol az egész Közel-Keletre nézve. George W. Bush a National Endowment for Democracy intézmény alapításának 20. évfordulóján tartott ünnepi beszédében egyértelműen hitet tett amellest, hogy az Egyesült Államoknak az elkövetkezendő években a közel-keleti demokratizációra kell fókuszálni: „Yet there’s a great challenge today in the Middle East. In the words of a recent report by Arab scholars, the global wave of democracy has — and I quote — »barely reached the Arab states.« They continue: »This freedom deficit undermines human development and is one of the most painful manifestations of lagging

22 Ahmed BENSAAADA: *Arabesque Américaine. Le rôle des États-Unis dans les révoltes de la rue arabe*. Michel Brûlé, Montréal, Canada, 2011.

23 A konferencia weblapja: <http://20.ceu.edu/node/17893>. Továbbá lásd Tariq RAMADAN: *i. m.* p. 8.

24 SÓGOR Dániel: „Ez nem arab és nem tavasz” – megérteni a Közel-Keletet II. 2015. szeptember 18., URL: http://mandiner.hu/cikk/20150918_nem_Arab_es_nem_tavaszmegerteni_a_kozel_keletet_ii (Letöltve: 2016.09.08.)

25 Samuel P. HUNTINGTON: *i. m.* p. 108.

political development.« The freedom deficit they describe has terrible consequences, of the people of the Middle East and for the world. In many Middle Eastern countries, poverty is deep and it is spreading, women lack rights and are denied schooling. Whole societies remain stagnant while the world moves ahead. These are not the failures of a culture or a religion. These are the failures of political and economic doctrines.”²⁶

Jelen sorok szerzője mellett érvel, hogy a politikai folyamatok súlyos leegyszerűsítése az arab tavaszt pusztán egy külső hatalom vagy külső hatalmak által kikényszerített változásnak tekinteni. Véleményünk szerint az elmúlt évtizedek belső átalakulása is magyarázza a 2011-ben kirobbant tüntetéseket, amely összeadódott az Egyesült Államok és egyes regionális aktorok támogatásával.

Mielőtt azonban részletesen megvizsgálánk az úgynevezett internalista nézőpontot, érdemes még néhány aspektusra kitérni. Az egyik, ami az externalista nézőpont cáfolataként felhozható, hogy az arab tavasz kimenetele, ahogy a későbbiekben utalunk is erre, számos esetben nem szolgálja az Egyesült Államok érdekeit. Az említett Tariq Ramadan ezt azzal magyarázza, hogy előre nem látott, „*kiszámíthatatlan események*” miatt számos esetben kicsúszott az ellenőrzés a nyugati világ kezéből.²⁷ A másik fontos tényező, amit a nemzetközi szakirodalom is alulértékel az az, hogy egyes regionális aktorok – mindenekelőtt Szaúd-Arábia, Katar és Törökország – a regionális hatalmi versengés részeként nemcsak, hogy érdekeltek voltak az arab tavasz előidézésben, hanem egyes esetekben (különösen Szíria vonatkozásában) még fegyverszállítással és rezsimmelenes felkelőcsoportok támogatásával tevékenyen is részt vettek benne. Erről részletesen a regionális hatalmi egyensúly kapcsán szólunk a kötet második fejezetében. A továbbiakban az internalista nézőpontot vesszük alaposan szemügyre, vagyis részletesen elemezzük az arab tavaszt kiváltó politikai és gazdasági okokat.

1.2. A Közel-Kelet az arab tavasz előestéjén

1.2.1. Az arab világ politikai rezsimejének tipológiája

Ahhoz, hogy az arab tavasz okozta strukturális változások mértékét felmérjük, érdemes szót ejteni a kiindulópontokról, nevezetesen, hogy az arab politikai rezsimeket, hogyan tipizálhatjuk a modern politikatudományi fogalmaink szerint. A hazai és nemzetközi szakirodalomban több tanulmány is foglalkozott a rezsimitipológia kérdésével, mégis azért érdemes erre röviden visszatérni. Ugyanis a 2011-es tüntetéshullám a közvéleménnyel szemben nem gyakorolt dominóhatást a Közel-Keleten, hanem pusztán néhány arab államban okozott kiterjedt tüntetéshullámot, felkelést. Bahrein, Egyiptom, Jemen, Líbia, Tunézia és Szíria elsődlegesen az a hat arab állam – négy köztársaság, egy monarchia és egy sajátos berendezkedésű állam, ahol abban az értelemben arab tavaszról beszélhetünk, hogy a lakosság széles körének politikai mobilizációjára kerül sor a fennálló rezsimmel szemben. Az arab világot alkotó 22 államból mindössze hat olyan államot említhetünk, ahol elindultak a tömegtüntetések, a

26 *Remarks by President George W. Bush at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy.* National Endowment for Democracy. URL: <http://www.ned.org/remarks-by-president-george-w-bush-at-the-20th-anniversary/> (Letöltve: 2016.03.25.)

27 Tariq RAMADAN: *i. m.* p. 41.

többiben úgynevezett „*csendes tavaszról*”²⁸ beszélhetünk. A végkimenetelét tekintve pedig a hat államból négyben indultak mélyreható vagy nem mélyreható változások. A rezsimtipológiában arra keressük a választ, hogy vajon egy adott csoportba sorolható államokat érintett-e meg jobban az arab tavasz.

A legkézenfekvőbbnek egy két változót figyelembe vevő csoportosítás tűnik, amely egyrészt gazdasági, másrészt politikai szempontot vesz figyelembe.

Államforma	Járadék szerepe	Olajban gazdag államok (járadékgazdaságok)	Olajban szegény államok (nem járadékgazdaságok)
Nem örökletes rezsimok (köztársaságok)		Algéria, Líbia, (Irak) ²⁹	Egyiptom, Tunézia, Jemen, Szíria, (Palesztina)
Örökletes rezsimok (monarchiák)		Bahrein, Kuvait, Omán, Katar, Szaúd-Arábia, Egyesült Arab Emírátságok	Jordánia, Marokkó

1. számú táblázat: Az arab politikai rezsimok tipológiája (Forrás: Jason BROWNLEE – Tarek MASOUD – Andrew REYNOLDS: *i. m. p. 60.*³⁰)

A Közel-Kelettel foglalkozó szakirodalom, illetve a politikatudományi munkák kiemelik, hogy az örökletes politikai rezsimok, melyek általánosságban monarchiák, stabilabbak és tartósabbak (*monarchical exceptionalism*), mint a köztársaságok. A közel-keleti monarchiák esetén a politikai rezsimok vallási jellegű legitimációja külön szerepet játszik.³¹ A fenti csoportosításból látni kell, hogy a közel-keleti monarchiák is sokfélék, különösen, ha figyelembe vesszük a járadékgazdaság fogalmát.³² Járadék alatt olyan állami bevételt értünk, amely valamilyen természeti erőforrás kiaknázásából, értékesítéséből származik és politikailag függetleníti a lakosságot az uralkodó rétegtől. A Közel-Keleten többféle járadék is létezik, ugyanakkor a legjelentősebbnek az olaj- és a földgázvagyon nevezhető. A fenti táblázatból jól látható,

28 Eva BELLIN: A Modest Transformation: Political Change in the Arab World after the „Arab Spring”. In: Clement HENRY – Jang JI-HYANG (eds.): *The Arab Spring. Will It Lead to Democratic Transitions?* pp. 16–25. The Asan Institute for Policy Studies, Seoul, 2011.

29 Líbia ugyan nem felel meg formálisan a köztársaság kategóriájának, hiszen a Kaddáfi-rezsim alatt hivatalosan dzsamáhiríjaként működött egészen 2011 októberéig. A dzsamáhirija arab szó, jelentése a „tömegek társadalma”, amely elsősorban arra utal, hogy Kaddáfi egy alulról építkező demokratikus rendszer bevezetésében volt érdekelt. A líbiai rezsim valójában nem demokratikus, ugyanakkor számos tekintetben a köztársaság jegyeit is magán viseli.

30 A táblázat forrása Jason BROWNLEE – Tarek MASOUD – Andrew REYNOLDS: *i. m. p. 60.* A szerzők Szíriát a köztársasági berendezkedés ellenére az örökletes politikai rezsimok közé sorolják, hiszen 2000-ben Háfez al-Aszad halálát követően fia, Bassár al-Aszad került beiktatásra. A hatalom öröklése egy monarchiához hasonlatosan történt a dinasztizmus elve alapján. Jelen táblázatban azonban a nem örökletes politikai rezsimokhoz, vagyis a köztársaságokhoz soroltuk Szíriát, és az eredeti táblázatot néhány ponton módosítottuk.

31 Sean L. YOM: Authoritarian Monarchies as an Epistemic Community. Diffusion, Repression, and Survival During the Arab Spring. *Taiwan Journal of Democracy*, Volume 10, No. 1: pp. 43–62.

32 Lásd Guicomo LUCIANI: The Oil Rent, the Fiscal Crisis of the State and Democratization. In: Ghassan SALAMÉ (ed.): *Democracy without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World*. pp. 130–155. I.B. Tauris, London and New York, 1994.

hogy azon monarchiák, amelyek egyben járadékgazdaságok is – valójában a Perzsa-öböl térségének olajmonarchiái –, Bahrein kivételével stabil rezsimeknek számítanak. Míg az olajban szegény köztársaságok vonatkozásában az arab tavasz mind a négy esetben változó kimenetelű tüntetéseket eredményezett. A táblázat ugyanakkor nem nyújt elégséges magyarázatot arra a szempontra, hogy az egy csoportba tartozó államok – például Líbia és Algéria – közül miért tört ki az egyikben polgárháború (Líbia) az arab tavasz folyamán, míg a másokban a tüntetések hamar véget szakadtak (Algéria).

Ország	Tüntetések kezdete	Eredményesség
Tunézia	2010. december 19.	Ben Ali távozása, politikai átmenet
Algéria	2011. január 7.	Nincs
Jordánia	2011. január 15.	Mérsékelt reformok
Egyiptom	2011. január 17.	Mubárák lemondása
Omán	2011. január 17.	Nincs
Jemen	2011. január 23.	Polgárháború, Száleh elnök távozása
Libanon	2011. január 25.	Nincs
Szaúd-Arábia	2011. január 28.	Nincs
Szudán	2011. január 30.	Nincs
Bahrein	2011. február 14.	GCC-erők leverik a tüntetéseket
Líbia	2011. február 16.	Polgárháború, a Kaddáfi-rezsim megdöntése
Marokkó	2011. február 20.	Mérsékelt reformok
Irak	2011. február 25.	Nincs
Szíria	2011. március 18.	Tüntetések, majd polgárháború

2. számú táblázat: Az arab tavasz által érintett államok és a tüntetések kimenetele (Forrás: saját szerkesztés.)

A Mehran Kamrava által 1998-ban készített tipológia (lásd 3. számú táblázat) figyelembe veszi, hogy a járadékgazdaságok sem egységesek. Kamrava a közel-keleti rezsimeket két nagy csoportba, a demokratikus és nem demokratikus államokra osztja. Az általa protodemokráciáknak nevezett rezsimek kategóriája azon közel-keleti államokat tartalmazza, ahol a politikai és polgári szabadságjogok részben érvényesülnek. Maga az elnevezés – protodemokrácia – azt sugallja, hogy Kamrava nem statikus állapotként tekint ezen államokra, hanem folyamatosan változó, formálódó politikai rendszereket lát. Megkérdőjelezhető azonban Jemennek a demokratikus államok közötti említése még 1998-ban is.

Számunkra a nem demokratikus rezsimek csoportosítása bír igazi szakmai jelentőséggel. Kamrava szerint a befogadó-populista rezsimekben az állampolgárok részt vehetnek a politikában, a valódi döntések meghozatalában azonban nyilvánvalóan nem. Ezen államok, mint például Irán vagy Líbia, inkább retorikai szinten befogadó államok, azonban a gyakorlatban kirekesztőek, és az erőszakszervezetekre épülnek.

A szultanisztikus rezsimek, vagyis a monarchikus berendezkedésű államok két alcsoportját különbözteti meg. Az olajmonarchiák költségvetésének nagy részét az olaj- és földgáz-bevételek adják, amely politikailag azt eredményezi, hogy az uralkodó dinasztia nem tartozik elszámolással, vagyis felelősséggel az állampolgárok irányába. Ebből következően limitált

a politikai reformok lehetősége, hiszen ameddig a járadék biztosítja a rezsimek gazdasági alapját, addig mélyreható politikai változásokra sem lehet számítani. A civil mítoszra épülő monarchiák nem rendelkeznek sem jelentős olajvagyonnal, sem olyan társadalmi kontextussal, mint az öbölmenti monarchiák.³³ Kamrava álláspontja szerint éppen ebből következik, hogy az elmúlt években jelentős politikai változások játszódtak le Jordániában és Marokkóban. Kritikaként felhozható azonban, hogy a tanulmány megírása óta mindkét országban legalább annyi, a szabadságjogokat korlátozó visszalépésre került sor. A kirekesztő államokban egy szűk politikai elit gyakorolja a hatalmat a hadsereg erőteljes támogatásával. A katonaság belpolitikai szerepét tekintve azonban különbségeket látunk, így Algéria és Szudán külön kiemelendő, amelyek katonai rezsimeknek tekinthetők. Egyiptomban, Szíriában és Tunéziában pedig a titkosszolgálatok játszanak jelentős szerepet, amely konformitásra kényszeríti az egyéneket.³⁴

A politikai liberalizációnak ezen államokban csekély a lehetősége a közeljövőben. Kamrava csoportosítása kétségkívül rámutat azokra a szempontokra (járadék, katonaság szerepe stb.), amelyek más tipizálásoknak a hiányossága, azonban számos szempontból bírálható. Példaként említhető, hogy maguk az olajmonarchiák is különböznek egymástól. Kuvaitban az elmúlt két évtized jelentős, habár a rendszer struktúráját nem érintő változások zajlottak, addig Ománban szinte változatlan maradt a politikai rendszer.

Nem demokratikus rezsimek					Demokratikus rezsimek
Befogadó-populista	szultanisztikus		kirekesztő		Protodemokráciák
	Olajmonarchiák	Civil mítoszra épülő rezsimek	Katonai államok	„Mukhábarát” rezsimek	
Irak (1981–2003)	Bahrein	Jordánia	Algéria	Egyiptom	Izrael
Irán (1979)	Egyesült Arab Emírátságok	Marokkó	Szudán	Szíria	Jemen
Líbia (1969)	Katar			Tunézia	Libanon
	Kuvait				Palesztin Hatóság
	Omán				Törökország
	Szaúd-Arábia				

3. számú táblázat: A közel-keleti rezsimek tipologizálása Kamrava alapján 1998-ban (Forrás: Mehran KAMRAVA: *Non-democratic States and Political Liberalisation in the Middle East: a Structural Analysis. Third World Quarterly, Vol 19, No 1, pp. 63–85.*)

33 Ezt a nézetet némileg megkérdőjelezi, hogy Marokkó gazdaságában a foszfor értékesítéséből származó bevételek járadéknak tekinthetők, míg Jordánia jelentős összeget kap az Egyesült Államoktól, amely ugyancsak járadéknak tekinthető.

34 Mehran KAMRAVA: *Non-democratic States and Political Liberalisation in the Middle East: a Structural Analysis. Third World Quarterly, Vol 19, No 1, pp. 63–85.*

A fenti táblázat a közel-keleti államok gazdasági reformjai alapján is elemezhető. A demokratikus politikai rezsimek között említett Izrael és Törökország gazdasági szempontból is másféle utat járt be. Izrael a high-tech termékek gyártására és exportálására rendezkedett be, azonban a palesztinkérdés megoldatlansága súlyosan veszélyezteti a makrogazdasági stabilitást. Törökország – az 1995-ben aláírt vámunió keretében – szorosan kötődik az Európai Unióhoz. Természetesen a cikk megírása óta eltelt két évtized alatt, különösen a 2016. júliusi sikertelen puccskísérletet követő leszámolások eredményeként, Törökország demokratikus voltát megkérdőjelezhetjük.

Az úgynevezett befogadó-populista államok jelentős lakossággal rendelkező, szénhidrogénekben gazdag járadékgazdaságoknak tekinthetők. Gazdasági modernizációs perspektíváikat azonban jelentősen befolyásolja, hogy eltérő okok miatt, de az export-bevételeket nem fordították a lakosság életszínvonalának emelésére, így mind a három országban jelentős a szegénység. Irakban a 2003-as háború óta sem állt helyre például a kőolajexport szintje.

A legfrissebb kutatások kiemelik, hogy nem szabad statikusan tekinteni a közel-keleti politikai rezsimekre. Az arab tavasz kapcsán munkájukban Steven Heydemann és Reinoud Leenders az „*adaptív autoritáriánizmus*” fogalmára hívják fel a figyelmet, ami arra utal, hogy nemcsak a lakosságot éri a szomszédos államokból hatások, hanem a politikai rezsimek is tanulnak. Egyes államok Tunézia, Egyiptom és Líbia példáján sajátították el az elnyomás új formáit, amellyel sikeresen elkerülték, hogy az arab tavasz mélyreható politikai változásokat okozzon. A rezsím túlélési stratégiák adaptációja kulcsfontosságú volt abban a tekintetben, hogy megakadályozzák az eliten belüli töréseket.³⁵

1.2.2. Az arab tavasz politikai háttere

A Közel-Kelet-szakértők váratlan eseményként szembesültek 2011 tavaszával, amikor látványosan dominószzerűen haladtak az események Tunéziából az arab világ más területeire. A tudományos kutatás – a különféle paradigmák béklyójában – elmulasztotta az arab tavaszt előrejelezni.³⁶ Különösen a politikatudomány nézőpontjából tartotta magát a Közel-Kelet különlegességének (*Middle Eastern exceptionalism*) tétele, amely szerint a térséget az 1989-es demokratizációs hullám különféle politikai, gazdasági és kulturális okokból kifolyólag nem érintette meg.³⁷ Az 1990-es évek közel-keleti politikai reformlépéseit követően a szakértők az *autoritárius stabilitásról* értekeztek. Eszerint a reformtörekvéseket felváltotta egy úgynevezett posztdemokratizációs diskurzus, amely elsősorban a közel-keleti autoritárius rezsimek példátlan tartósságának okaival foglalkozott.³⁸ A posztdemokratizációs diskurzus szerint a bármilyen irányú politikai változások biztosan nem a demokratizáció jegyében zajlanak,

35 Steven HEYDEMANN – Reinoud LEENDERS: Authoritarian Learning and Authoritarian Resilience: Regime Responses to the 'Arab Awakening'. *Globalizations*, October 2011, Vol. 8, No. 5: pp. 647–653.

36 F. Gregory GAUSE III: Why Middle East Studies Missed the Arab Spring? *Foreign Affairs*, Vol. 90, No. 4: pp. 81–90.

37 Eva BELLIN: Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective. *Comparative Politics*, Vol. 36, No. 2, January 2004, pp. 139–157.

38 Vö. Morten VALBJØRN – André BANK: Examining the 'Post' in Post-Democratization: The Future of Middle Eastern Political Rule through Lenses of the Past. *Middle East Critique*, Vol. 19, No. 3, Fall 2010. pp. 183–200.

hanem az autoritárius rezsimek rekonfigurálásaként értelmezhetőek. Az arab tavasz megindította a Közel-Kelet különlegességével kapcsolatos nézeteket, ugyanakkor az autoritárius rezsimek stabilitására építő paradigmát is megkérdőjelezte.³⁹

Az autoritárius rezsimek új szintre emelkedése (*authoritarian upgrading*) az 1990-es években megindult folyamat, amelyet a 2000-es évek eseményei felerősítettek. Az autoritárius rezsimek rekonfigurálása válasz egyrészt az alulról jövő elégedetlenségre, valamint a globalizáció kívülről érkező nyomására. Az autoritárius rezsimek átalakulása olyan finom politikai eszközök elsajátítását jelenti, amelyben a fennálló hatalom hatékonyabban képes kezelni a felmerülő problémákat, illetve eredményesebbek az elnyomás módszerei. Steven Heydemann öt jellegzetességét különbözteti meg az 1990-es évek reformjainak eredményeként átalakult autoritárius rezsimeknek:

- a civil társadalom feletti kontroll kiterjesztése jogi és politikai eszközökkel;
- politikai viták kezelésének új módszerei;
- a szelektív gazdasági reformok előnyeinek kihasználása;
- az új kommunikációs technológiák ellenőrzése;
- külpolitikai nyitás a nem nyugati államok irányába.⁴⁰

2010–2011 fordulóján dominószzerűen terjedt a jelszó, hogy az „emberek a rezsimek leváltását követelik” (*al-saab jurid iszkát al-nizám*), ugyanakkor kérdéses, hogy mennyiben egy hólabdaszerű effektussal állunk szemben. A demokratizációs diskurzusban is jelentős szerepet játszik az úgynevezett hólabdaeffektus (*snowballing effect*) tézise, amely szerint, ha az egyik államban összedől az autoritárius struktúra, az a másik államban közvetlen hatást vált ki. Az arab tavasz eseményei kapcsán szembetűnő a tüntetések kezdetének egyidejűsége: a tunéziai kisvárosból a fővárosba, majd Kairóba, Bengáziba és más arab városokba terjedtek át a felkelés hullámai. Jelen sorok írója szerint – miközben az események egyidejűségéhez kétség nem férhet – ugyanakkor dominóhatásról mégsem beszélhetünk. A fentiekben szövegtünk arról, hogy az arab tavasz földrajzi szempontból nem érintette az egész arab világot, sőt, inkább csak annak egy részét érte utol. A tüntetések kirobbanása általában politikatudományi szempontból egyrészt az arab közvélemény szerepére vezethető vissza, másrészt azonban a hatalmi eliten belüli törésvonalakra.

Az arab közvélemény szerepének növekedésében kétségtelenül szerepet játszott egy kommunikációs forradalom, amely érintette a közel-keleti társadalmakat is. Az arab közvéleményen belül különösen kiemelkedik a fiatal értelmiség, amely a közösségi médiafelületek használatával artikulálni tudja nézeteit és érdekeit. A 2000-es évek második felében az arab közvélemény egyre elégedetlenebb a fennálló hatalmi struktúrával, ugyanis az a minimális, nem demokratikus alapokon nyugvó politikai konszenzus is megkérdőjeleződött. A Freedom House 2010-es jelentése szerint a Közel-Keleten és Észak-Afrikában az elmúlt években

39 Michelle PACE – Francesco CAVATORTA: The Arab Uprisings in Theoretical Perspective – An Introduction. *Mediterranean Politics*, Vol. 17, No. 2, July 2012. pp. 125–138.

40 Steven HEYDEMANN: Upgrading Authoritarianism in the Arab World. *Analysis Paper*, Number 13, October 2007. The Saban Center for Middle Policy, Brookings Institution, Doha.

a politikai és polgári szabadságjogok vonatkozásában súlyos visszaesés következett be, amennyiben egyes államok a félig szabad kategóriából a nem szabad államok csoportjába kerültek át.⁴¹ 2010-ben mindössze egy közel-keleti ország tartozott a szabad kategóriába (Izrael), három a félig szabad, míg az összes többi (14 állam) a nem szabad csoportba sorolódott. Azon köztársaságokban, amelyeket a tüntetések utolértek 2011 tavaszán, a rezsim a korábbiaknál is erőteljesebb elnyomó politikát folytatott az ellenzéki csoportosulásokkal szemben. Erre kiváló példa Egyiptom, ahol a 2010-es parlamenti választás előkészületeként a Mubarak-rezsim minden eddiginél represszívebben lépett fel a Muszlim Tevériséggel szemben. Az arab tavasz által érintett köztársaságokban és Líbiában a hatalom öröklésének a kérdése is napirenden volt. Egyiptom, Tunézia, Jemen, Líbia és Szíria közül az utóbbiban 2000-ben került sor a dinasztikus hatalmváltásra, amikor is Háféz al-Aszad, az 1971 óta az ország élén álló elnök eltávozott az élők sorából. Kérdéses azonban, hogy Aszad halála és fiának, Bassár al-Aszadnak az elnöki székbe való kerülése mennyiben tekinthető egy, az eliten belüli megállapodás eredményének, és mennyiben az Aszad-család politikai erejének, politikai tőkájének. A másik négy államban éppen 2010–2011 fordulóján egyidejűleg merült az a kérdés, hogy a széles jogkörökkel rendelkező elnököket ki fogja váltani posztjukon. Egyiptom és Líbia vonatkozásában a jelenlegi vezetők gyermekei merültek fel lehetséges utódokként, amely fokozta az amúgy is meglévő elégedetlenséget. A helyes elméleti megközelítés tehát – a meglévő közös jegyek ellenére – országspecifikus, és a mindenkori intézményi, történelmi, kulturális háttérből kell kiinduljon, semmint univerzális elvek után kutasson.

1.2.3. Az arab tavasz politikai gazdaságtani háttere

Az arab világgal kapcsolatosan régóta tartja magát az a közhely, hogy az olaj- és földgázkészletek értékesítéséből származó bevétel jelentős vagyonhoz juttatja az államokat, így azok gazdasági problémákkal nem néznek szembe. A fenti vélemény kapcsán meg kell jegyezni, hogy ha az arab világ gazdasági teljesítményét vesszük szemügyre, és összehasonlítjuk a világ más részeivel, akkor negyvenéves átlagot számolva (1970 és 2010 között) az egy főre vetített GDP-növekedés éves átlagos üteme mindössze 0,35%.⁴²

A függetlenséget követően az arab világ nagy részében – különösen az arab tavasz által érintett országokban – egy, az állam által irányított modernizációs kísérlet zajlott le.⁴³ Rögtön le kell szögezni, hogy gazdaságilag eltérő modellt jártak be az egyes arab államok. Rauch és Kostyshak három csoportba sorolja az arab államokat gazdasági szempontból: az úgynevezett arab szubszaharai államok (Mauritánia, Szudán, Jemen és Szomália), a szénhidrogénekben gazdag arab államok (Algéria, Líbia, Irak és a GCC-államok), illetve az úgynevezett arab Mediterráneum államai (Tunézia, Marokkó, Egyiptom, Szíria, Libanon és

41 *Freedom in the World 2011. The Authoritarian Challenge to Democracy.* Freedom House. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2011> (Letöltve: 2017.02.01.)

42 Ali KADRI: A Depressive Pre-Arab Uprisings Economic Performance. In: Fawaz A. GERGES (ed.): *The New Middle East. Protest and Revolution in the Arab World.* Cambridge University Press, New York, 2014. pp. 80–106., p. 89.

43 Vö. ROSTOVÁNYI Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén.* Aula Kiadó, Budapest, 1998. pp. 258–280.

Jordánia).⁴⁴ A szerzőpáros a fejlettségi mutatókat hasonlítja össze a latin-amerikai államok, illetve Dél-Európa példájával. Ha a fejlettségi mutatókat vizsgáljuk, akkor az arab világon belül legjobb helyzetben az olajmonarchiák vannak, míg az arab szubszaharai államok a legalulfejlettebbek. A három csoportból valójában a harmadik, az arab világon belül közepesen fejlettnek tekinthető úgynevezett arab Mediterráneum államainak csoportja az érdekes, hiszen elsősorban ebben a kategóriában játszódtak le a tüntetések 2011 tavaszán. A fentiekben említett etatista modernizációs kísérlet egy posztkoloniális konszenzuson nyugodott, amelynek elemei a széles körű bürokrácia, az autoritárius politikai berendezkedés és egy kvázi jóléti szolgáltatásokat fenntartó állam. Az újraelosztó funkciót széleskörűen alkalmazó állam hozzájárult ahhoz, hogy a különféle politikai intézmények, gazdasági testületek, az értelmiség alapvetően elfogadja a nem demokratikus alapokon nyugvó rendszert.

Omar S. Dahi az arab tavasz okát abban látja, hogy az úgynevezett „autoritárius populista”-modell, amely a fentiekben említett arab Mediterráneum államait takarja, súlyos válságba került, mindenekelőtt nem sikerült kialakítani a fejlesztő államot. A társadalom és a rezsim közötti konszenzus pedig ennek hatására felborult az érintett államokban.⁴⁵ Az iszlámban ennek a társadalmi szerződésnek a megfelelője a *bajaa*, amely valójában a hívők közössége, az *umma* által az uralkodó felé tett hűségeskü. Az iszlám szerint ez a hűségeskü vagy az uralkodó halálával, vagy a kormányzásra való képességének elvesztésével szűnik meg, vagyis az uralkodó érdemben leváltható.⁴⁶

Ha tehát az arab tavasz közvetett, történelmi okait nézzük, akkor azt abban a modernizációs válságban kell keresni, amely az 1960-as, 1970-es évektől az arab Meditteranéum államainak gazdasági, politikai és kulturális stagnálását meghatározza. A legfrissebb, 2016-ban az ENSZ égisze alatt publikált hatodik *Arab Human Development Report (AHDR)* az arab fejlődés válságáról beszél.⁴⁷ A második világháború után fokozatosan kialakult gazdasági modell lényege az állam erőteljes szerepére épült, amennyiben a legnagyobb foglalkoztatóként jelent meg a közszféra, illetve privilégiumokat biztosított a vállalatoknak. Ennek kettős hatása volt az AHDR szerint: egyrészt hozzájárult a lakosság életszínvonalának növekedéséhez, és egyben a szegénység csökkentéséhez, másrészt azonban a versenyképesség és a termelékenység szempontjából hátrányos helyzetbe hozta a térséget.

44 James E. RAUCH – Scott KOSTYSHAK: The Three Arab Worlds. *Journal of Economic Perspectives*, Volume 23, No. 3, Summer 2009, pp. 165–188.

45 Omar S. DAHI: Understanding the Political Economy of the Arab Revolts. *Middle East Reports*, MERIP, No. 259, Summer 2011, pp. 2–5.

46 A közel-keleti gyakorlat az uralkodó leválthatóságától eltért annyiban, hogy a kalifai pozíció az Omajjád-dinasztiától kezdve öröklődővé vált. A *bajaa* politikatudományi szempontból elméletileg nehezen értelmezhető a köztársaságokban, ugyanakkor mégis meghatározza a hétköznapi gondolkodást, különösen hogy utaltunk arra, hogy ezen államokban is a hatalom dinasztikus öröklésére kerül sor, akárcsak a monarchiákban. A *bajaa* kérdéséhez lásd TUSKE László: A lojalitás archaikus intézménye a Közel-Kelet egyes arab államaiban. In: GEDŐ Éva – HORVÁTH Emőke (szerk.): *Hatalom, leigítimáció, ideológia. Történeti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest, 2007, pp. 216–236.

47 *Arab Human Development Report 2016*. p. 29. Youth and the Prospects for Human Development in a Changing Reality. UNDP, Regional Bureau for Arab States, New York, 2016. URL: <http://www.arab-hdr.org/PreviousReports/2016/2016.aspx> (Letöltve: 2017.01.10.)

Az 1970-es évektől kezdve a Közel-Kelet olajban szegény államaiban megjelent egy reformkényszer, amelyben a külső, segítséget nyújtó szervezetek nyomásgyakorló szerepe is megnyilvánult. A Közel-Kelet gazdasági fejlődésének három szakaszát különíthetjük el a függetlenné válás óta:⁴⁸

- korai, úgynevezett etatista szakasz, amely az állami szerepvállalás erőteljes szerepére utal;
- az úgynevezett *infitáh*⁴⁹, vagy gazdasági nyitás szakasza, amely az 1970-es években volt jellemző, és elsősorban a Nemzetközi Valutaalap nyomására beindított liberalizációs intézkedéseket értjük alatta. Tunéziában kezdődött 1972-ben, majd Egyiptomban és más arab államokban folytatódott az 1970-es, 1980-as években. A nyitás kimondott célja a külföldi tőkebefektetéseknek az arab országokba való vonzása volt, amelyet a korábbiaknál kedvezőbb gazdasági környezettel igyekeztek elérni.
- A harmadik szakasz az úgynevezett strukturális igazodás korszaka (az úgynevezett neoliberális szakasz), amelynek közvetlen előzménye az etatista modernizációs kísérlet válsága, illetve az 1990-es évek fokozódó eladósodottsága. Ez utóbbi eredményeként az 1990-es évek kulcsszava az arab világban is az a washingtoni konszenzus, amely liberalizációs és privatizációs intézkedéseket fogalmazott meg. 2000-ben 11 arab ország csatlakozott a Világkereskedelmi Szervezethez, illetve számos arab állam bilaterális egyezményeket kötött az Európai Unióval a Szomszédságpolitika keretében.⁵⁰

A 2011 tavaszán kezdődő változások közvetlen kiváltó okának a neoliberális gazdasági igazodási kísérlet válságát, kudarcát érthetjük. Számos kutatás rámutat, hogy a reformoknak ugyan vannak kézzelfogható eredményei az egyes államokban, ugyanakkor ezek nem hatották át az egész gazdaságot, illetve társadalmat. Omar S. Dahi rámutat Egyiptom példáján, hogy a hatalmon lévő elit általában kettős választ adott az 1990-es évek gazdasági kihívásaira: tovább folytatta a gazdasági liberalizációt, illetve fokozta az elnyomást.⁵¹ A gazdasági liberalizációs intézkedések általánosságban hátrányosak voltak a középosztály számára, ugyanakkor a fennálló hatalmi rend, valamint a gazdasági elit szempontjából előnyösnek tekinthető. Az arab tavasz szempontjából az aggregált makrogazdasági mutatók (lásd 4. számú táblázat) nem minden vonatkozásban segítenek hozzá a politikai felfordulás megértéséhez, hiszen elfednek olyan társadalmi-gazdasági folyamatokat, amelyek a társadalmi-politikai alku fenntarthatatlanságához hozzájárultak.

A társadalmi szerződés, amely az autoritárius populista modell kvázi sikerességén nyugodott, a 2000-es években fokozatosan erodálódott, amelyben igen jelentős szerepet

48 Rex BRYNEN – Pete W. MOORE – Bassel F. SALLOUKH – Marie-Joëlle ZAHAR: *Beyond the Arab Spring. Authoritarianism and Democratization in the Arab World*. Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 2012. pp. 216–222.

49 Az *infitáh*, vagy a nyitás politikája, Anvár Szadat nevéhez köthető. Egyiptom elnökeként az 1973-as jom kippuri háborút követően fokozatosan bevezete a gazdasági nyitást, amelyet később külpolitikai orientációváltás is követett.

50 Uo. p. 220.

51 Omar S. DAHI: The Political Economy of the Egyptian and Arab Revolt. *IDS Bulletin*, Vol. 43, No. 1, January 2012, pp. 47–53.

játszott a 2008-as gazdasági válság begyűrűzése is.⁵² Ennek kapcsán érdemes utalni az élelmiszerárak globális emelkedésére, amely a térség államait súlyosan érintette. Az arab térség a világ legjelentősebb élelmiszer-importőre, különösen a gabonafélék terén jelentős a függőség. Az arab régió az élelmiszerek felét importálja, ami kiszolgáltatottá teszi a világpiaci áringadozásnak. A 2007 és 2008 közötti globális élelmiszerár-emelkedés begyűrűzött a Közel-Keletre. 2008-ban Egyiptomban 30%-kal emelkedtek az alapvető élelmiszerek árai, illetve a legolcsóbb termékekből hiány alakult ki.⁵³ A 2008-as esztendő számos arab országban úgynevezett kenyérlázadásokat váltott ki, amelyek visszavezethetők az alacsonyabb társadalmi osztály életfeltételeinek a romlására. Egyiptomban 2004 és 2008 között 1,7 millió munkás vett részt tüntetéseken, amely szám a gazdasági válság következtében csak növekedett.⁵⁴ Az élelmiszerárak emelkedése következményeként az egyenlőtlenségek növekedtek a társadalmakon belül, ami különösen megnyilvánult a vidék–város közötti növekvő szakadékban. Az *Arab Human Development Report* 2016-os jelentése szerint az Emberi Fejlődés Indexe (HDI-mutató) negyedével kisebb volt (24,9%) 2013-ban, ha az egyenlőtlenséget is számításba vesszük. Az AHDR a HDI-mutatót háromféle egyenlőtlenséggel korrigálja: számításba veszi a jövedelemegyenlőtlenséget, a születéskor várható átlagos élettartam terén jelentkező egyenlőtlenséget, valamint az oktatási szektoron belüli egyenlőtlenséget. A számítások szerint ez utóbbi vonatkozásában a legnagyobbak a különbségek az arab világon belül. A *Gini-koefficiens* 2003 és 2014 között 30–40% közötti értékeket mutat az arab világ vonatkozásában, vagyis a jövedelemegyenlőtlenségek terén nem mutatható ki globális összehasonlításban kiemelkedően negatív adat.⁵⁵ A statisztika alapján megállapítható, hogy a közel-keleti jövedelemegyenlőtlenség alacsonyabb mint általában a latin-amerikai vagy szubszaharai afrikai országokban, és a mutatók hasonlatosak az ázsiai országokéhoz.⁵⁶ A 2008-as gazdasági válság elsősorban az amúgy is törékeny arab középosztály szociopolitikai helyzetében hozott negatív változást. Ez a réteg nem haszonélvezője a gazdasági reformoknak sem, illetve a hatalmon lévő rezsim politikai mostohagyermekének is tekinthető. Az egyenlőtlenségeket vizsgálva azonban az *Arab Human Development Report* rámutat arra a problémára, hogy nem elegendő pusztán a jövedelemegyenlőtlenségeket klasszikusan mérni, hanem az egyenlőtlenségek más komponenseit is figyelembe kell venni. Ha az Emberi Fejlődés Indexével módosítjuk az egyenlőtlenségeket, akkor a térség mutatóiban a világtátlaghoz képest jelentős eltérést találunk. Az AHDR megjegyzi, a legjelentősebb probléma az oktatás terén mutatkozik, ahol a HDI-mutatót figyelembe véve 38%-os veszteséget könyvelhet el az arab világ.⁵⁷ A későbbiekben tehát érdemes rámutatni az egyenlőtlenségek egyéb összetevőire is.

52 SZIGETVÁRI Tamás: Az „arab tavasz” gazdasági vonatkozásai. *Külügyi Szemle*, XI. évfolyam, 2012/1. szám, pp. 85–102.

53 Rami ZURAYK – Anne GOUGH: Bread and Olive Oil. The Agrarian Roots of the Arab Uprisings. In: Fawaz A. GERGES (ed.): *The New Middle East. Protest and Revolution in the Arab World*. Cambridge University Press, New York, 2014. pp. 107–131., p. 120.

54 DAHI 2012, *i. m.*

55 AHDR 2016, *i. m.* Table 3, p. 233. A Gini-koefficiens értéke 0 és 100% között mozog. A 100% jelzi a totális jövedelemegyenlőtlenséget.

56 Marcus NOLAND – Howard PACK: *The Arab Economies in a Changing World*. Peterson Institute of International Economics. Washington DC, 2007. p. 64.

57 AHDR 2016, *i. m.* p. 23.

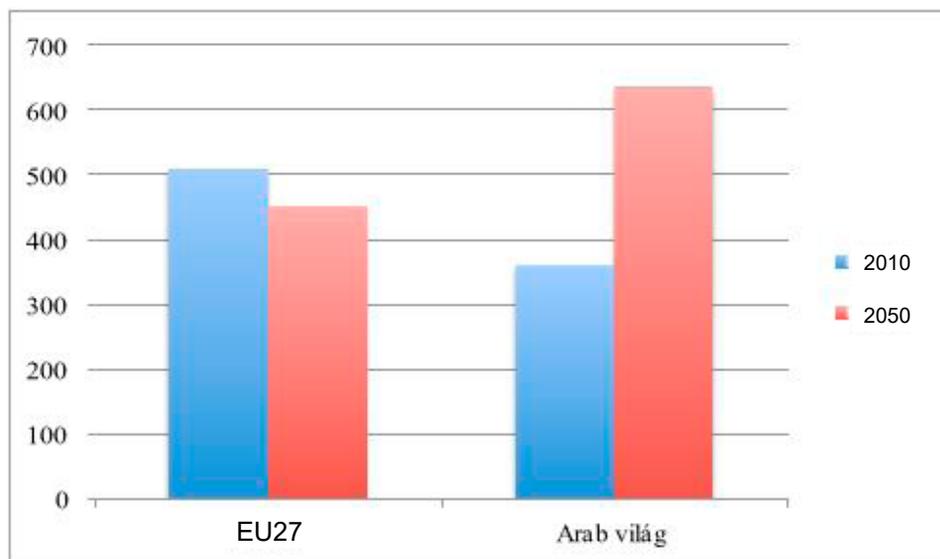
Ország	Lakosság (millió fő)	1 főre jutó GDP (PPP, USD)	Szegénységi ráta (%)	Munkanélküliségi ráta (%)
Bahrein	1,2	40.400	n. a.	15
Egyiptom	82	6.200	20	9,7
Jemen	24	2.600	35	45,2
Líbia	6,6	13.800	n.a.	30
Tunézia	10,7	9.500	3,8	14
Szíria	22,5	4.800	8,3	11,9

*4. számú táblázat: Az arab tavasz által érintett országok alapvető gazdasági mutatói 2010-ben a Világbank adatai alapján
(Forrás: www.worldbank.org alapján saját szerkesztés.)*

A fenti táblázat a fejlettségi különbségekre mutat rá azon hat arab állam vonatkozásában, ahol a 2011-es tüntetések kiterjedtek voltak. A táblázat adataiból kiolvasható, hogy pusztán az 1 főre jutó GDP alapján nem lehet következtetéseket levonni a tüntetések általános okaival kapcsolatban. Líbia 1 főre jutó GDP-je például közel háromszorosa a szíriai adatnak, Bahrein esetén pedig kilencszeres az eltérés. A makromutatók kapcsán hasonló a helyzet, ha a szegénységi vagy munkanélküliségi adatokat szemléljük. Ezen statisztikai adatok elfedik az arab világban meglévő strukturális jellegű problémákat, mint például a fiatalság kiugróan magas munkanélküliségi adatait vagy a város és vidék között meghúzódozó fejlettségbeli szakadékot. Továbbá a későbbiekben látni fogjuk – és éppen ezt tartjuk a folyamatkövetés és az aktorszemléletű megközelítés előnyeinek –, hogy mélyebben fekvő ok-okozati összefüggések feltárására van szükség.

Demográfiai kérdések

A Közel-Kelettel kapcsolatos elemzések rendre megállapítják, hogy az elmúlt évtizedekben lejátszódott demográfiai robbanásnak politikai és gazdasági következményei egyaránt vannak, hiszen a népesség növekedését nem követte a rendelkezésre álló erőforrások növekedése. Előrejelzések szerint az arab világ lakossága a 2010-es 357 millió főről 2050-re 633 millió főre fog növekedni, míg az Európai Unióban a 2010-es 506 millió fős lakosságszám 2050-re 448 millióra csökken. Az arab világban a lakosság évenkénti átlagos növekedési üteme a 2000 és 2005 közötti 2,2%-ról, 2010 és 2015 között 2,0%-ra csökkent, amely a népességnövekedés lassulását mutatja. A 15 és 29 év közötti populáció az arab világban 2016-ban 30%, vagyis 105 millió fő. A 30 év alattiak az összlakosság 60%-át teszik ki, amely adat valamennyi összehasonlításban kimagasló. A fiatalok körében a munkanélküliség az arab világban átlagosan 29% volt 2013-ban, amely 16 százalékponttal magasabb mint a világszerte. A munkanélüliek fele pedig az iskolapadból kikerülő első munkahelyét kereső fiatal. Az elkövetkező évtizedben 60 millió új munkahelyet kell ahhoz teremteni, hogy a munkaerőpiacra újonnan belépők állást találjanak. Ez évente átlagosan hatmillió új munkahely létesítését jelenti az arab világban.

1. számú ábra: Az arab világ népességének várható növekedése 2010 és 2050 között (Forrás: saját szerkesztés a fenti adatok alapján.)

A jövőre vonatkozó előrejelzések azonban a lakosság növekedését tekintve nem ennyire borúsak. A demográfiai robbanás a tágabb értelemben vett Közel-Keleten többnyire lejátszódott. 2005 és 2010 között a térség teljes termékenységi rátája 3,3 gyermek 1 nőre vetítve.⁵⁸ Ez a szám meghaladja a világot, ugyanakkor az elmúlt évtizedekhez képest jelentős mértékű csökkenést jelent. Valamennyi demográfiai elemzés azonban rámutat a tágabb Közel-Keleten belül meglévő jelentős különbségekre. Ma Tunízia fővárosában, Tuniszban a termékenységi ráta lényegesen a reprodukciós szint alatt van (egyedül 1,5), míg vidéki területen magasabb. Emellett az egyes államok között is jelentős különbségek vannak. A teljes termékenységi ráta viszonylag magas a Perzsa-öböl térségében, illetve a palesztin területeken.⁵⁹ Közepesnek montható Egyiptomban, Jordániában és Szíriában. A reprodukciós ráta környékén mozog a mutató Tunéziában, Libanonban, de hasonló az adat Marokkóban is.

Onn Winckler az *Arab politikai demográfia* című könyvében Omán kapcsán empirikusan is rámutatott az ok-okozati viszonyokra. A teljes termékenységi ráta csökkenése és a nők iskolázottsága, valamint lakhelye jelentős mértékben hatott a születendő gyermekek szá-

⁵⁸ FARGUES, *i. m.* p. 21–22.

⁵⁹ A Nyugati Part és Gázai övezet vonatkozásában igen magas termékenységi rátát látunk (több mint 5 gyermek/nő), amelynek okaként az izraeli–palesztin konfliktust lehet megjelölni. A palesztin hölgyek viszonylag magas iskolázottságuk ellenére kizorolnak a munkaerőpiacról, amely részben az izraeli megszállásra vezethető vissza. További okként említhető, hogy az úgynevezett „demográfiai bombát” a Palesztin Hatóság politikailag tudatosan arra használja, hogy elérje az önálló államiságát. Tekintettel arra a tényre, hogy a határokon kívül tartózkodó palesztin menekültek, a Nyugati Part és a Gázai övezet lakossága, valamint az izraeli arab állampolgárok száma együttesen meghaladja Izrael Állam zsidó lakosságának a számát.

mára.⁶⁰ Az urbanizáció folyamata kifejezetten hatást gyakorol a tradicionális családmoddra is, amely éppen elsősorban az úgynevezett GCC-államok vonatkozásában tartja magát. A városiasodás és az oktatás széles körű elterjedésével változik a gyerekvállalási hajlandóság is, amely az elkövetkezendő évek előrejelzése szerint a tradicionálisabban működő államokban is a ráta csökkenését hozza magával.

A demográfiai trendekkel kapcsolatban az *Arab Human Development Report* az alábbi területeken állapít meg súlyosok hiányosságokat, amelyek elsősorban a fiatal lakosságot érintik:

- *Az oktatás alacsony szintje:* Míg az alapfokú oktatás területén a régió kifejezetten magas átlagokkal rendelkezik, addig a felsőfokú oktatás gyerekcipőben jár, minősége pedig alacsony. A felsőfokú oktatásra vonatkozóan 2008-ból áll rendelkezésre statisztika, amelynek adatai szerint 23,7% a beiratkozottak aránya.
- *Munkalehetőségek hiánya:* A korábbiakban említettek szerint a fiatalok 29%-a volt munkanélküli a térségben a 2013-as adatok alapján. Azon fiatalok, akik munkát találnak, nagyrészt az informális szektorban dolgoznak. Szíriában például 2001 és 2007 között az újonnan teremtett munkahelyek 69%-a az informális szektorban volt.
- *A fiatal női lakosság társadalmi kirekesztettsége:* 2012-ben a nők körében a munkaerőpiaci részvétel aránya 24%-os, a fiatalok esetén 18%, amely regionális összehasonlításban azt jelenti, hogy a nemek közötti egyenlőtlenségek az arab világban a legmagasabbak.
- *A családalapítás időbeni késleltetettsége:* A jelentés szerint a 25 és 29 év közötti férfi lakosság fele nőtlen, amely csak részben vezethető vissza a tradíciókra. A házasság elmaradásának oka döntően a munkalehetőségek hiányára vezethető vissza a kutatás megállapításai szerint.⁶¹

A demográfiai kérdéseket azonban nem szabad abszolutizálni, ugyanis, ahogy Jason Brownlee és szerzőtársai rámutattak, nem mutatkozott érdemi különbség 2011-ben az arab tüntetéshullámban jobban érintett államok demográfiai mutatói és a viszonylag stabilabbnak mondható államok adatai között. Az átlagéletkor-medián számadata az érintett hat országban 24 év 4 hónap, míg a többi arab államban 26 esztendő. A munkanélküliségi adatok vonatkozásában sem mutatkozott érdemi különbség, ugyanis a fiatal férfiak körében az átlagos munkanélküliségi mutató 21,2% abban a hat államban, ahol az arab tavasz érdemben éreztette hatását, míg 20,4% azon országokban ahol nem. Mindez azt mutatja, hogy szükséges más tényezőkkel is foglalkozni, amelyek együttesen tudják megmagyarázni, hogy egyes államokban miért került az elnöki posztba a tüntetéshullám, más államokban pedig miért mutatkozott nagyobb politikai stabilitás.⁶²

60 Onn WINCKLER: *Arab Political Demography. Volume One. Population Growth and Nationalist Policies.* Sussex Academic Press, Brighton and Portland, 2005. p. 60.

61 AHDR 2016, *i. m.* pp. 31–33.

62 Jason BROWNLEE et al. *i. m.* p. 35.

1.3. Az arab tavasz narratívái

Az arab tavasszal kapcsolatosan a legkülönbébb teoretikus megfontolások láttak napvilágot. Másként tekintenek a fogalom tartalmára például maguk az arab államok állampolgárai, mint a nyugati világ általánosságban. A különféle társadalomtudományi elméletek is megkísérelnek valamilyen magyarázatot nyújtani. A következőkben áttekintjük a legfontosabb interpretációkat, magyarázó kereteket, majd megfogalmazzuk az előző fejezet megállapításait is, figyelembe véve jelen könyv alaptézisét.

1.3.1. *Demokratizációs diskurzus*

Egyes – főként nyugati vélemények szerint – az arab tavasz a világméretű demokratizációs folyamat negyedik hullámaként értelmezhető.⁶³ Az arab tavaszt megelőzően publikálásra került szakirodalmak egy jelentős része az arab világot egy olyan kivételes régióként (*Arab exceptionalism*) tekinti, ahol sem a gazdasági, sem a politikai átalakulás nem játszódott le (duális rezisztencia a reformokkal szemben).⁶⁴ Az arab tavasz azonban számos tekintetben megcáfolta a kivételességnek a mítoszát, amit az arab közvéleménynek a demokráciával kapcsolatos várakozásai is visszaigazolnak. A Pew közvéleménykutatásai szerint 2011-ben Libanonban a lakosság 81%-a, Egyiptomban 71, Jordániában 72%-a vélekedett úgy, hogy a demokrácia egy kívánatos kormányforma.⁶⁵ A demokratizációval kapcsolatos várakozások a térségben tehát összességében magasnak mondhatók, ugyanakkor arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy szinte valamennyi közvéleménykutatás szerint a lakosság preferálja, hogy az iszlámnak valamilyen formában szerepe legyen a politikai életben is. Jordániában a férfiak 54, a nők 55%-a úgy vélekedett, hogy a *saría* (iszlám törvénykezés) a törvényhozás egyedüli forrása legyen. Egyiptomban a férfiak 70, a nők 62%-a, Iránban a férfiak 12%-a, a nők 14%-a vélekedett hasonlóképpen.⁶⁶ Mindebből az is következik, hogy az arab világ lakosságának egy jelentős hányada nem a nyugati típusú liberális demokrácia elterjesztése mellett teszi le a voksát, hanem egy sajátos politikai rendszer mellett, amely magán viseli a szabad választások jegyeit, de nem mond ellen az iszlám vallás alapelveinek sem. Jelen írás nem szándékozik elmélyülni abban az elméleti kérdésben, hogy egy esetlegesen iszlám demokrácia mit jelent, egyáltalán megfelel-e a demokrácia kritériumainak, illetve mennyiben tekinthető iszlámnak. Az adatok arra is rámutatnak, hogy az arab közvélemény általánosságban elégedetlen a fennálló hatalommal, ahogy azt a korábbiakban is megfogalmazzuk.

A demokratizációval kapcsolatos vélemények egy csoportja a társadalomtudományokból ismert modernizációs elméletek mentén fogalmazza meg az érvelését, amely a sikeres

63 Larry DIAMOND: A Fourth Wave or False Start? Democracy After the Arab Spring. *Foreign Affairs*, 22 May 2011, <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2011-05-22/fourth-wave-or-false-start> (Letöltve: 2015.12.30.)

64 Eva BELLIN: The Political-Economic Conundrum: The Affinity of Economic and Political Reform in the Middle East and North Africa. *Carnegie Papers*, Number 52, November 2004.

65 Most Muslims Want Democracy, Personal Freedoms, and Islam in Political Life. *Pew*, July 10, 2012. <http://www.pewglobal.org/2012/07/10/most-muslims-want-democracy-personal-freedoms-and-islam-in-political-life/> (Letöltve: 2015.12.30.)

66 John L. ESPOSITO – Dalia MOGAHED: *Who Speaks for Islam? What a Billion Muslims Really Think?* Gallup Press, New York, 2007. p. 48.

politikai átalakulás előfeltételeként (*pre-requisites school*) bizonyos gazdasági és szociális fejlettségi szintet állapít meg.⁶⁷ Az arab tavasz kapcsán azonban a modernizációs elmélet inkább a tüntetéshullám kiváltó okainak magyarázatára szorítkozik, és kevésbé tud választ adni arra kérdésre, hogy a 2011-ben kezdődött átalakulás vajon mennyiben hozható össze-függésbe a demokratizáció kérdéskörével.

Az elméletek egy másik csoportja pedig a kelet-közép-európai és latin-amerikai példákön nyugvó tranzitológia szakirodalmát hívja segítségül. A demokratikus átmenetek elméletét feldolgozó munkák a Közel-Kelet kapcsán többnyire adósak maradtak a válasszal, hogy az 1990-es évek politikai és gazdasági reformjai miért nem eredményeztek demokratikus struktúrákat. A szakirodalom egyik ága a kelet-közép-európai tapasztalatokat⁶⁸ kísérli meg az arab világra alkalmazni. Shlomo Avineri a kelet-közép-európai sikertelen demokratizációs kísérleteket veti össze a közel-keleti tapasztalatokkal, és arra a megállapításra jut, hogy ami közös – többek között –, az a civil társadalom és a múltbéli demokratikus tapasztalatok hiánya.⁶⁹ Valójában az összehasonlításnak a regionális történelmi kontextusok különbözősége miatt alacsony a jelentősége.

Az arab tavasz kapcsán a későbbiekben részletesen foglalkozunk az egyes kimenetek közötti különbségekkel. Előljáróban megjegyezhető, hogy a Freedom House 2016-os jelentése alapján az arab országok közül egyedül Tunézia tekinthető „szabad” államnak, vagyis választási demokráciának. Az arab országok többségben a reformok, változások demokratizáció nélkül játszódtak/játszódnak le. Az egyik tanulmány találóan bélyegzi meg azon szakértőket, akik a térség demokratikus átalakulásáról elmélkednek „*demo-crazy*”-ként.⁷⁰

1.3.2. A posztdemokratizációs diskurzus

A Közel-Kelet-tanulmányok *mainstream* szakirodalma már évekkel 2011 előtt szakított azzal az elsősorban amerikai feltételezéssel, amely az arab államok demokratikus átalakulásával kapcsolatos. A posztdemokratizációs diskurzus, amellyel jelen sorok írója is egyetért, azt állítja, hogy a politikai változások várhatóan egy újabb autoritárius struktúra irányába mozduznak el.⁷¹ Az arab tavasz eredményeként a legtöbb esetben azt láthatjuk, hogy az egyes államokban az egykori autoritárius struktúrák fokozatos felbomlásával vagy egy teljesen új rezsim alapjai teremődnek meg, vagy fokozatos a visszarendeződés. Mára az arab tavasz eseményeinek negatív következményeit látva a nyugati retorika is elfordult a demokratizációs diskurzustól, és a stabilitás mindenekelőtt való megőrzése vált az elsődleges célkitűzés-sé. A 2001-ben meghirdetett globális terrorizmusellenes háború a Közel-Keleten a térség demokratikus átalakításával számolt. Az iraki és afganisztáni átmenetek negatív politikai

67 Amel AHMED – Giovanni CAPOCCIA: The Study of Democratization and the Arab Spring. *Middle East Law and Governance* 6 (2014). pp. 1–31. (Brill, Leiden.)

68 A szerző ebbe a térségbe sorolja Ukrajnát és Oroszországot.

69 Shlomo AVINERI: Transformations in Eastern Europe and lessons for the Middle East. In: Nathan J. BROWN and Emad El-Din SHAHIN (eds.): *The Struggle Over Democracy in the Middle East. Regional Politics and External Policies*. Routledge, London and New York, 2010. pp. 85–99.; pp. 96–97.

70 Morten VALBJØRN and André BANK: *i. m.* p. 194.

71 Raymond HINEBUSCH: Authoritarian persistence, democratization theory and the Middle East: an overview and a critique. *Democratization*, Vol. 13, No. 3, June 2006, pp. 373–395.

tapasztalatai, valamint a 2007-es palesztin választásokon az iszlamista Hamász győzelme visszaterelte a washingtoni retorikát az autoritárius stabilitás előnyeinek hangoztatása felé.

Egyes elméleti munkák a politikai átalakulást vizsgáló kutatásokra hivatkozva az eltek közötti konfliktusra vezetnek vissza az arab tavasz kirobbanását. Az általunk képviselt aktorközpontú megközelítés éppen erre a kérdésre ad választ, nevezetesen bemutatja, hogy az egyes meghatározó politikai és gazdasági szereplők között milyen erőviszonyok alakultak ki, pontosabban változott-e az egyes szereplők relatív súlya a politikai rendszeren belül, vagy sem.⁷² Az arab tavasz kapcsán az egyes szereplőket két nagy csoportba sorolhatjuk: a változásokat támogató erőkre és a fennálló hatalmi rend szószólóira. A tüntetések vonatkozásában többnyire megállapíthatjuk, hogy a térségben általánosságban a fennálló hatalmi rend támogatói vannak többségben, túlsúlyban. Különösen kiemelendő – mint ahogy a későbbiekben bemutatjuk –, hogy a rezsime meghatározó szereplői az elnyomás új módjait sajátították el, amellyel bármilyen ellenzéki csoportosulással szembe fordulnak. A fentiekben kifejtett demokratizációnak tehát elsősorban nem a gazdasági, kulturális vagy szociális előfeltételei hiányoznak a térségben, hanem az egyes autoritárius rezsimek olyan represszív kapacitással rendelkeznek, amely kiemelkedik regionális összehasonlításban.⁷³

Lisa Anderson arra hívja fel a figyelmet, hogy meg kell különböztetni az államot, a rezsime és a kormányzatot, és meg kell vizsgálni, hogy a jelenlegi átalakulás melyik szintet érinti.⁷⁴ A rezsime tágabb kategória, mint a kormányzat, hiszen a formális és informális szabályrendszereket, normákat is magában foglalja. A három kategória között átfedések is vannak, ugyanakkor különböznek is egymástól. Jelen munka egyik alapvető teoretikus kérdése, hogy az állam, rezsime és kormányzat hármasságában a transzformáció milyen formában és hogyan megy végbe. A szakirodalomban egy alapvető egyetértés alakult ki abban a kérdésben, hogy a 2011-es eredményes tüntetéseket (a fentiekben bemutatott hat állam vonatkozásában) autoritárius összeomlásként (*authoritarian breakdown*) értelmezi. Azonban, ahogy Jason Brownlee és szerzőtársai felhívják rá a figyelmet, az arab tavasz kapcsán kerülni kell a rezsimeváltás (*regime change*) kifejezést, ugyanis egy vezető leváltása (például Hoszni Mubárák) nem jelenti automatikusan a rezsime végét, hanem valójában a kormányzatban bekövetkező változásokat jelzi. Továbbá a szerzők felhívják a figyelmet a külföldi hatalmak által előidézett rezsimeváltás (Líbia példája) külön esetére.⁷⁵

Az arab tavasz által érintett államoknak tehát csak kisebbségében beszélhetünk az autoritárius összeomlásról, a többségben az állam, a rezsime és a kormányzat hármasságában nem következik be érdemi átalakulás. Abban a kérdésben, hogy a 2011-ben eredményes tüntetések vonatkozásában milyen változás áll be, a rezsime institucionalizáltságának fokától függ. Míg Líbia vonatkozásában a vezetőnek külföldi beavatkozás segítségével történő eltávolítása egyben a rezsime bukását is jelentette, addig Egyiptom és Tunézia vonatkozásában

72 Jason BROWNLEE et al. *i. m.* pp. 25–28.

73 Ezt az álláspontot képviseli az „*adaptív autoritárianizmus*” elméletével kapcsolatosan Steven HEYDEMANN – Reinoud LEENDERS: *Authoritarian Learning and Authoritarian Resilience: Regime Responses to the 'Arab Awakening'*. *Globalizations*, October 2011, Vol. 8, No. 5, pp. 647–653.

74 Lisa ANDERSON: *Authoritarian Legacies and Regime Change. Towards Understanding Political Transition in the Arab World*. In: Fawaz A. GERGES (ed.): *The New Middle East. Protest and Revolution in the Arab World*. Cambridge University Press, New York, 2014. pp. 41–59.; pp. 44–45.

75 Jason BROWNLEE et al. *i. m.* p. 22.

automatikusan nem beszélhetünk ilyenről. Jóllehet éppen a tunéziai példa – mint az arab tavasz egyetlen demokratizációs példája – jelöli ki éppen azt az elméleti kérdést, hogy vajon rezsiváltás nélkül beszélhetünk-e demokratizációról. *Jelen kötet általánosságban azt az álláspontot fogalmazza meg, hogy az arab tavasz a meglévő autoritárius rezsimeknek a részbeni átalakulásával jár, és egy új típusú neoautoritárius rezsime kialakulását hozza magával.* Valamennyi állam természetesen nem skatulyázható be a kiinduló feltételezésbe, hiszen Tunézia példája bizonyítja, hogy az autoritárius összeomlás akár sikeres demokratizációhoz is vezethet. Az olajmonarchiák esetében pedig kérdéses, hogy mennyiben beszélhetünk neoautoritárius rezsime kialakulásáról, és mennyiben maradt fenn a „rég” rendszer. Az adaptív autoritáriánizmus tétele éppen ezzel kapcsolatosan került a korábbiakban kifejtésre: az autoritárius rezsimek a Közel-Keleten az aktuális, változó politikai kontextushoz adaptálódnak. A 2011-es tüntetésekre adott válasz ebben az értelmezésben az elnyomási módszerek vonatkozásában egy olyan adaptációt hozott, amely hozzájárult a rezsimek túléléséhez.

1.3.3. Forradalmak kora?

Egyes írások az arab tavasz eseményeit az 1848-as forradalmi hullámhoz hasonlították, amennyiben az abszolutista uralkodók elmozdítása fogalmazódott meg célként.⁷⁶ Az 1848-as forradalmak fontos társadalmi háttére a polgárosodás folyamata, amelynek eredményeként egy a politikai változásokban érdekelt társadalmi osztály alakult ki. A demokratizáció ebben az értelemben csak évtizedekkel később, valójában a 20. században következett be, és természetes velejárója a folyamatoknak. Az arab tavasz nem produkált a klasszikus értelemben vett forradalmakat, hiszen Líbia kivételével a régi rezsimek egyes tartópillérei (például fegyveres erők politikai befolyása) megmaradtak, és jelentős szerepet játszanak az átmenetben. A polgárosodás folyamata pedig ténylegesen azt jelentené, hogy az arab országok lakosai jogi és politikai értelemben is állampolgárrá válnának, amely folyamatnak ezidáig nem látjuk a jeleit. Az arab közvélemény előszeretettel használja a forradalom kifejezést a számukra valóban forradalmi jellegű változásokra, azonban a klasszikus értelemben vett 1848-as forradalmaknak az arab tavasz nem feleltethető meg.

1.3.4. Iszlamista forradalmak

Elsősorban az iráni retorika használja az 1979-es forradalom analógiájaként az iszlamista forradalmak kifejezést. Ali Khamenei iráni vallási vezető több beszédében is utalt arra, hogy az arab tüntetések eredményeként egy, az iránihoz hasonló iszlamista forradalmi hullám játszódik le, amelynek eredményeként a „szekuláris” rezsimeket az iránihoz hasonlóan teokratikus berendezkedésű államok váltják fel.⁷⁷ Az iráni retorika valójában nem vette számításba azt a tényt, hogy a tüntetéseket nem az iszlamista mozgalmak, hanem a diplomázott, liberális fiatal értelmiség kezdeményezte. Az más kérdés, hogy a választási lehetőséget

76 Michael EMERSON: The Arab Spring – Is It a Revolution? *CEPS Commentary*, 22 December 2011. URL: <https://www.ceps.eu/system/files/book/2011/12/Dec%20ME%20on%20Arab%20Spring%20II.pdf> (Letöltve: 2015.02.23.)

77 Khamenei hails Islamic Uprisings, *Al Jazeera*, 4 February 2011. URL: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/201124101233510493.html> (Letöltve: 2016.03.25.)

kihasználva több államban is a hatalomba kerültek. Az Iszlám Állam létrejötte 2014-ben pedig ugyancsak ellentétes az iráni nézőponttal, hiszen a sítákkal szemben rendkívül radikális álláspontot foglal el a terroristaszervezet.

1.3.5. *Posztiszlamista tüntetések*

Olivier Roy francia Közel-Kelet-szakértő utalt arra cikkében, hogy az arab tüntetéshullám során nem az iszlám szolgálta mozgósítóerőként, hanem a nyugati szótárból kölcsönvett kifejezések, mint a szabadság.⁷⁸ A jelenség arra utal, hogy míg az 1967-es hatnapos háborúig bezáróan az arab nacionalizmus töltötte be a mozgósító szerepet, addig ezt követően a politikai iszlám vált a mainstream ideológiává. A 2011-es tüntetések során pedig nem az iszlám nevében mentek az utcára az emberek. Mindez nem változtat azon a tényen, hogy az iszlamista mozgalmak meg tudták szólítani az embereket a 2011-es eseményeket követő választásokon.

1.3.6. *A posztkolonializmus válsága*

Hamid Dabashi könyvének egyik fő gondolata szerint az arab tavasz zárta le a posztkolonializmus időszakát.⁷⁹ A gyarmati rendszer szétesését követően az arab államok többsége az egykori anyaállamoktól gazdasági és politikai függőségbe került, politikai intézményei nagyrészt a Nyugatról kerültek importálásra. Dabashi szerint az arab tavasz szakít a függéssel, amelynek eredményeként az arab államok egy önálló útra léphetnek. Ehelyütt nem kívánjuk hosszas kritikáját megfogalmazni a Dabashi-féle munkának, ugyanakkor fontos utalni az arab közvéleményben végbement vitákra a tüntetések belső spontán szerveződését, illetve külső hatalmak általi gerjesztését illetően. Az arab politikai elit és a közvélemény szerint az arab tavasz elsősorban egy kívülről – az Egyesült Államok és Izrael által – szervezett megmozdulás, amelynek célja, hogy elmozdítsa a már nem kívánatosá vált vezetőket. Az arab politikai elit általában nem számol a fentiekben kifejtett gazdasági és politikai okok lehetőségével. Jelen sorok írója szerint a tüntetések elsősorban belső gazdasági és politikai okokra vezethetők vissza, ugyanakkor kétségtelen, hogy egyes esetekben (például Szíria) a külső katonai és politikai beavatkozás elmélyítette az eseményeket.

1.4. **Eltérő kimenetek**

Az arab tavasz, miként annak kiváltó okai, úgy annak következményei sem tekinthetők egységesnek. Először is megállapítható, hogy az arab köztársaságokat érintette inkább, szemben a monarchikus berendezkedésű államokkal. A szakirodalom igen alaposan taglalja a monarchikus stabilitás elméletét, amely szerint a politikai jellegű változásoknak a monar-

78 Olivier ROY: „Post-Islamic Revolution”. *The European Institute*, February 2011 URL: <http://www.europeaninstitute.org/index.php/ei-blog/119-february-2011/1238-qpost-islamic-revolutionq-events-in-egypt-analyzed-by-french-expert-on-political-islam> (Letöltve: 2016.03.25.)

79 Hamid DABASHI: *The Arab Spring. The End of Postcolonialism*. Zed Books, 2012.

chiák tértől és időtől függetlenül jobban ellen tudnak állni.⁸⁰ Ha a teret és az időt figyelembe vesszük, akkor azt láthatjuk, hogy az arab monarchiák igen jelentős vallási és – ennek következtében – politikai legitimitációval is rendelkeznek, amely a status quo irányába hat. A jordán Hasemita-dinasztia közvetlenül a Prófétára vezeti vissza magát, míg a marokkói uralkodó a hívők közösségének a vezetője (*amír al-muminín*). Szaúd-Arábia pedig a szent helyek – Mekka és Medina – őrzőjeként tarthat számot vallási legitimitációra. Mindazonáltal a monarchiák sem kezelhetők egységesen, miként a köztársaságok sem. Az arab tavasz az alábbi eltérő kimenetekhez vezetett az arab világban:

1. Demokratizáció. A demokratizációs folyamat egyetlen sikeres példája jelenleg Tunézia, ahol a 2013-as súlyos politikai válságot a kormány lemondásával megoldva sikerült az alkotmányozási folyamatot egy pozitív irányba terelni. A tunéziai átmenet sikerességének több okát is említhetjük, amelyek közül talán a legfontosabbak: a minimális politikai konszenzus megléte, a Nyugat irányába nyitott városi középosztály, illetve a szindikátusok szerepe. A tunéziai modellben a legfőbb kihívást a radikális iszlamizmus jelenti, amennyiben céljának tekinti a meglévő politikai és gazdasági stabilitás felrúgását. A Bardo Múzeumban vagy a strandon elkövetett merényleteknek kifejezett célja a minimális politikai konszenzus megváltoztatása.⁸¹

2. Az Öböl Menti Együttműködési Tanács államainak, az úgynevezett arab olajmonarchiáknak egy kivétellel (Bahrein) sikerült elhallgattatni a tüntetőket. 2011 tavaszán valamennyi olajmonarchiában – elsősorban péntekenként – politikai jellegű tüntetésekre került sor. A tüntetések azonban általánosságban nem kérdőjelezték meg az uralkodó dinasztia hatalmát, annak legitimitását. Ebben igen jelentős szerepet játszik az a tény, hogy az Öböl menti államok járadékgazdaságok, vagyis a fejlett adórendszer hiányában az olajbevételekből egy „jóléti államot” sikerült teremteni. Bahrein annyiban speciális, hogy a lakosság többségét kitévő síita közösség politikailag teljesen marginalizálva érezte magát a szunnita uralkodó-családdal szemben, és nagyobb beleszólást követelt a hatalomba, illetve a gazdasági javak egyenlőbb elosztását kívánta elérni. A bahreini tüntetéseket azonban közös erővel verték le a szaúdi és emirátusokbeli rendőri erők. Összességében az olajmonarchiák is rendkívül hasonló társadalmi problémákkal néznek szembe (például fiatal diplomások magas munkanélkülisége), mint más arab országok.

3. Jordánia és Marokkó a liberalizálódó monarchiák esete. A két monarchia elsősorban a járadékgazdaság hiányában tér el a többi olajmonarchiától. Tekintettel, hogy ezen uralkodó dinasztiák politikai legitimitásának nincsen gazdasági alapja, így a tüntetések is élesebben jelentkeztek. Egyes esetekben a tüntetések tabutémákat is érintettek, mint például az uralkodó család szerepét. Mind a jordán, mind a marokkói uralkodó – felismerve az események súlyosságát – gyors politikai liberalizációba kezdett, amelynek nem célja az alapvető politikai struktúrák megváltoztatása, hanem elsődlegesen a stabilitást hivatott biztosítani. Mindkét

80 Zoltan BARANY: After the Arab Spring. Revolt and Resilience in the Arab Kingdoms. *Parameters*, Vol. 43, No. 2, Summer 2013, pp. 89–101.

81 Yahia H. ZOUBIR: The Democratic Transition in Tunisia. A Success Story in the Making. 11 April 2015, *Conflict Trends*, 2015/1. URL: <http://www.accord.org.za/conflict-trends/democratic-transition-tunisia/> (Letöltve: 2016.03.25.)

államban az eddigieknél mélyrehatóbb alkotmánymódosítást jelentettek be és fogadtak el, amelyek azonban a széles uralkodói jogköröket nem érintették.⁸²

4. Jemen. A jemeni modell – legalábbis ami 2011 tavaszát illeti – meglehetősen sajátos, hiszen szaúdi támogatással Száleh elnököt politikai amnesztiával távozásra kényszerítették az elnöki pozícióból. A jemeni átmenetnek célja volt a politikai struktúrák megőrzése, amelyben kompromisszumnak tűnt az elnök távozása. A szaúdi elképzelések azonban nem túl sikeresen valósultak meg, hiszen újrakezdődött az úgynevezett húti felkelés, amely összekapcsolódott Száleh elnök politikába való visszatérésének szándékával. A jemeni átmenet egy súlyos polgárháborút eredményezett, amelyben a Hádi elnök vezette kormányzat áll leginkább szemben a húti felkelőkkel. A szaúdi katonai beavatkozás eredményeként egyben egy háború is sújtja az államot, amelyben Szaúd-Arábia legfőképpen a húti felkelők ellen, Hádi elnök oldalán lép fel.

5. Szíria. A szíriai események kezdetben pusztán az ország bizonyos részein elszórt tüntetéseket jelentettek, de a letelején polgárháborús helyzet olyannyira nem alakult ki, hogy Damaszkuszban és Aleppóban megmozdulásokra sem került sor. A szíriai helyzet sajátosságát éppen az adja, hogy a regionális és globális hatalmak befolyásszerzése révén 2012 nyarára kibontakozott a polgárháború. A szíriai elmélyült polgárháború egy olyan vákuumot eredményezett, amely lehetővé tette globális dzsihadista-szalafista szervezetek térnyerését és területszerzését. A szíriai helyzet esetleges megoldásához egyszerre kellene kezelni a háborús és a polgárháborús helyzetet.

6. Líbia – külső intervenció esete. Líbia számos tekintetben hasonlít a szíriai eseményekhez, amennyiben ma mindkét esetben bukott államról beszélünk. Líbia azonban mégis egyedi, hiszen a Kaddáfi-éra alatt a rezsim nem institucionalizálódott, vagyis Líbiának nem volt alkotmánya, és a pártrendszernek sincsen lényegében előzménye. A líbiai események egyediségét egy belső és egy külső szempont adja. A felkelések az ország egy meghatározott, politikailag és gazdaságilag tudatosan marginalizált területéről indultak ki, Bengázi városából, és azzal az igénnyel léptek fel, hogy fokozatosan elfoglalják Tripolitániát. Líbia esetén 2011 márciusában – az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazásával – került sor a NATO irányításával egy nemzetközi beavatkozásra, amely 2011 októberében elősegítette a Kaddáfi-rezsim bukását. Az azóta eltelt átmeneti időszakban a stabil kormányzás jelei a 2016 tavasza óta létrejött egységkormányig nem nagyon mutatkoztak.

7. Egyiptom a visszarendeződés példája. Az egyiptomi példa minden szempontból sajátos, amennyiben egy átmeneti, egyéves iszlamista kormányzás után az egyiptomi fegyveres erők visszavették az elnöki jogköröket.

82 László CSICSMANN: The Interplay of Regime Survival Strategy and Political Reform in Jordan and Morocco after the Arab Spring. In: Kinga DÉVÉNYI (ed.): *Studies on Political Islam and Islamic Political Thought*. Corvinus University of Budapest, Budapest, 2013. pp. 317–332. (Grotius Könyvtár; 8.)

2. A KÖZEL-KELETI HATALMI EGYENSÚLY ÁTALAKULÁSA AZ ARAB TAVASZ FÉNYÉBEN

Miközben politikai körökben a 2015. július 14-én Bécsben a P5+1-hatalom által Iránnal aláírt úgynevezett nukleáris megállapodás apró részleteiről vitatkoznak⁸³, kevés szó esik arról a kérdésről, hogy miként érinti a közel-keleti stratégiai erőviszonyokat Iránnak a térség legitim szereplőjévé való válása. Irán jelenleg jelentős szerepet tölt be az Iszlám Állammal szembeni hadműveletekben, különösen Irak területén, de meghatározó a súlya a szíriai politikai rendezésben is, amelynek jó kifejezője, hogy az Obama-adminisztráció bevonta Iránt a Szíriával kapcsolatos 2015 őszi indult úgynevezett bécsi folyamatba. Ebben az értelemben kulcsfontosságú azzal a kérdéssel is foglalkozni, hogy Irán rövid és középtávú külpolitikai elképzelései hogyan illeszkednek egyrészt a térséget meghatározó külső szereplők – mindenekelőtt az Egyesült Államok és Oroszország –, másrészt a regionális hatalmak – mindenekelőtt Törökország, Szaúd-Arábia és Izrael – céljaihoz.

A fejezet így mind a történelmi kontextus kapcsán, mind a jelenlegi átalakulás elemzésekor két koncentrikus körre fókuszál, éspedig a regionális folyamatokra, valamint a térség külső, globális meghatározottságára. Jelen írás arra tesz kísérletet, hogy a térségben az elmúlt években és jelenleg is zajló átalakulást a stratégiai erőviszonyok⁸⁴ és a hatalmi egyensúly függvényében vizsgálja, különös tekintettel Irán pozíciójának potenciális változásával, illetve a megállapodás aláírását megelőző hatalmi egyensúlyi rendszer potenciális felbomlásával kapcsolatban.

2.1. Elméleti alapvetések

Benjamin Miller a közel-keleti hatalmi egyensúly kapcsán írt tanulmányában megállapítja, hogy a térségben a globális hatalmak az olaj- és földgázkészletek jelenléte miatt különösen

---

83 A megállapodás teljes szövege elérhető *Joint Comprehensive Plan of Action*. 14 July 2015. Vienna. URL: <http://apps.washingtonpost.com/g/documents/world/full-text-of-the-iran-nuclear-deal/1651/> (Letöltve: 2016.03.25.)

84 Habár a tanulmány stratégiai erőviszonyokról beszél, ugyanakkor mégis abból a feltételezésből indul ki, hogy az egyes regionális és globális szereplők katonai képességeiben nem következik be változás. A témáról részletes elemzést ad Anthony CORDESMAN: *The Gulf Military Balance. Volume I.: The Conventional and Asymmetric Dimensions*. Centre for Strategic and International Studies, CSIS, 2014 és Anthony CORDESMAN: *The Gulf Military Balance. Volume II.: The Missile and Nuclear Dimensions*. Centre for Strategic and International Studies, CSIS, 2014.

érdekeltek a politikai és gazdasági folyamatok befolyásolásában. A nagyhatalmak egymással versengő hatalmi egyensúlyban érdekeltek (*competitive balancing*), és mindent elkövetnek, hogy megelőzzék a regionális hegemonia kialakulását. A nagyhatalmak éppen ezért egymással rivalizáló módon beavatkoznak (*competitive intervention*) a régióban zajló folyamatokba. A regionális hatalmi egyensúly kialakulása szempontjából a közel-keleti államok két nagy csoportba sorolhatók: a status quo-pártiak és a revizionisták. A status quót támogató államok igazodnak (*bandwagoning*) a nagyhatalom elképzeléséhez, amelynek legfőbb célja a revizionista államok marginalizálása.⁸⁵

Miller gondolatai nyomán továbbhaladva megállapíthatjuk, hogy a közel-keleti hatalmi egyensúlyban az ezredfordulóig főként az Egyesült Államok töltötte be a külső nagyhatalmi szereplő státusát (*Pax Americana?*), amelynek fő célja a revizionista Irán regionális hegemon ambícióinak megfékezése. A közel-keleti hatalmi egyensúly amerikai értelmezése szerint az iráni katonai célú nukleáris program megakadályozása az a stratégiai cél, amely megelőzheti a hatalmi egyensúly felborulását. Az Irán által életrehívott revizionista tömb, az úgynevezett „ellenállás frontja”, Szíriával, a libanoni Hezbollahnal és esetenként a szunnita Hamással kiegészülve egy olyan „tengelyt” alkot, amelynek célja az úgynevezett mérsékelt szunnita államok marginalizálása. A revizionista tömböt a globális aktorok közül elsősorban Oroszország támogatja, ugyanakkor közel-keleti súlya az 1990-es években nem volt összemérhető az Egyesült Államok befolyásával. Jelen írás fő kérdése, hogy a P5+1-hatalom által 2015 júliusában aláírt nukleáris megállapodás, amellyel Washington a revizionista tömb vezetőjének számító teheráni rezsimmel egyezett meg, vajon felborítja-e a fentiekben kifejtett status quót.

Államok	Revizionista államok „Ellenállás frontja”	Status quo-párti államok „mérsékelt szunnita államok”
Regionális hegemon	Irán	Szaúd-Arábia
A szövetség tagállamai/nem állami szereplők	Szíria, Hamász, Hezbollah, Irak (2003–)	Egyiptom, Izrael, Jordánia, Katar stb.
Fő külső támogató	Oroszország	Egyesült Államok

**5. számú táblázat: A közel-keleti regionális egyensúlyi rendszer
az iráni nukleáris megállapodás előtt
(Forrás: saját szerkesztés.)**

85 Benjamin MILLER: The International System and Regional Balance in the Middle East. In: T. V. PAUL – James J. WIRTZ – Michel FORTMANN (eds.): *Balance of Power. Theory and Practice in the 21st Century*. Stanford University Press, Stanford, California, 2004, pp. 239–266.

2.2. A közel-keleti hatalmi egyensúly kérdése történelmi dimenzióban

A bipoláris világregend az amerikai–szovjet vetélkedés szempontjából sajátos hatalmi egyensúlyt teremtett a térségben. A Közel-Kelet stratégiai szempontból meghatározó regionális játékosaként tarthatjuk számon Irakot és Iránt, amely két állam között mind történelmi, mind politikai szempontból rivalizálás, majd 1979 után pedig ellenséges viszony alakult ki. Irak az 1958-as fordulat előtt még a nyugati szövetségi rendszer egyik alappilléreként funkcionált, majd a baáthista fordulat az 1963-os évektől kezdve egyértelművé tette a szovjet elköteleződést. Eközben Mohamed Reza Pahlavi Iránja a nyugati tömb egyik stabil szereplője lett 1979-ig. Az 1979-es iráni iszlám forradalom, majd az 1980-ban kirobbanó iraki–iráni háború következményei jelentős mértékben érintették a status quót. Míg 1980 előtt a két állam közötti rivalizálás az eltérő méretek és mennyiségi mutatók ellenére egyfajta regionális hatalmi egyensúlyt teremtettek, addig az iraki–iráni háború folyamányaként kibillent a hatalmi egyensúly. Az 1988-ban lezáruló iraki–iráni háborúban egyik fél sem tekinthető egyértelmű győztesnek, ugyanakkor a hatalmi egyensúly vonatkozásában Irak javára fordították a mérleget. Irak a Közel-Kelet egyik legjelentősebb fegyverállományával, jelentős hadsereggel, óriási olajtartalékkal és egy meghatározó ideológiával (baáthizmus) a Perzsa-öböl meghatározó államává vált. A hatalmi egyensúly Irak javára történő felborulásának egyenes következménye az 1990-ben kirobbant öbölválság, majd az 1991-es úgynevezett második öbölháború.

A második öbölháborút követően az Egyesült Államok hivatalos külpolitikai irányává válik az úgynevezett kettős feltartóztatás-politika, amelynek értelmében Washington egyszerre két, az amerikai külpolitikával szembenálló államot kíván feltartóztatni, Irakot és Iránt.⁸⁶ Az amerikai döntéshozók felismerték, hogy az 1980-as években még meglévő hatalmi egyensúly bármilyen irányú felborulásának súlyos, általában háborús következményei vannak. A kettős feltartóztatás doktrínája eredményeként az Irakkal szemben fenntartott multilaterális szankciós rendszer jelentős mértékben háttérbe szorította a korábban regionális ambíciókkal rendelkező iraki vezetés elképzeléseit.⁸⁷ A bipoláris világregend felbomlását követően a közel-keleti stratégiai erőviszonyok vonatkozásában egy sajátos regionális nemzetközi alrendszer alakult ki.⁸⁸ Ennek három nem arab ország, Irán, Izrael és Törökország alkotta a legfőbb pillérét. Az arab államok regionális súlya az 1990-es évekre különféle okok miatt háttérbe szorult. A Mubarak-féle Egyiptom például nem volt képes – az izraeli–palesztin-kérdésben betöltött közvetítő szerepe ellenére – a regionális folyamatokat erőteljesen befolyásoló aktorként viselkedni, amelyben különösen nagy szerepet játszottak az országon belül zajló belpolitikai és gazdasági folyamatok. Egyiptom regionális pozícióit jelentős mértékben gyengítette az az elszigetelődés, amely az 1979-ben aláírt izraeli–egyiptomi békeszerződés következtében alakult ki, amelyen az 1991-ben megindult közel-keleti békefolyamat sem segített érdemben. A más potenciális arab regionális hatalmak közül egyedül a pániszzlámizmus

86 F. Gregory GAUSE III: The Illogic of Dual Containment. *Foreign Affairs*, Vol. 73, No. 2., pp. 56–66.

87 Keyhan BARZEGAR: Balance of Power in the Persian Gulf: an Iranian View. *Middle East Policy*, Volume XVII. Issue 3, Fall 2010, pp. 74–87.

88 Gawdat BAHGAT – Robert SHARP: Prospects for a New US Strategic Orientation in the Middle East. *Mediterranean Quarterly*, Vol. 25, No. 3, Summer 2014, pp. 27–39.

eszméjét előtérbe állító Szaúd-Arábia emelhető ki, amely azonban az 1990-es évek elején az alacsony olajárak és a vélt iraki fenyegetés következtében defenzív politikára kényszerült. Szaúd-Arábia ugyanakkor jelentős szerepet játszik az 1990-es évektől kezdve a Közel-Kelet peremvidékén lejátszódó konfliktusokban (például Afganisztán, délszláv háborúk), ahol a *vahábbizmus* eszmerendszerének terjesztésével jelentős destabilizáló szerepet töltött be.

Az 1990-es években Irán a Közel-Kelet egyik meghatározó regionális szereplője. A Khomeini ajatollah halálát követően, 1989-ben lezajlott politikai átmenet során nem kérdőjeleződött meg az síita iszlám és a nyugati elvek egyvelegére épülő hibrid politikai rendszer. Irán a térség egyik legnépesebb államaként, a világ negyedik legjelentősebb olajkészletével és a világ második legnagyobb földgázkészletével rendelkező közel-keleti államként – az Egyesült Államok által bevezetett bilaterális szankciós rendszer ellenére is – meghatározó pozíciót foglalt el a régióban. Irán szoros kapcsolatokat épített ki elsősorban pragmatikus, másodsorban ideológiai alapon a térség számos államával és szervezetével. Az iráni külpolitika legfőbb pilléréiként a szíriai Aszad-rezsimet és a libanoni Hezbollahot tarthatjuk számon. Irán azonban térségbeli ambíciói és a Khomeini-féle ideológiára épülő víziók (forradalom exportja) eredményeként számos ellenséget is magáénak tudhat, így mindenekelőtt Szaúd-Arábiát és az Iránnal szomszédos afganisztáni tálib mozgalmat, illetve 1997-es hatalomra kerülésüket követően a tálib rezsimet.⁸⁹

Törökország az 1990-es évek elején ugyan gazdaságilag komoly reformok előtt állt, és a kurd kérdés vonatkozásában is súlyos biztonságpolitikai kihívásokkal nézett szembe, ugyanakkor a nyugati szövetségi rendszerhez való tartozása és az Izrael Állammal fennálló katonai és gazdasági kapcsolatai nem kérdőjelezték meg meglévő regionális súlyát. Habár a török–iráni kapcsolatok a vizsgált időszak egészében pozitívnak mondhatók, mégis Törökország egyértelműen – miként azt az 1952-es NATO-csatlakozása is bizonyítja – a Washington által vezetett szövetségi rendszer mellett tette le a voksát. Törökország az új világrend hajnalán nem ápolt kiemelt kapcsolatokat az arab világgal, az arab államok többnyire a kemalista alapokon nyugvó modern török államot az oszmán múlttal azonosították. Miután az arab világot nem lehet politikai értelemben egységként kezelni, így nyilván azt fontos aláhúzni, hogy Törökország néhány arab állammal – mint például Egyiptom kifejezetten jó kapcsolatokat tartott fenn.⁹⁰

A térség harmadik nem arab regionális hatalmaként Izrael Államot tarthatjuk számon, amelyet egyrészt a high-techre épülő gazdasági fejlettsége, másrészt pedig a nem deklarált katonai célú nukleáris programja emel ki a térség aktorai közül. Izrael kapcsán megjegyzendő, hogy a másik két regionális hatalom közül Törökországgal az 1990-es évek folyamán rendkívül pozitív kapcsolatokat ápolt, addig Iránnal valójában semmilyen formális viszonyal nem rendelkezett. Izrael Államnak az 1990-es években elindított madridi, majd a későbbi úgynevezett oslói folyamat sajátos súlyt adott, ugyanis a palesztinkérdés rendezése a közel-keleti politikát alapvetően tematizáló tényezőként vonult be. Izrael azon lépése, amellyel elis-

89 Anoushirvan EHTESHAMI – Raymond A. HINNEBUSCH: *Syria and Iran: Middle Powers in a Penetrated Regional System*. Routledge, New York, 1997.

90 Lásd Aylin GÜRZEL: Turkey's Role as a Regional and Global Player and its Power Capacity: Turkey's Engagement with Other Emerging States. *Revista de Sociologia et Política*, Vol. 22, No. 50, June 2014. pp. 95–105.

merte a Palesztin Felszabadítási Szervezetet, és Oslóban hozzájárult a palesztin autonómia megteremtéséhez, csökkentette az arab világon belüli marginalizáltságát.

Az 1990-es évek Közel-Keletén tehát egy sajátos regionális egyensúly alakult ki, amelyben a három nem arab állam vezető pozícióra tett szert. A posztbipoláris Közel-Keletre rányomja a bélyegét a hidegháború öröksége: az 1990-es évek a *Pax Americana* korszakaként vonulnak be az elemzésekbe. Washington képes és hajlandó volt a közel-keleti erőviszonyokat a maga érdekei és értékei mentén alakítani, és egyben a térség főbb eseményeit tematizálni. Az Egyesült Államok számára ebben az értelemben egy alapvető érdeként jelenik meg a török–izraeli együttműködés, és nem mellesleg – a kettős feltartóztatás doktrínája értelmében – Iraknak és Iránnak az egyidejűleg való elszigetelése. Djerejian Meridian House-ban tartott beszéde alapján az amerikai Közel-Kelet-politika főbb alappilléreinek a következő elemeket tekinthetjük: (1.) A Perzsa-öböl biztonságának szavatolása; (2.) Izrael Állam biztonságának garantálása; (3.) Terrorizmusellenes fellépés, az emberi jogok és demokrácia terjesztése. Az Egyesült Államok – főként Clinton elnöksége alatt – mégis a harmadik pontban foglalt demokratizációs kérdéskört háttérbe szorította az iszlamizmus veszélyére hivatkozva.⁹¹ A sajátos egyensúlyon alapuló közel-keleti alrendszer azonban a 2001. szeptember 11-ei terrortámadást követően fokozatosan felbomlott.

2.3. A hatalmi egyensúly a Közel-Keleten a 2001. szeptember 11-ei terrortámadást követően

A 2001. szeptember 11-ei terrortámadás alapvetően érintette az Egyesült Államok Közel-Kelet-politikáját, amelyben elsősorú célkitűzésként jelent meg a terrorizmusellenes háború (*Global War on Terror*) meghirdetése. A George W. Bush által meghirdetett Közel-Kelet-politika magában foglalta a katonai beavatkozást a térség két államába (Afganisztán, Irak), a szankciós rendszer kiszélesítését és a diplomáciai nyomásgyakorlást (például Irán vonatkozásában), illetve a demokrácia terjesztésének ideáját – többek között. A stratégiai erőviszonyokra különös tekintettel a 2001-ben megindított afganisztáni és a 2003-ban a Szaddám-rezsim megdöntésére irányuló iraki háború gyakorolta a legjelentősebb hatást.

A 2001 utáni közel-keleti hatalmi egyensúly vonatkozásában a térség regionális és külső feltételrendszere is fokozatosan egy átalakuláson ment (megy) keresztül. A külső aktorok tekintetében a 2001 utáni közel-keleti erőviszonyoknak továbbra is meghatározó szereplője az Egyesült Államok. Washington az általa tágabb Közel-Keletként definiált – Afganisztánt és Pakisztánt is magában foglaló – térségben hirdeti meg a globális terrorizmusellenes háborút, amely 2001 decemberében a tálib rezsim bukásához, illetve az afganisztáni államépítés kezdetéhez vezetett. Az afganisztáni tálib rezsim, amely szorosan összefonódott a szunnita – globális dzsihádot hirdető – szervezettel, az al-Káidával, az iráni rezsim egyik legfőbb ellenlábásának tekinthető az 1990-es években. Irán a 2001-től kezdődő afganisztáni újjáépítésnek politikailag és gazdaságilag is meghatározó tényezőjévé vált, amennyiben

91 Fawaz A. GERGES: *America and Political Islam. Clash of Cultures or Clash of Interests?* Cambridge University Press, Cambridge, 1999. pp. 78–83.

Herát városában és környékén jelentős befolyással rendelkezik, elsősorban a síita házárakon keresztül.

Irán nyugati határainál az Egyesült Államok vezetete koalíció pedig rezsimváltást hajtott végre egy olyan vezetővel szemben, aki Iránt 1980-ban megtámadta. Az iraki háború több szempontból is jelentős hatással volt a szomszédos Iránra, és ezen keresztül a közel-keleti erőviszonyokra. A Szaddám-rezsim megdöntésével nem csupán egy ellenséges állam politikai vezetésében történt változás, hanem az Egyesült Államok által „erőltetett” demokratikus elvek eredményeként a politikailag eddig marginalizált, de a lakosság többségét alkotó síita arab közösség meghatározó pozícióba került. A Núri al-Málíki vezetete iraki kormányra, miként más síita csoportokra is, a mindenkori iráni vezetés jelentős befolyást tudott gyakorolni.

Az iraki és az afganisztáni háborúk azonban mégis Irán számára ellentmondásos helyzetet eredményeztek, a stratégiai erőviszonyokat figyelembe véve. Miközben Irán két ellenséges szomszédjában történt meg a rezsimváltás, addig Irán a perzsa állam elleni előkészítő háborúként fogta fel a terrorizmusellenes háború első két állomását. A terrortámadást követő amerikai retorika megerősítette Teherán percepcióját, hiszen George W. Bush amerikai elnök 2002 januárjában a Kongresszus előtt tartott beszédében Irak és Észak-Korea mellett Iránt is a gonosz tengelyéhez sorolta.

A 2001. szeptember 11-ei terrortámadás más formában is érintette a stratégiai erőviszonyokat a térségben. Washington a Tágabb Közel-Kelet Kezdeményezésével a térség demokratikus átalakítását hirdette meg, amely a Clinton-éra alatt kialakult status quo felborításának igényével párosult. A status quo mindenekelőtt azon alapult, hogy az Egyesült Államok némiképpen háttérbe szorította a külpolitika értékalapú megközelítését, a demokráciának és az emberi jogok térségbe való exportálásának igényét; így behunyta szemét, amellett, hogy fontos szövetségesei, mint Szaúd-Arábia és Egyiptom, a stabilitás fenntartása érdekében szembefordultak a demokratikus törekvésekkel.⁹²

A 2001. utáni amerikai Közel-Kelet-politika Irán vonatkozásában abban az értelemben nem változott azonban, hogy Washington továbbra is az Iráni Iszlám Köztársaság feltartóztatását és elszigetelését állította középpontba a fegyveres beavatkozással szemben. Irán elszigetelésében Washington igen jelentős számú közel-keleti partnerre számíthatott. A mérsékelt arab államnak számító Jordánia uralkodója 2004-ben fogalmazta meg, hogy Irán előretörése a régióban, az úgynevezett síita félhold kialakulása nagymértékben veszélyezteti a szunnita arab államokat. A síita félhoddal kapcsolatos nézetek az iráni veszély jelentős felnagyításán és eltorzításán alapultak, éppen azért, hogy az amerikai diplomácia a reálpolitikai megfontolásokat helyezze a demokráciateremtés elé. Az Öböl-menti Együttműködés Tanácsa, élén Szaúd-Arábiával, kifejezetten Irán-ellenes álláspontot foglalt el, ugyanakkor az Irán-ellenes koalíció tagjai között megtaláljuk Egyiptomot, Jordániát és Izrael Államot is.

Az Iránnal kapcsolatos amerikai és közel-keleti nézeteknek különös hangsúlyt adott a 2002-ben induló nukleáris válság, amelynek keretében a Teheránnal szembehelyezkedő államok azzal a feltételezéssel éltek, amely szerint Irán katonai célú nukleáris programmal rendelkezik. 2005-ben Ahmedinezsád elnökké válását követően az iráni retorikában – mind

92 Marina OTTAWAY et al.: *The New Middle East*. Carnegie Endowment for International Peace, 2008. URL: http://carnegieendowment.org/files/new_middle_east_final1.pdf (Letöltve: 2016.03.25.)

az Egyesült Államokkal, mind Izraellel kapcsolatosan – egy a korábbiakénél keményvonalasabb álláspont került előtérbe, amely Washington a Teheránnal szembeni fellépés megerősítésére kényszerítette.

2005-től kezdődően az Egyesült Államok a multilaterális szankciórendszer kiterjesztésének élére állt, amelynek keretében Iránt gazdaságilag fokozatosan elszigetelték. Az Irán elleni politikai és gazdasági szankciók jelentős mértékben fogták vissza a jelentős potenciállal rendelkező iráni gazdaság fejlődését. Az iráni rezsim képességeit az Irán elleni szövetségi rendszer tagjai tudatosan felülértéklik.

Az amerikai Közel-Kelet-politika különösen 2006–2007 után fokozatosan háttérbe szorította a demokráciateremtés prioritását, és jobban előtérbe került a biztonság és a kiszámíthatóság kérdése. Ebben nagy szerepet játszott a palesztin Hamász választási sikere a palesztin autonómia területén rendezett parlamenti választásokon, amely valós veszélyként hívta fel a figyelmet az iszlamista kihívásra. Irán számára a közel-keleti szövetségi rendszert az úgynevezett ellenállás frontja alkotta, amely a szíriai Aszad-rezsimből, a libanoni Hezbollahból és a palesztin Hamászból tevődött össze. Az ellenállás frontja elsősorban az Izrael-ellenes törekvések összehangolását jelentette a két állam, illetve a két szervezet között. Az ellenállás frontja alapvetően reálpolitikai, pragmatikus alapokon szerveződő együttműködés, semmint ideológiai alapon működő szövetség. A 2006-os második libanoni háborút a fenti törésvonalak egyik megjelenésének tarthatjuk, amelyben Izrael Állam szembeállt az iráni rezsimtől támogatást kapó síita radikális szervezettel, a Hezbollahnal.

Irán eközben a nagyhatalmak közül főként Oroszországra és Kínára számíthatott az Egyesült Államok Közel-Kelet-politikájával szemben. Oroszország számos kétoldalú megállapodást kötött Teheránnal, elsősorban a polgári célú nukleáris program és az energiaszektor területén, illetve a katonai szférában. Oroszországnak azonban – habár az ENSZ keretében konstruktív diplomáciát folytatott az iráni nukleáris megállapodás kapcsán – mégis csekély reálpolitikai érdeke fűződött az amerikai–iráni enyhüléshez és a tárgyalások előrehaladásához. Oroszország ebben az értelemben a status quo híve volt, amelynek keretében mind diplomáciai kezdeményezőkézségét, mind gazdasági érdekeit szem előtt tudta tartani.⁹³ Kína – Oroszországhoz hasonlóan – sokáig ellenezte a szigorúbb szanckók bevezetését Iránnal szemben, hiszen Peking egyre jelentősebb szereplője az iráni energiaszektornak. Kína azonban Oroszországhoz hasonlóan konstruktív partnereként kívánt feltűnni az Iránnal kapcsolatos tárgyalásokon, nem alábecsülve a nyugati aggodalmakat az iráni nukleáris programmal kapcsolatban.⁹⁴

93 Clément THERME: The Iran–Russia Entente: Marriage of Convenience or Strategic Partnership? In: *Iran After the Deal: The Road Ahead*. Edited by Paolo Magri and Annalisa Pertgehella. ISPI, Milano, 2015. pp. 95–115.; p. 100.

94 Moritz PIEPER: Dragon Dance or Panda Trot? China's Position Towards the Iranian Nuclear Programme and Its Perception of EU Unilateral Iran Sanctions. *European Journal of East Asian Studies*, 2013, Vol 12, Issue 2, pp. 295–316.

2.4. Az arab tavasz és a posztamerikai Közel-Kelet

A 2011 tavaszán kezdődő eseménysorozat, amelyet a közvélemény „arab tavaszként” nevezett, több szempontból is érintette a korábbiakban kialakult „egyensúlyi helyzetet”, amelyben Washington és szövetségesei az Irán által koordinált ellenállás frontjának elszigetelésére törekedtek. Egyrészt a Washington által támogatott regionális egyensúly átalakulóban van az arab világ „reneszánsza” következtében, miképpen a térség külső feltételrendszerében is változás következett be.

Az arab tavasz eredményeként olyan vezetők távoztak a hatalomból, amelyek kifejezetten Irán-ellenes politikát folytattak. A Közel-Keleten lejátszódó mérsékelt iszlamista mozgalmak előretörése pedig úgy tűnt Teherán számára, hogy azok az iszlám forradalmak egy újabb hullámát indítják el. A teheráni döntéshozók úgy vélték, hogy a Khomeini ajatollah által megalapozott úgynevezett iráni modell mintaként szolgálhat a felkelések által érintett arab államokban. Iránnak azonban hamarosan fel kellett ismernie, hogy a mérsékelt iszlamista pártok választási sikerei nem állnak semmilyen összefüggésben az iráni törekvésekkel.⁹⁵

Az arab tavasz eredményeként egyes szerzők az arab világ reneszánszáról értekeznek, amely szükségképpen érinti a térség stratégiai erőviszonyait is. Az arab világon belül (legalább) három állam rendelkezik regionális ambíciókkal, így Egyiptom, Szaúd-Arábia és Katar.⁹⁶ Egyiptom az elmúlt években sajátos belpolitikai átalakuláson ment keresztül, amelynek során 2012 és 2013 között a Muszlim Testvériség szerezte meg a hatalmat, amit 2013 nyarától kezdve a hadsereg vett át Sziszi tábornok vezetésével. Az egyiptomi–iráni kapcsolatokban némi normalizálódás állt be Ahmedinezsád elnök 2013-as egyiptomi, illetve Mohamed Morszi elnök 2012-es iráni látogatása nyomán. Így kerülhetett sor arra az Egyesült Államok és Izrael Állam által biztonsági fenyegetésként felfogott eseményre, amikor iráni hadihajók keresztülhaladtak a Szuézi-csatornán 2012 folyamán. Az egyiptomi Muszlim Testvériség, miként az egyiptomi fegyveres erők sem tekintettek Iránra, mint lehetséges stratégiai partnerre a térségben. Egyiptom pedig a jelentős belpolitikai kihívásai miatt, a látszólagos stabilizálódás ellenére sem tekinthető jelenleg regionális tényezőnek.

Szaúd-Arábia és Katar egymással is rivalizáló regionális aktorok, ugyanakkor közös ellenségként tekintenek Irán potenciális megerősödésére, és mindenekelőtt a nukleáris programra. Az arab tavasz okozta regionális kihívások következtében Izrael Állam titkosan együttműködött/együttműködik az érintett államokkal Irán izolálásában, illetve Washington meggyőzésében.⁹⁷ A két állam közül mégis a jelentősebb súllyal bíró Szaúd-Arábia pozícióira nézve veszélyesebb maga az iráni nukleáris program kibontakozása, illetve az amerikai–iráni kiegyezés is. Szaúd-Arábia ugyanis 2001 szeptembere óta kettős céllal túlértékeli az iráni nukleáris program veszélyét. Egyrészt Rijád számára fontos, hogy a Perzsa-öböl államainak belpolitikai folyamataira minél kisebb külső figyelem, illetve nyomás nehezedjen. Miközben

95 Peter JONES: Hope and Disappointment: Iran and the Arab Spring. *Survival*, Aug/Sep 2013, Vol.55, Issue 4, pp. 73–84.

96 ROSTOVÁNYI Zsolt: Az „arab tavasz” hatása a Közel-Kelet geopolitikai térképének átrendeződésére. *Külügyi Szemle*, XI. évfolyam, 2012/1. szám, pp. 44–71.

97 Joshua TEITELBAUM: Saudi–Israeli Relations: Balancing Legitimacy and Security. The Begin–Sadat Center for Strategic Studies. *BESA Center Perspectives Paper* No. 228, December 17, 2013. URL: besacenter.org/wp-content/uploads/2013/12/perspectives228.pdf (Letöltve: 2016. 12. 05.)

Szaúd-Arábia és általában a GCC-tagállamok felszólalnak a humanitárius szempontokért Szíriában az Aszad-rezsim ellenében, addig 2011 tavaszán közös erővel verték le a bahreini felkelést. Szaúd-Arábiában és a térség többi állama számára nem elfogadhatók a Bush által 2001 után meghirdetett demokratizációs, illetve politikai liberalizációs elképzelések. A rezsim stabilitása érdekében alapvető célként jelenik meg az iráni nukleáris fenyegetés felnagyítása. Másrészt Rijád azért sem érdekelt az amerikai–iráni kiegyezésben, mivel az a szaúdiak szerint vélelmezhetően átértékelné az amerikai–szaúdi kapcsolatokat is. Washington számára elsődleges fontosságú a térségben a hatalmi egyensúly fenntartása, amelyben Rijádnak meghatározó szerepe van.

Izrael vonatkozásában az arab tavasz időszaka általánosságban negatív biztonságpolitikai folyamatokat jelentett. Izrael Állam fő célja a meglévő egyensúlyi rendszer fenntartása, ugyanis annak lassú jelenlegi változása a Zsidó Állam regionális pozícióit hátrányosan érintik. Izraelnek jelenleg csökkenő szerepe van a regionális játszmában. Törökország ezzel ellentétben egy lehetőséget látott az arab tavasz eseményeiben, amennyiben élére állt az arab országokban bekövetkező változásoknak, és az arab politikát tematizálni kezdte. Törökország mind a hard, mind a soft power (például török modell) eszközeit megkísérelte felhasználni arra, hogy regionális ambícióit artikulálja. Törökország éppen ezért megkísérelte kívül helyezni magát a revizionista versus mérsékelt tömbökön, és önálló egyensúlyi rendszert kísérelt meg építeni.⁹⁸

Állam	Terület (km ²)	Lakosság (millió fő)	Katonai kiadás a GDP százalékában	GDP volumene (PPP, trilliárd dollár)
Egyiptom	1.001.450	88,5	1,7	1.048
Irán	1.648.195	81,8	n.a.	1.371
Izrael	20.770	8,0	5,6	0,282
Katar	11.586	2,2	n.a.	0,320
Szaúd-Arábia	2.149.690	27,8	8,0	1.683
Törökország	783.562	79,4	2,3	1.589

6. számú táblázat: A regionális ambíciókkal rendelkező közel-keleti államok főbb paramétereit; (Forrás: Az adatok forrása a CIA Factbook-adatai [www.cia.gov/factbook] alapján 2016-ban.)

98 Lásd Ahmet DAVUTOĞLU: *Stratégiai mélység. Törökország nemzetközi helyzete*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016.

A regionális szint mellett szólni kell a Közel-Kelet külső, globális feltételrendszerének átalakulásáról is. A szakértők már az arab tavasz előtti időkben is az úgynevezett *posztamerikai Közel-Kelet* fogalmáról beszéltek.⁹⁹ Obama elnöknek az Ázsia felé való fordulást meghirdető külpolitikája számos tekintetben csökkentette az Egyesült Államok érdeklődését a közel-keleti ügyek iránt. Washington számára az új típusú energiaforrások felfedezésének következtében (palagáz) a Közel-Keletről importált kőolaj aránya fokozatosan csökken. Washington közel-keleti stratégiai érdekei azonban mindennek hatására kevésbé változtak, ahogy George Friedman, a Stratfor vezérigazgatója *A következő évtized* című könyvében megfogalmazta: „...az Egyesült Államoknak itt három dolog áll érdekében: a regionális hatalmi egyensúly fenntartása, az olaj zavartalan áramlásának biztosítása, illetve az Egyesült Államokra veszélyt jelentő iszlamista csoportok felszámolása.”¹⁰⁰ Az Egyesült Államok a Közel-Keleten olyan állammá vált, amely a korábbi szerepéhez képest nem képes egyedül alakítani és befolyásolni a stratégiai folyamatokat.

A *Pax Americana* korszaka ebben az értelemben lezárult, és átadta a helyét egy olyan multipoláris rendszernek, amelyben számos hatalom megjelenik a térségben. Mindenekelőtt az úgynevezett BRICS-államok szerepét érdemes megemlíteni, azon belül is Oroszország és Kína növekvő befolyását a térségben. Kína az elmúlt időszakban az arab–izraeli-kérdéstől kezdve az iráni nukleáris programig bezáróan hallatja hangját a Közel-Keletet érintő stratégiai kérdésekben. Számos tanulmány megjegyzi azonban, hogy Washington érdekeinek és lehetőségeinek az átalakulásával Kína nincs abban a helyzetben, hogy átvegye az Egyesült Államok közel-keleti pozícióit.¹⁰¹

A Hszi Csin-ping elnök által 2013-ban meghirdetett OBOR-kezdemenyezés (*One Belt One Road Initiative*) értelemszerűen kiemelten kezeli a közel-keleti térséget elsősorban a gazdasági kapcsolatok szempontjából. Kína a 2014-es adatok szerint olajimportjának 51%-át fedezi a tágabb Közel-Keletről, amely az energiabiztonság szempontjából kiemelt térséggé emeli a kínai külpolitikai megfontolásokban a térséget.¹⁰² Az olajimport tekintetében különösen kiemelkedik Szaúd-Arábia, Irán, Omán, és az elmúlt időszakban Irak is. Kína tehát egyszerre próbál meg jó kapcsolatokat ápolni a két közel-keleti riválissal, Szaúd-Arábiával és Iránnal is. Kína kiemelten érdekelt a jelenlegi fegyveres vagy politikai konfliktusok megoldásában, és – Oroszországgal ellentétben – nem kíván katonailag elköteleződni egyik oldalon sem. Kína Közel-Kelet-politikájának egyik alappillére a stratégiai egyensúlyozás (*strategic balancing*), amelynek keretében az ázsiai óriás egyaránt jó kapcsolatokra törekszik Iránnal, Szaúd-Arábiával, illetve az elmúlt időszakban Izraellel is. Kína a fenti elméleti modellt figyelembe véve a közel-keleti hatalmi egyensúly kérdését elsősorban gazdasági

99 Yoel GUZANSKY: The End of the American Era in the Middle East? *Strategic Assessment, The Institute for National Security Studies*, Volume 15, No. 4, January 2013.

100 George FRIEDMAN: *A következő évtized. Birodalom és köztársaság egy változó világban*. Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány, Budapest, 2015. p. 129. Vö. *Edward Djerejian Meridian House Address*. Edward Djerejian: The US and the Middle East in a Changing World. June 2, 1992, Washington, Meridian House. URL: www.disam.dscs.mil/pubs/Vol%2014_4/Djerejian.pdf (Letöltve: 2016.03.25.)

101 David ROTHKOPF: The Middle East's Pivot to Asia. April 24, 2015. *Foreign Policy*, Voice. URL: <http://foreignpolicy.com/2015/04/24/the-middle-east-pivot-to-asia-china/> (Letöltve: 2016.03.25.)

102 Cesar CASTILLA: China's Evolving Middle East Role. Policy Brief, No. 193, March 18 2016, *Institute for Security and Development Policy*, URL: <http://isdp.eu/publication/chinas-evolving-middle-east-role/> (Letöltve: 2016.03.25.)

kérdéseknek rendeli alá. Ebben az értelemben az iráni nukleáris megállapodás aláírása összhangban áll a kínai gazdasági érdekekkel, amennyiben hozzájárulhat a térség politikai stabilitásának elősegítéséhez. Kína magatartása az iráni nukleáris programmal kapcsolatban igen sokat változott a 2000-es években. Míg kezdetben inkább elfogadó volt az iráni érvekkel kapcsolatban, 2010-től már fokozatosan nem ellenezte az Iránnal szembeni szankciók kibővítését. Mindez nem hozott érdemi változást a kínai–iráni gazdasági kapcsolatokban. A gazdasági kérdések mellett Kína számára másik fontos kérdésként a terrorizmusellenes fellépés célja jelenik meg. A kínai értelemzésben az elmúlt időszak Iszlám Állammal kapcsolatos kihívásai a Közel-Keleten hasonlítanak az ujjur kisebbséggel kapcsolatos problémákhoz. Tegyük hozzá, hogy ez utóbbi kérdés, az ujjur kisebbség kezelése, azonban rendre okozott feszültséget számos közel-keleti állammal, mindenekelőtt Törökországgal.

Figyelemre méltó, hogy 2016 januárjában Kína először publikálta az arab világgal kapcsolatos stratégiai elképzeléseit. Kína arabpolitikájának középpontjában nem nagy meglepetésre az energiabiztonság kérdése áll. Kína a konfliktusok békés megoldását hangsúlyozza a közel-keleti problémák vonatkozásában. Az úgynevezett *Arab Policy Paper* publikálása egybeesett Hszi Csin-ping három közel-keleti államot felölelő útjával.¹⁰³ A kínai vezető a térség három kiemelkedően fontos államában, Szaúd-Arábiában, Egyiptomban és Iránban tett látogatást, ahol több, a gazdasági együttműködéssel kapcsolatos szerződést írtak alá, hangsúlyozván az Új Selyemút projekt jelentőségét. A közel-keleti egymással rivalizáló hatalmak pedig elsősorban szintén gazdasági megfontolásokból elfogadják, legalább is nyíltan nem ellenzik Kínának a stratégiai egyensúlyozással kapcsolatos közel-keleti politikáját. Nevezetesen míg a GCC-államok Washington felé felnagyítják az iráni veszélyt, ugyanezt nem teszik Kína vonatkozásában.¹⁰⁴ Kína mindaddig, ameddig ki tudja használni az egyensúlyozásból származó gazdasági előnyöket, érdemben nem fogja alakítani a közel-keleti hatalmi egyensúly kérdését.

Oroszország mint külső szereplő a közel-keleti térségben elsődlegesnek tartja, hogy megőrizze, vagy akár növelje befolyását a nyugati államokkal szemben. A putyini diplomáciában a Közel-Kelet az egyik, ha nem a legfontosabb része az amerikai–orosz rivalizálásnak, amely értelmében Moszkva egy zéró összegű játékként fogja fel a közel-keleti eseményeket.¹⁰⁵ Oroszország közel-keleti politikája a nyugati hatalmak viszonyrendszerében egyaránt magában foglalja az együttműködést és a konfrontációt. Moszkva számos ponton – nemzeti érdekeinek megfelelően – együttműködött közel-keleti kérdésekben Washingtonnal. Például az iráni nukleáris program megítélése és későbbi szankcionálása kapcsán Oroszország meglehetősen következetes állásponton volt. Kínához hasonlóan a 2010-től szélesedő szankciórendszert nem ellenezte, ugyanakkor mindvégig fenntartotta politikai, gazdasági és katonai kapcsolatait az iráni rezsimmel. Sőt Oroszország, amennyiben szerepet kapott a

103 *Full Text of China's Arab Policy Paper*, January 2016, Xinhuanet, URL: http://news.xinhuanet.com/english/china/2016-01/13/c_135006619.htm (Letöltve: 2016.03.25.)

104 Theodore KARASIK: *The GCC's New Affair with China. MEI Policy Focus*, 2016–6, Middle East Institute, Policy Focus Series, February 2016.

105 Anna BORSCHESKAYA – Philip GORDON: *Putin's Middle East Policy: Causes and Consequences. The Washington Institute for Near East Policy, Policywatch* 2593, March 23, 2016. URL: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/putins-middle-east-policy-causes-and-consequences> (Letöltve: 2016.03.25.)

tárgyalásokon, nem ellenezte az iráni nukleáris megállapodást sem. Líbia vonatkozásában a putyini diplomácia, habár a NATO-beavatkozás motívumaival nem értett egyet, ugyanakkor nem vétózta meg az ezzel kapcsolatos Biztonsági Tanácsi határozatokat. A legkényesebb kérdés vonatkozásában, hogy mi a motivációja Moszkva katonai beavatkozásának az Iszlám Állammal szemben 2015 őszén, rövid válaszként megfogalmazható, hogy mert az orosz nemzeti érdekekkel összhangban áll az intervenció. Oroszország tágabb összefüggésrendszerben látja a közel-keleti kérdéseket, mint számos elemző. Oroszországra egyre erőteljesebb nemzetközi nyomás nehezedett az ukrajnai konfliktus miatt, így a nyugati államokkal való látszólagos együttműködés a terrorista szervezetekkel szemben segítheti Moszkva pozícióit. Ugyancsak fontos összefüggés, hogy az Iránnal aláírt nukleáris megállapodás pont, hogy elősegítette Moszkva szíriai ambícióit. Putyin úgy látta, hogy miután az Egyesült Államok kiegyezett Iránnal, így nem fogja ellenezni a két állam közötti együttműködést Szíria vonatkozásában.¹⁰⁶

Mindebből az következik, a bevezető elméleti gondolatokat figyelembe véve, hogy Oroszországnak érdeke megbontani az Egyesült Államok vezette hatalmi egyensúlyi rendszert. Az Iránnal kötött nukleáris megállapodás orosz értelmezésben képes a revizionista tömb vezető államát beemelni a hatalmi egyensúlyi rendszerbe, amelyben Teherán növekvő befolyásán keresztül Moszkva is jobban tudja nemzeti érdekeit artikulálni, vagyis Moszkva is részesévé válik a hatalmi egyensúlyi rendszernek. A nukleáris megállapodás aláírása, amelyben Oroszországnak mindenképpen fontos szerepe volt, a putyini diplomácia számára egyfajta politikai győzelmet is jelent, és annak a biztosítékát, hogy a későbbi – szíriai vagy más – konfliktusok rendezéséből nem lehet egyoldalúan kihagyni. Számos elemzés felhívja a figyelmet azonban Oroszországnak az iráni nukleáris megállapodáshoz fűződő gazdasági érdekeire és ellenérdekeire. Egyrészt a nukleáris megállapodás eredményeként Moszkva azt várja az iráni rezsimtől, hogy például tudjon fizetni az S300-as orosz védelmi rendszerért. Másrészt azonban Iránnak a nemzetközi rendszerben betöltött páriaszerepét egyre inkább éppen Oroszország veszi át, ami kedvezőtlen a külföldi működőtőke-befektetések szempontjából. Egy elemzés megjegyzi, hogy a nukleáris megállapodás következtében Irán és Oroszország kvázi riválissá válhatnak az FDI szemszögéből, amely versenyben az iráni rezsimnek jobb az esélyei.¹⁰⁷

2.5. Az iráni nukleáris megállapodás regionális következményei

A hatalmi egyensúlyban meghatározó szerepet játszó mérsékelt szunnita arab államok többsége a térségben betöltött politikai pozíciójuk veszélyeztetése következtében többnyire nem érdekeltek az iráni nukleáris megállapodás aláírásában. Különösen azért sem, mivel a revizionista tömb vezetőjeként Irán kvázi legitim szereplővé válik a térségben. A hatalmi

106 Jiri VALENTA – Leni Friedman VALENTA: Why Putin Wants Syria? *Middle East Quarterly*, Spring 2016.

107 Clément THERME: The Iran–Russia *Entente*: Marriage of Convenience or Strategic Partnership? In: Paolo MAGRI – Annalisa PERTEGHELLA (eds.): *Iran after the Deal: The Road Ahead*. pp. 95–116. ISPI, Milano, 2015.

egyensúly elemzésekor fontos figyelembe venni, hogy mind a térség szereplői, mind a külső aktorok alapvetően egy sajátos lencsén keresztül, csak és kizárólag a biztonsági (realista, neorealista) szempontokat figyelembe véve szemlélik az eseményeket. Mindez nem a stabilitás, hanem a fegyverkezési verseny irányába hat.¹⁰⁸ A nemzetközi kapcsolatokban nem mindig a valós félelmek, hanem néhány esetben a percepció, a vélelmek alapján hoznak döntéseket. Miután a közel-keleti térségben az egyes államok retorikájában különösen meghatározó az offenzív, számos esetben agresszív kommunikáció, így annak értelmezése különösen elmérgesíti az amúgy sem túl békés viszonyokat.¹⁰⁹

A 2015 júliusában aláírt iráni nukleáris megállapodás egyik legkézenfekvőbb következménye az iráni–szaúdi viszony elmérgesedése, amely jelenséget F. Gregory Gause III. egy olyan új típusú közel-keleti hidegháborúként jellemez, amelyben az államok számos esetben nem állami szereplőket (például Hamász, Hezbolláh stb.) és más, gyengébb államokat használnak fel az érdekeik érvényesítéséhez. A tanulmány szerint – és ez a kérdés egybecseng jelen kötet elméleti kérdésével is – a regionális aktorok megpróbálják a hidegháborús időszakhoz hasonlóan maguk alakítani az erőviszonyokat, és ehhez felhasználni külső szövetségeseiket. Az utóbbiak – a külső aktorok – azonban inkább szemléltői, semmint tudatos alakítói az új Közel-Kelet hatalmi egyensúlyának.¹¹⁰ A szerző véleményével nagyrészt egyetérthetünk, hiszen valóban az új Közel-Keleten a nem állami szereplők is jelen vannak, illetve a regionális hegemon szerepet ambicionáló hatalmak felhasználják a külső aktorokat céljaik megvalósításához. A hidegháborús hasonlat azonban csak annyiban állja meg a helyét, amennyiben arra utal, hogy a regionális hatalmak nem kívánnak közvetlen fegyveres konfliktusba kerülni egymással, azonban nem megfelelő a párhuzam, amennyiben a bipoláris világrendre mint történelmi korszakra utal. Ez utóbbi egy lényegesen koherensebb rendszerként funkcionált, amelyben a közel-keleti regionális szereplők értelmezték magukat a hidegháborús konfliktus prizmáján keresztül. Azonban a jelenlegi átalakulás lényegesen komplexebb, sőt ahogy láthattuk a fentiekben, a külső aktorok maguk is átértelmezik közel-keleti szerepüket¹¹¹, így a rendszer semmiképpen sem ad egy koherens egészet. Az általunk felvázolt elméleti keretnél maradván a regionális ambícióval rendelkező közel-keleti szereplők közül – ideszámítva Izraelt, Törökországot, Egyiptomot, Szaúd-Arábiát, Katart és Iránt – egyedül az utóbbinak áll kifejezett érdekében a *status quo* megváltoztatása, a mérsékelt arab államok és az Egyesült Államok közötti stratégiai partnerségen alapuló egyensúlyi rendszer felbomlasztása. Meg kell azonban jegyezni, hogy paradox módon Izrael kivételével

108 F. Gregory GAUSE III – Ian S. LUSTICK: America and the Regional Powers in a Transforming Middle East. *Middle East Policy*, Vol. XIX., No. 2, Summer 2012.

109 Elegendő példaként gondolni az Irán és Izrael közötti kapcsolatokra. Elhíresült Ahmedinezsád egykori iráni elnöknek a Zsidó Állam „térképről való eltörlésével” kapcsolatos kijelentése, amelyet sokan sokféleképpen értelmeztek. Az értelmezési kerettől függetlenül azonban vitán felül áll a kommunikáció agresszív jellege. A másik aktor, Izrael hasonlóképpen nem egy alkalommal fenyegette meg az iráni rezsimit katonai támadással. Mindkét állam önvédelemre és az állampolgárainak a biztonságára hivatkozik a retorikájában.

110 F. Gregory GAUSE III: Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War. *Brookings Doha Center, Analysis Paper*, Number 11, July 2014.

111 Értelmezési keretünk szerint Oroszország – és paradox módon maga az Egyesült Államok is – az iráni nukleáris megállapodás támogatásával a jelenlegi hatalmi egyensúlyi rendszer átalakítása mellett tette le a voksát. Kína ebből a szempontból, ahogy láthattuk, semleges politikát folytat, érdemben nem vesz részt a hatalmi egyensúlyi rendszer átalakításában, de a status quót sem favorizálja nyíltan.

valamennyi állam – így még 2015 folyamán – a szaúdi vezetés is retorikailag áldását adta az Obama-adminisztrációnak az Iránnal való békülést szorgalmazó politikájára, a nukleáris megállapodás aláírására, amennyiben megkapják Washington garanciáját egy esetleges iráni fenyegetéssel szemben.¹¹²

A szakirodalom és az elemzések a közel-keleti hatalmi egyensúlyért vívott harcot főként Irán és Szaúd-Arábia egymás közötti versengésére egyszerűsíti le. Diplomáciai szinten – különösen a 2016 januárjában bekövetkezett nyílt politikai feszültségeket figyelembe véve – reális megközelítésnek tűnik az iráni–szaúdi feszültséget középpontba állítani. Azonban figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy elsősorban Szaúd-Arábia diplomáciai erőfeszítéseinek eredménye az iráni–szaúdi törésvonal felnagyítása.

Az iráni–szaúdi vetélkedés a Közel-Kelet modernkori történelmében visszavezethető az iráni iszlám forradalom győzelmére, amelynek eredményeként Irán ideológiailag és politikailag is egyre jelentősebb befolyásra tett szert a térségben. A rivalizálás újabb hulláma a 2003-as harmadik öbölháború eredményeként bontakozott ki, amikor is Szaddám Huszein eltávolítását követően a létrejövő síita dominanciájú Máliki-kormány erőteljes iráni befolyás alá került. Éppen a 2003-as öbölháború hatására figyelmeztette a nemzetközi közösséget II. Abdallah jordán király az Irán vezette és a mérsékelt arab államokra veszélyt hordozó síita félhold potenciális létrejöttével. Ahogy a fentiekben – a történeti visszatekintésnél – is láthattuk, az iráni–szaúdi viszony szempontjából a 2001 és 2003 után megnövekedett iráni befolyás Szaúd-Arábiát meghatározó félelemmel töltötte el. A 2005-ös iráni választást követően Ahmedinezsád elnök retorikája, a nukleáris tárgyalások megszakítása kiélezte Irán és a nemzetközi közösség viszonyát. 2010-től az Irán elleni szankciók kiszélesítését Szaúd-Arábia ugyancsak üdvözölte, hiszen mindez illeszkedett a fenti elméleti logikába, a mérsékelt szunnita arab államok és a revizionista tömb közötti szembenállás elméletébe. Az egészen egy szektáriánus kicsengése is volt, amennyiben Irán a síita állammodellt, Szaúd-Arábia pedig a vahábbita iszlám ideológiát propagálta. Ahogy – helyesen – több tanulmány is megjegyzi, valójában nem a szektáriánus különbségek következtében áll szemben a két állam, hanem a fentiekben kifejtett reálpolitikai megfontolások alapján.¹¹³

Az iráni–szaúdi kapcsolatok megromlásában jelentős szerepet játszott Rijád azon valós félelme, hogy a nukleáris megállapodás aláírásával az Egyesült Államok és a mérsékelt szunnita arab államok szövetségén nyugvó hatalmi egyensúlyi rendszer felbomlik. Hozzá tartozik a teljes képhez, hogy az amerikai–szaúdi kapcsolatokban is negatív változás következett be. Washingtoni politikai körökben különféle kritikák fogalmazódnak meg egyrészt Szaúd-Arábiával kapcsolatban, másrészt az Obama-adminisztráció szaúdi politikájával kapcsolatban. Az utóbbi kapcsán a fő problémát Szaúd-Arábia antidemokratikus és az emberi jogokat eltipró politikai berendezkedése jelentkezik kritikaként. Míg az előbbi esetben Szaúd-Arábia és a terrorizmusellenes háborúban való elkötelezettség mértéke fogalmazódik meg. Nevezetesen egyes amerikai vélemények szerint Szaúd-Arábia ideológiai szempontból támogat bizonyos

112 Lásd J. Matthew MCINNIS: Iran's Strategy towards the Gulf Cooperation Council: A look after the Camp David Summit. July 9, 2015. *American Enterprise Institute for Public Policy Research*.

113 N. RÓZSA Erzsébet – SZALAI Máté: Az iráni–szaúdi hidegháborús konfliktus értelmezése. KKI Tanulmányok, T–2016/1. Külügyi és Külgazdasági Intézet. URL: http://kki.gov.hu/download/9/15/41000/1_KKI-tanulmany_IRI_SYR_N%20Rozsa-Szalai.pdf (Letöltve: 2016.03.25.)

radikális iszlamista csoportokat.¹¹⁴ Szaúd-Arábia attól is tart, hogy az Egyesült Államok szorosabbra fűzi viszonyát Iránnal, és kvázi magára hagyja Rijádot. Ez utóbbiról tegyük hozzá, hogy semmiképpen sincs szó.

Washington szempontjából az iráni nukleáris megállapodás aláírása pusztán a veszedélyes konfliktushelyzetnek a tárgyalásos megoldását jelenti, ugyanakkor korántsem beszélhetünk amerikai–iráni szövetségi rendszerről. Tény azonban, hogy Washington számít Teherán szerepére néhány regionális konfliktus, mint az Iszlám Állam elleni harcban, vagy a szíriai rendezésben Irán befolyására. Az amerikai–iráni kapcsolatokat továbbra is komoly feszültségek jellemzik, amit mi sem jelez jobban, mint Ali Khameneinek a 2016 áprilisában tett kijelentése, amely szerint a közel-keleti regionális kérdések vonatkozásában fő ellenségnek továbbra is az Egyesült Államokat nevezte meg, míg másodikként a „cionista rezsimet”, vagyis Izrael Államot.¹¹⁵ Az Egyesült Államoknak a fő célja, hogy egyensúlyozzon a két állam között.

Az iráni–szaúdi viszonyban az elhidegülés csúcspontját a diplomáciai kapcsolatok újbóli megszakítása jelentette 2016 januárjában, amelynek előzménye Nimr sejk kivégzése volt. Nimr síita sejket 45 emberrel együtt január 2-án végezték ki hazaárulás és egyéb vétségek miatt Szaúd-Arábiában. Nimr sejk a halála előtti években igen kritikusan állt a szaúdi királyi családhoz, az arab tavasz kezdetekor demokratikus reformokat sürgetett hazájában. Habár Nimr sejk is ugyanazt a tizenkét imámos síitizmust követi, mint Irán, ugyanakkor nem vádolható azzal, hogy a teheráni rezsimek szószólója lenne. Irán politikai okokból mégis a rezsimek elleni támadásként értelmezte a síita vallási vezető kivégzését, Teheránban tüntetések robbantak ki, és támadás érte Szaúd-Arábia teheráni követségét is. Ez utóbbit a teheráni vezetés élesen elítélte. Szaúd-Arábia mégis – utalva az 1979-es amerikai követséget ért támadásokra – megfogalmazta, hogy az iráni vezetés felelős a követséget ért támadásért, és válaszul megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Iránnal.¹¹⁶ Bahrein és az Egyesült Arab Emírátsok – többek között – csatlakozva Szaúd-Arábiához megszakították diplomáciai kapcsolataikat Iránnal, míg Katar és Kuvait visszahívta a Teheránban állomásozó nagykövetét.

Ez utóbbi azt is mutatja, hogy a közhiedelemmel ellentétben nem egységes a GCC-államoknak a szaúdi–iráni geopolitikai rivalizáláshoz való hozzáállása. Éppen Katar magatartását is inkább a lavírozás, semmint a szaúdi álláspont feltételek nélküli követése jellemzi. Omán pedig a GCC-államoktól teljesen eltérő – kooperáción és nem konfrontáción alapuló – Irán-politikát folytat.¹¹⁷ Szaúd-Arábiának tehát nem sikerült egy Irán-ellenes frontot kiépítenie a Közel-Keleten (*underbalancing*).¹¹⁸ Mindez azt is jelenti, hogy ezen államok bizonyos

114 Vö. F. Gregory GAUSE III: The Future of U.S.–Saudi Relations. The Kingdom and the Power. *Foreign Affairs*, July/August 2016, pp. 114–126.

115 Khamenei: US is main enemy, 'Zionist regime' a close second. *Times of Israel*, 1 May 2016. URL: <http://www.timesofisrael.com/khamenei-us-is-main-enemy-zionist-regime-a-close-second/> (Letöltve: 2016.05.10.)

116 Ez sem tekinthető újdonságnak, hiszen 1988-ban Szaúd-Arábia az ún. háddzsi incidens követően megszakította diplomáciai kapcsolatát Iránnal.

117 Geoffrey F. GRESH: Burgeoning Allies. *World Affairs*, URL: <http://www.worldaffairsjournal.org/article/iran-and-oman-burgeoning-allies> (Letöltve: 2016.03.25.)

118 F. Gregory GAUSE III: Ideologies, Alliances and Underbalancing in the New Middle East Cold War. *Project on Middle East Political Science*, POMEPS. URL: <http://pomeps.org/2015/08/26/ideologies-alliances-and-underbalancing-in-the-new-middle-east-cold-war/> (Letöltve: 2016.03.25.)

szempontból megkérdőjelezik Szaúd-Arábiának a mérsékelt szunnita arab államok között betöltött regionális hegemon szerepét. Az *underbalancing* tézisének némileg ellentmondanak Izrael GCC-államokkal formálódó kapcsolatai, amennyiben Izrael teljes mértékben támogatta a 2016. januári diplomáciai szakítást Szaúd-Arábia és Irán között. Furcsa módon az Izrael Állam és a GCC-államok között kialakult *modus vivendi* az iráni nukleáris megállapodással együtt a közel-keleti stabilitás irányába hat. A palesztinkérdés vonatkozásában meglévő feszültségek ugyan megvannak, de a vélt iráni fenyegetés háttérbe szorította az évtizedek óta megoldatlan témakört.

Külön említésre méltó Törökország pozíciója az iráni–szaúdi geopolitikai szembenállás kapcsán. Törökország valójában igyekszik kívül maradni a két állam közvetlen szembenállásán, és nem elköteleződni a mérsékelt szunnita arab államok mellett sem. Törökország – véleményünk szerint – az arab tavaszban egyfajta lehetőséget látott, hogy az újfajta külpolitikájával – a zéró probléma a szomszédokkal alapelvvel – megbontsa a fennálló hatalmi egyensúlyi rendszert, és egy önálló szövetséget építsen ki. Törökországnak, habár gazdaságilag, politikailag és katonailag egyértelmű a térségben meglévő befolyása, ugyanakkor nem sikerült e pozíciót kivívni. Törökország jelenleg lavírozni próbál az iráni–szaúdi játszmában, ugyanis számára a teheráni rezsimmel korábban is fenntartott pozitív kapcsolatok kiemelkedő gazdasági és egyben politikai előnyöket is jelentettek. Megemlítendő, hogy regionális kérdések vonatkozásában (például a szíriai kérdés) Törökország inkább Szaúd-Arábiával ért(ett) egyet, ugyanakkor Ankara sohasem csatlakozott Rijád Teherán-ellenes diplomáciai kirohanásaihoz. Az elmúlt időszak török, békülékenyebb külpolitikai hangneme Oroszország és Izrael irányába éppen értékelhető a fenti regionális ambíció kudarcának elismeréseként is. Az arab tavasz kezdetén többször mantraként hangoztatott „török modell” mára kikopott az arab világ politikai szótárából, és különösen a 2016. júliusi sikertelen puccskísérletet követő leszámolás eredményeként már Európában is pejoratív kicsengéssel bír.

2.6. A regionális konfliktusok és a hatalmi egyensúly kérdése

A térség főbb regionális konfliktusai – mint az iraki, szíriai vagy a jemeni kérdés – önálló dinamikával bíró polgárháborúk, ugyanakkor éppen a fentiekben kifejtett hatalmi egyensúlyért folytatott versengés eredményeként beleilleszthetők a tágabb összefüggésrendszerbe, így többek között ezeken keresztül modellezhető az iráni–szaúdi szembenállás logikája is.¹¹⁹

Ami Irakot illeti a 2003-at követő rendezés eredményeképpen Irán pozíciói kifejezetten megjavultak, amennyiben a Núri al-Málíki irányítása alatt álló bagdadi kormány(ok) Teherán erőteljes befolyása alá kerültek. Irán nemcsak a rezsimet, hanem különböző síita milíciákat is támogatott, amely összességében hozzájárult az észak–iraki szunnita arab közösség félelmeinek a növekedéséhez. Irak a 2010-es évekre az összeomlás szélére került, amely vákuumhelyzetet radikális csoportok, mindenekelőtt az Iszlám Állam kihasználta. Szaúd-

¹¹⁹ Jelen tanulmány kereteit messze meghaladja, hogy a három konfliktusról részletes, az eseménytörténetet is érintő áttekintést adjunk. Ehelyütt az elsődleges cél a konfliktus elhelyezése a regionális versengésben.

Arábiának némiképpen az érdekeivel egybeesett a 2014-es iraki fordulat, az Iszlám Állam tevékenysége, hiszen radikális szunnita szervezetként céljai kifejezetten szembenálltak a síita dominanciájú bagdadi rezsimmel és Iránnal is. Miután azonban az Iszlám Állam jelentős területeket foglalt el Irak és Szíria területén, már a szaúdi érdekeket is fenyegette az Iszlám Állam jelenléte. Ha nem is nyilvánosan, de a háttérben az Iszlám Állam elleni hadműveletek egy minimális együttműködésre kényszerítették Teheránt és Rijádot.

Irán az egyetlen olyan regionális hatalom, amely szárazföldi egységekkel Irak területén katonailag is fellép az Iszlám Állammal szemben. Kászim Szulejmáni iráni tábornokot több alkalommal is lencsevégre kapták miközben csapatai élén az Iszlám Állammal szemben harcol. Irán, habár az elmúlt években – különösen az afgán határ mentén – szembenézett a radikális iszlamizmus kihívásával, azonban az Iszlám Állam előrenyomulása újkeletű fenyegetést jelentett. Irán elsősorban azután köteleződött el szárazföldön is Irakban, miután attól tartott, hogy az Iszlám Állam akár Bagdadot is elfoglalhatja, és méginkább megközelítheti az iráni határt.¹²⁰ Az iráni közvetlen katonai fellépés elsősorban azt célozta meg, hogy egy adott sugarú körben megvédje az iráni határt. Irán katonailag képes lett volna az Iszlám Állam felszámolására, azonban ezt több okból sem tette meg. Egyrészt, mert Irán nem szeretette volna a meglévő szektáriánus különbségeket felerősíteni. Az Iszlám Állam által ellenőrzött területek javarészt szunnita muszlim csoportok lakta települések voltak. Az ottani lakosság részben éppen az Irán befolyása alatt álló bagdadi kormánnyal szembeni ellenérzése miatt támogatta az Iszlám Állam térnyerését kezdetben. Egy iráni katonák általi felszabadítás következménye az egységes Irak szempontjából beláthatatlan lett volna. Másrészt pedig egyes vélemények szerint az Iszlám Állam jelenléte felértékelheti Irán térségbeli szerepét az Egyesült Államok szemében. Irakban az Iszlám Állam elleni hadműveletek együttműködésre kényszerítették a teheráni rezsimet Washingtonnal és Rijáddal, miközben a hosszú távú céljaik alapvetően eltérőek.¹²¹ Az Irak területén esetlegesen bekövetkező Irán általi politikai rendezés a nyugati államoknak nem áll érdekében, miként Szaúd-Arábiának sem.

Szíriában, Iraktól eltérően, a regionális szembenállás kérdése jobban meghatározó. Irán nemcsak, hogy az Aszad-rezsim oldalán elkötelezett, hanem még Moszkva álláspontjánál is merevebben ragaszkodik Bassár al-Aszad személyéhez az elnöki székben. Irán jelentős mértékben hozzájárult az Aszad-rezsim katonai utánpótlásához, illetve titkosszolgálati, valamint katonai tanácsadók révén próbálta elősegíteni a felkelők elleni fellépést. Iráni értelmezésben ugyanis az Aszad-rezsim megdöntésének kísérlete a hatalmi egyensúlyban meghatározó Szaúd-Arábia, illetve az Egyesült Államok politikája eredményeként egy olyan proxy háború, amelynek tétje a revizionista tömb megszüntetése. A 2011 utáni Szíria tipikusan reprodukálja a fentiekben kifejtett mérsékelt szunnita arab államok versus revizionista tömb logikát. Különösen amennyiben számba vesszük a külső aktorok tevékenységét, megállapíthatjuk, hogy Oroszország egyértelműen kiállt az Irán–Szíria–Hezbollah-tengely oldalán, míg Szaúd-Arábia és az Öböl menti államok céljai mögött az Egyesült Államok állt. Törökország ugyan önálló célokkal jelenik meg a konfliktusban, ugyanakkor mégis erőteljes

120 Alireza NADER: Iran's Role in Iraq. Room for U.S.–Iran Cooperation? *Rand Corporation, Perspective*, No. 151, 2015, <http://www.rand.org/pubs/perspectives/PE151.html> (Letöltve: 2016.03.25.)

121 Dina ESFANDIARY – Ariane TABATABAI: Iran's ISIS Policy. *International Affairs*, Vol. 91, No. 1, 2015, pp. 1–15.

koordináció jellemzi a török–GCC-kapcsolatokat 2011 után. A Kalifátus 2014. júniusi kikiáltása némiképpen közelítette az álláspontokat, amennyiben közös célként fogalmazódik meg az Iszlám Állam elleni harc. Az Obama-adminisztráció azonban éppen ennek hatására értékeli át Irán szerepét a térségben. Az iráni nukleáris megállapodás aláírása egyet jelentett azzal, hogy Washington jobban be akarja vonni Teheránt a regionális megállapodás érdekében. Mindezt szolgálta a 2015 novemberében Oroszország és az Egyesült Államok által útjára indított úgynevezett bécsi folyamat, ahol a revizionista tömb részéről Irán, a mérsékelt szunnita arab államok részéről Szaúd-Arábia versengett a számukra elfogadható politikai rendezésért. Szaúd-Arábia számára természetesen elfogadhatatlan volt, hogy az Obama-adminisztráció Iránt a tárgyalóasztalhoz ültette, és mindent megpróbált elkövetni, hogy Rijád a kezébe ragadja a kezdeményezést. Különösen azért is, mert Oroszország 2015 ősze és 2016 eleje között egy, a korábbiaknál szélesebb katonai offenzívába kezdett Szíria területén, amely – hivatalos magyarázat szerint – az Iszlám Állam megtörését célozta. Oroszország részvétele és az Iszlám Állam fokozatos visszaszorulása azonban katonailag az Aszad-rezsim céljait segítette elő, amely nem utolsósorban hozzájárult ahhoz, hogy 2016 elején a politikai rendezésre irányuló bécsi folyamat összeomlott. Rijád igen aktív szerepet játszott abban, hogy a szíriai ellenzékot megszervezze 2015 decemberében. Szaúd-Arábia a számára kedvező szíriai csoportok összeszervezésével Teherán befolyását kívánta háttérbe szorítani. Ennek a folyamatnak a csúcspontja a 2016. januári iráni–szaúdi szakítás, amely az addig meglévő alacsony szintű kapcsolatokat is ellehetetlenítette.

A szíriai események összességében nem Szaúd-Arábia elképzelései szerint alakulnak. Szaúd-Arábia éppen ezért 2015 decemberében bejelentette egy terrorizmusellenes, elsősorban szunnita országokat tömörítő iszlám katonai szövetség létrejöttét. A szövetség hivatalos célja, hogy Rijád vezetése alatt teremtsen meg a radikális iszlámista szervezetek – mindenekelőtt az Iszlám Állam – elleni szövetségi rendszert. A katonai együttműködésnek jelenleg 39 állam a tagja. A katonai szövetség ki nem mondott célja a revizionista tömb, mindenekelőtt Irán regionális súlyának háttérbe szorítása, és nem utolsósorban az Egyesült Államok szélesebb politikai támogatásának a megnyerése.

Az iraki és szíriai konfliktusok az iráni–szaúdi hidegháborúban inkább Teherán lehetőségeit növelték. Éppen ez értékelte fel a jemeni polgárháború jelentőségét, amelynek során a szaúdi uralkodóház meggyőződött arról, hogy a zajdita síitizmust követő hűti felkelés hátterében Irán regionális ambíciói állnak. Geopolitikai szempontból Jemen a Báb al-Mandeb tengersizorosznál, a Vörös-tenger bejáratánál fekszik, amelynek esetleges hűti(–iráni) ellenőrzését sem Szaúd-Arábia, sem Egyiptom nem támogatná.¹²² Éppen emiatt döntött 2015 tavaszán Szaúd-Arábia a katonai beavatkozás mellett, amely egy „megnyerhetetlen” háborúba sodorta az olajmonarchiát. Jemen vonatkozásában külön kell hangsúlyozni, hogy a hűti felkelők esetleges iráni támogatása inkább vélt, mint valós szaúdi félelem. Irán számára azonban nyilvánvalóan kedvező fordulatot jelentett az a pillanat, amikor a hűti felkelők távozásra bírták az országból a hivatalosan megválasztott Hádi elnököt.

¹²² Peter SALISBURY: Yemen and the Saudi–Iranian „Cold War”. *Chatham House, Research Paper*, 2015. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20150218YemenIranS_audi.pdf (Letöltve: 2016.03.25.)

2.7. Konklúzió

A fejezet célja a jelenleg is zajló regionális átalakulásnak az áttekintése, elemzése volt. Megállapíthatjuk, hogy a hidegháborút követően a Washington vezetése alatt kialakult hatalmi egyensúlyi rendszert az elmúlt néhány évben számos kihívás érte. A kérdés elemzése azért sem egyszerű, hiszen mind a térség külső feltételrendszerében, mind a regionális szinten, mind a belpolitikai szinten párhuzamos változások zajlanak, amelyek kimenetét nehéz előre megjósolni. Az iráni nukleáris megállapodás önmagában nem érintette Irán katonai és politikai képességeit.¹²³ Számos elemzés rámutat, hogy hajlamosak vagyunk szélsőséges következtetéseket levonni Irán szerepével kapcsolatban. Irán regionális potenciáljának fenyegetésként való felnagyítása kifejezetten a pozícióit veszélyben látó Szaúd-Arábiának a diplomáciai célja.

Ugyanakkor a fenti elemzés arra is rámutatott, hogy egyrészt Irán rendelkezik regionális ambíciókkal, másrészt pedig 2001-et követően regionális súlya fokozatosan növekedett az afganisztáni és iraki beavatkozás eredményeként. A 2011-et követő politikai folyamatok kiélezték a regionális versengést, amelynek tétje Irán és bizonyos szempontból Törökország részéről is egy új hatalmi egyensúly kialakítása volt. Szaúd-Arábia fő célja pedig az Egyesült Államok támogatására épülő hatalmi egyensúly, és mindenekelőtt a szaúdi monarchia vezető szerepének fenntartása. A fenti sorok alapján megállapíthatjuk, hogy a Washington és a mérsékelt szunnita országok szövetségére épült hatalmi egyensúlyi rendszer fokozatos átalakulás alatt van. Ez az átalakulás azonban nem jelenti azt, hogy az Egyesült Államok és Szaúd-Arábia közötti évtizedes kapcsolatok megszűnnének, vagy éppen leértékelődnének.¹²⁴ A létező feszültségek mellett az amerikai–szaúdi viszonyban markáns változás nem várható. Az átalakuló hatalmi egyensúlyi rendszerben a regionális aktorok mellett a külső szereplők is hallatják hangjukat. Az új hatalmi egyensúlyi rendszer egyik sarokköve egy új regionális biztonsági architektúra formálódása, amelynek alapjai egyelőre nem látszanak.

Az amerikai–iráni viszonyrendszerben pedig a kooperáció és konfrontáció jegyei továbbra is jelen lesznek. Washington egyre inkább igyekszik regionális megoldást találni a szíriai vagy iraki konfliktus rendezésére, ugyanakkor az is világosan látható, hogy mindez csak korlátozott lehet. Az egyes szereplők érdekei és középtávú céljai eltérő irányba mutatnak. Az Egyesült Államok számára fontos az Iszlám Állam elleni együttműködés Iránnal, ugyanakkor a perzsa állam által vizionált iraki politikai rendezés a nyugati államoknak nem érdeke. Az esetenkénti együttműködés és a konfliktusok fogják meghatározni a regionális aktorok egymáshoz fűződő viszonyát, amelyben meghatározó a külső aktorok véleménye, súlya és befolyása is. Hogy milyen lesz a hatalmi egyensúly 5–10 éven belül, arra jelen tanulmány keretei alapján sem tudnánk érdemben válaszokat megfogalmazni.

A hatalmi egyensúly alapvetően két fő tényezőn múlik. Egyrészt a regionális aktorok egymáshoz viszonyított relatív hatalmi pozícióján, amelyben a fő kérdés továbbra is Irán gazdasági és politikai szerepének változása. Másrészt azonban legalább annyira befolyá-

123 Vö. Rouzbeh PARSI: *The Middle East and the Deal: In Search of a New Balance*. In: Paolo MAGRI – Annalisa PERTHEGELLA (eds.): *Iran After the Deal: The Road Ahead*. pp. 61–76. ISPI, Milano, 2015.

124 F. Gregory GAUSE III.: *The Future of U.S. – Saudi Relations. The Kingdom and the Power*. *Foreign Affairs*, July/August 2016, pp. 114–126.

solják a hatalmi egyensúlyt a külső szereplők közötti kapcsolatok is. Vajon hogyan alakulnak az amerikai–oroszl kapcsolatok, és abban mennyiben lesz meghatározó a Közel-Kelet? Továbbá alapvető kérdés, hogy az Egyesült Államok és Oroszlország külön-külön milyen Közel-Kelet politikát formálnak. A megannyi megválaszolatlan kérdés vonatkozásában csak arra vállalkozhattunk, hogy a jelenlegi átalakulást próbáltuk meg elemezni.

3. EGYIPTOM: MUBÁRAK- RENDSZER MUBÁRAK NÉLKÜL?

Az egyiptomi politikai rendszer egyik jellegzetessége – miként más arab országoké is – a „húzd meg, ereszd meg”-féle politika alkalmazása az úgynevezett rezsimitűlési stratégia részeként.¹²⁵ Az elmúlt két évtizedben olyan látszatreformokra került sor, amelyek nem érintették alapjaiban a rendszer struktúráját. A 2005-ös, referendummal is megerősített alkotmánymódosítás eredményeként Egyiptomban bevezették a többjelöltes elnökválasztást, amelyet nyugati politikusok a politikai reformok jeleként véltek felfedezni. Az elnökválasztást ismételten elsöprő többséggel (88%)¹²⁶ Hoszni Mubarak nyerte meg, aki immáron ötödik ciklusát kezdhette meg. A 2005-ös parlamenti választás eredménye annyiban hozott meglepetést, hogy az illegális Muszlim Testvériség 88 független jelöltje jutott székhez a következő törvényhozásban, amelyet a rezsim részéről az engedékenység egyik jeleként lehet felfogni. 2007-ben tovább folytatódtak a reformok, ugyanis az újabb alkotmánymódosítás keretében főként a liberális piacgazdasági elvek bevezetése terén történt előrelépés, illetve bizonyos kérdésekben korlátozták a széles elnöki jogköröket. A térség viszonyaiban járatlan szakértő könnyen juthat arra a tévedésre, hogy Kairó valódi politikai és gazdasági reformokkal válaszolt a kihívásokra. Az alkotmánymódosítással párhuzamosan ugyanis minden eddiginél represszívobb fellépés vette kezdetét az ellenzéki szervezetekkel, különös tekintettel a Muszlim Testvériséggel szemben.¹²⁷

A 2001 utáni terrorizmusellenes intézkedések eredményeként a titkosszolgálat (*mukhábarat*) bárkit és bármikor letartóztathatott, bármilyen vádra hivatkozva. Az emberi jogi szervezetek jelentései szerint különösen a 2010. novemberi parlamenti választások előtt fokozódott az elnyomás Egyiptomban. Például a Muszlim Testvérek vezető képviselőit sorra letartóztatták, hogy megakadályozzák a szervezet felkészülését a kampányra és választásra. A 2010. novemberi parlamenti választás eredményei jól szemléltetik a rezsim politikai kalkulációjának sikerességét. A kormányzó Nemzeti Demokratikus Párt már az első fordulóban megszerezhető 211 helyből 209 helyet biztosított jelöltjeinek. Az NDP végül

---

125 Daniel BRUMBERG: Authoritarian Legacies and Reform Strategies in the Arab World. In: Baghat KORANY – Paul NOBLE – Rex BRYNEN (eds.): *Political Liberalization and Democratization in the Arab World*. Volume 1, Theoretical Perspectives. Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 1995. pp. 229–260.

126 23%-os részvételi arány mellett.

127 Bruce K. RUTHERFORD: *Egypt after Mubarak. Liberalism, Islam, and Democracy in the Arab World*. pp. 248–259. Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2008.

a parlamenti helyek 81%-ához jutott, míg számos ellenzéki mozgalom – többek között a Muszlim Testvérek – bojkottálta a választást.

A Mubárák-rendszer elnyomó intézkedései mellett külön meg kell említeni az utóbbi évek romló életfeltételeit. A 2007-es globális pénzügyi válság, illetve az alapvető élelmiszerek árának jelentős emelkedése súlyosan érintette az egyiptomi lakosság helyzetét. Egyiptomban történelmileg sem ritkák az úgynevezett kenyérlázadások, amelyek közül a legsúlyosabb az 1977-es volt, Szadat elnöksége alatt. A statisztikák szerint a 80 milliós egyiptomi lakosság 43,9%-a napi két dollár alatti jövedelmből próbálja fenntartani magát. Az ország lakosságának döntő hányada a meglehetősen szűk Nílus menti sávban él (mintegy 40.000 km²-en) túlszűfolt településeken. A Nasszer hatalmával meginduló etatista modernizáció eredményeként a városiasodás is hihetetlen gyorsasággal haladt előre. Ma Egyiptom lakosságának kb. 43%-a lakik városokban. Csak Kairó lakossága az óriási agglomerációval együtt meghaladja a 17 millió főt (minden ötödik egyiptomi lakos a fővárosban él).¹²⁸ Az alapvetően nehéz anyagi körülmények között élő egyiptomiak számára az alapvető élelmiszerek és az energiahordozók állami dotációja jelenti az egyedüli lehetőséget a szűkös lehetőségeken túlmenően. Az ország költségvetését súlyosan terhelő állami szubszidió lebontására több alkalommal történt kísérlet, részben Egyiptom nemzetközi kötelezettségvállalásainak keretében. 1977-ben például a Nemzetközi Valutaalap írta elő az állami támogatások fokozatos csökkentését. 2004-től kezdve a gazdasági liberalizációs lépésekkel egyidejűleg fokozatosan csökkentették (évi kb. 5%-kal) az energiahordozókra érvényes dotációt, azonban az élelmiszerek kapcsán (kenyér, cukor, étkezési olaj) nem változtattak a támogatási rendszeren. Elemzők szerint a lakosság 70%-a vásárol államilag dotált élelmiszert, amelynek nagy részét importálják.¹²⁹ A globális pénzügyi válság begyűrűzésével azonban gyorsuló infláció alakult ki, amely érintette a nem dotált élelmiszereket is. Például csak a leggyengébb minőségű kenyéret támogatja az állam, amiből időnként hiány alakul ki. 2008-ban például összecsapásokra került sor a kenyérhiány miatt. Egyiptom jelenleg a búzából a világon a legnagyobb mennyiséget importálja, ami azt jelenti, hogy a világpiaci árak emelkedése növeli a költségvetési deficitet. Éves szinten 2,4 milliárd dolláros költsége van csak a kenyér ártámogatásának (2011-ben). A gazdasági liberalizációt hirdető egyiptomi vezetés egyre kevésbé teheti meg, hogy érintetlenül hagyja a kenyér árát. Az egyéb kenyérfélék, a szegények eledelének számított tészta ára például rohamosan emelkedett. 2010-ben 18,5%-kal emelkedtek az élelmiszerárak Egyiptomban, ami a világon a legmagabb növekedés éves szinten.¹³⁰

2011 januárjában a kopt keresztények újévi miséjén elkövetett robbantásos merényletben 23-an haltak meg egy alexandriai templomban. A véres támadásért egy gázai székhelyű iszlamista szervezetet tettek felelőssé az egyiptomi hatóságok. A rákövetkező napokban keresztények és muszlimok közösen tüntettek a radikális iszlamizmus és az erőszak ellen,

128 Arab Human Development Report 2009, *Challenges to Human Security in the Arab Countries*, p. 232. UNDP, Regional Bureau for Arab States, New York. URL: <http://www.arab-hdr.org/contents/index.aspx?rid=5> (Letöltve: 2017.01.10.)

129 Report: Egypt's Subsidy System, Egyptian–British Chamber of Commerce, 2010. URL: www.theebcc.com/files/Economic%20Report%20Egypt%20subsidies.doc (Letöltve: 2011.01.18.)

130 Heba SALEH: Egypt's food inflation feeds social unease. *Financial Times*, August 30 2010. Elérhető: URL: <http://www.ft.com/cms/s/0/b4e0e53c-b453-11df-8208-00144feabdc0.html#axzz1D1BfvPA3> (Letöltve: 2011.01.18.)

amely összekapcsolódott a Mubárák-rezsim bírálataival. A Mubárák-ellenes jelszavakat skandáló tüntetők Egyiptom több nagyvárosában összetűzésbe kerültek a rendőri erőkkel, amely kvázi egyfajta nyitánya lett a későbbi zavargásoknak.

A novemberi választásokat követően Mubárák nem nyilatkozott arról, hogy indul-e a 2011 szeptemberében esedékes elnökválasztáson, avagy idős kora és betegsége miatt átadja a politikai stafétabotot fiának, Gamál Mubáráknak. Az előző évek eseményeiből és Gamál felfelé ívelő politikai pályájából (az NDP Politikai Bizottságának elnöke) a legtöbb szakértő erre a következtetésre jutott, azonban mindezt hivatalosan sem a párt, sem a Mubárák-család sem erősítette meg. Az NDP hivatalosan Hoszni Mubárákot jelölte az elnökválasztásra, aki azonban nem nyilatkozott, hogy elfogadja-e, vagy sem a nominálást.

Az elmúlt években szűkülő politikai szabadságjogok és a romló életkörülmények, valamint a 2010. novemberi választások minden eddiginél látványosabb elcsalása magyarázza, hogy miért hatottak a jövőképet nélkülöző fiatal generációra a tunéziai események. Az az íratlan társadalmi szerződés,¹³¹ amely hosszú évtizedek óta létezett a Mubárák-rezsim és az egyiptomi lakosság között, felbomlott.

3.1. A „lótuszos forradalom”

A januári tunéziai események katalizátorként hatottak a pattanásig feszült egyiptomi helyzetre. 2011. január 25-én¹³² a főbb ellenzéki mozgalmak meghirdették a harag napját, amely egybeesett az országos rendőrnappal. A rendőrség – mint a Mubárák-rezsim támasza – meglehetősen negatív képet alakított ki magáról akkor, amikor súlyos összecsapásba torkoltak a rendőrnapi események. A tüntetések a következő napokban hevesebbé váltak, egyre több tüntető ment az utcára, Mubárák azonnali távozását követelve. A ellenzék január 28-át a düh péntekének nyilvánította, és minden eddiginél több embert vonzottak ki a Kairó központjának számító Tahrír térre, ahol a rendőrség megpróbálta feloszlatni az addigra több tízezres tömeget. A kormány a rendőrség mellett a hadsereget is az utcára vezényelte, amely azonban kezdettől fogva nem volt hajlandó a tüntetők elleni beavatkozásra. Péntek délután a tüntetők felgyűjtötták az NDP székházát a Tahrír téren, és más városokból (Szuezi, Port Szaíd, Iszmáilíja) is komoly összecsapásokat jelentettek a hírügynökségek. Január 30-án, miután a kedélyek nem csillapodtak, Mubárák menesztette a kormányt, és felkérte a légügyi minisztert (aki a katonaság soraiból érkezett), hogy alakítson egy új kormányt. Továbbá Omar Szulejmánt, a titkosszolgálat fejét kinevezte az 1981 óta betöltetlen alelnöki pozícióra. Mubárák később azt is bejelentette, hogy nem fog indulni a szeptemberi elnökválasztáson, ugyanakkor semmi jelét nem mutatta annak, hogy Ben Alihoz hasonlóan távozni készülne az országból. Mubárák az *ABC News*-nak kifejtett interjújában azt is közölte, hogy szíve

131 Az arab világban a közösség hűségesküt fogad (*bajaa*) a vezetőnek, amely biztosítja a hatalom legitimitását. Lásd TÜSKE László – N. RÓZSA Erzsébet: „Jázmin forradalom” a Közel-Keleten avagy egy új korszak kezdete? *MKI Elemzések*, 2011/2. Magyar Külügyi Intézet, Budapest. p. 5. URL: <http://www.kulugyiintezet.hu/MKI-elemz%C3%A9sek/No.%202.%20R%C3%B3zsa%20-%20T%C3%BCske.pdf> (Letöltve: 2011.02.10.)

132 1952. január 25-én a britek 50 rendőrt öltek meg Iszmáilíjában. Mubárák 2009-ben a rendőrség napjának nyilvánította január 25-ét, elismervén az ország biztonságában és stabilitásában való hozzájárulását a rendőri erőknek.

szerint azonnal távozna a hatalomból, de a jelenlegi káosz mindezt nem teszi lehetővé.¹³³ Az ellenzék vezérszónokaként fellépő Mohamed el-Baradei február 1-jére egymillió fős tüntetést hívott össze, és péntekig (február 11-éig) adott ultimátumot Mubárak elnöknek a távozásra, aki többször is elutasította a követelést. Az eseménytörténet rövid felvázolását követően érdemes szemügyre vennünk, hogy milyen társadalmi csoportból származnak a tüntetők, kik és milyen céllal hirdették meg az egyes elemzők által a lóbusz forradalmának nevezett megmozdulásokat.

3.2. A tüntetők – a január 25-e mozgalom születése a kairói Tahrir téren

A tüntetések első napjain főként alsó középosztálybeli, városlakó egyiptomi fiatalok vonultak utcára, akik számára a Mubárak-rezsim nem kínált jövőképet. Az egyiptomi modernizációs törekvések eredményeként az 1950-es évek óta fokozatosan emelkedett az urbanizálódott területeken lakó fiatal diplomások aránya. Míg a hivatalos munkanélküliségi adatokat 10% körülire becsülik a statisztikák, addig a fiatal generáció körében a munkanélküliségi ráta 25%-os. Egyiptomban megközelítőleg 10 millió munkahely teremtésére lenne azonnali szükség. A munka nélkül maradt fiatal értelmiségre jelentős hatással van az internet, a Közel-Keleten is végigsöprő digitális forradalom. A 80 milliós Egyiptom minden negyedik lakosa használja az internetet (vagyis kb. 20 millió fő), amely a tüntetések szervezésében, a mobiltelefon mellett, elengedhetetlen eszköznek bizonyult. A Facebookon, a Twitteren és egyéb honlapokon az elmúlt években a Mubárak-rezsimet bíráló fiatal értelmiség egy politikai ideológiákon átívelő közösséggé formálódott. A „*We are all Khaled Said*” facebookos oldal arab nyelvű változatát eddig több mint 475.000 ember látogatta Egyiptomból és más arab országokból.¹³⁴ A január 25-i tüntetések megszervezésében jelentős szerepet játszott az április 6-a mozgalom (*Shabab 6 April*)¹³⁵, amely egy a demokráciáért fellépő ifjúsági megmozdulás. 2008. április 6-án az alsó-egyiptomi al-Mahalla al-Kubrában dolgozó munkások sztrájkot hirdettek. A munkabeszüntetés megszervezése végett született meg az április 6-a mozgalom internetes honlapja, amely azóta az autoritárius rezsimmel szembeni ellenállás szervezetévé nőtte ki magát. A nem politikai pártként működő virtuális közösség tagjai a legszélesebb társadalmi csoportokat foglalja magában. A tüntetőket nem valamilyen ideológia vezérelte az utcákra, hanem a közös elhatározás, hogy távozásra bírják Mubárak elnököt. Ebben pedig óriási szerepet játszottak a fentiekben említett jövedelemegyenlőtlenségek, a munkanélküliség és különösen a jövőkép nélküli ifjú generáció. Asef Bayat, az egyiptomi iszlamizmus egyik

133 Christian AMANPOUR: Mubarak: 'If I Resign Today There Will Be Chaos' February 3, 2011. URL: <http://abcnews.go.com/International/egypt-abc-news-christiane-amanpour-exclusive-interview-president/story?id=12833673> (Letöltve: 2011.02.12.)

134 Kháid Szaidot 2010 júniusában két rendőr verte halálra Alexandriában. Halálával jelképévé vált az egyiptomi rendőri brutalitásnak és kínzásnak, amely ellen az ellenzék hangosan felemlé a szavát. A 2011 tüntetések alatt a facebookos honlapnak meghatározó szerepe lett az üzenetek és a hírek továbbításában. <http://www.facebook.com/elshaheed.co.uk> (angol nyelvű) és <http://www.facebook.com/elshaheed.co.uk#!/EIShaheed> (arab nyelvű)

135 Lásd az április 6-a mozgalom honlapját a Facebookon. <http://www.facebook.com/group.php?gid=38588398289>

kutatója szerint a legnépesebb arab államban egy „*posztiszlamista*” *forradalom*nak vagyunk szemtanúi.¹³⁶ Nem az iszlám jelképek és nem az arab nacionalizmus – az elmúlt évtizedek két legnépszerűbb ideológiája – hajtotta az tüntetőket a Tahrír térre, hanem a csalódottság a rezsimben. A tüntetők között egyaránt találunk férfiakat, nőket és gyermekeket, muszlimokat és keresztényeket. A tüntetés alapvetően városi jelenség maradt Egyiptomban, vagyis a vidéket, az egyiptomi fellahokat (32% dolgozik a mezőgazdaságban) egyelőre nem sikerült mozgósítani. A mostani zavargásokban talán nem is maga a tüntetések ténye a meglepő, hanem azok szervezettsége, és különösen időbeni váratlansága, illetve tartóssága. Továbbá az, hogy soha sem sikerült a Mubárák-rendszer alatt ennyi embert az utcára mozgósítani, amely messze túlmutat a fiatal értelmiségen. A tüntetések második hetében már nem a Facebookon nevelkedett egyetemista csoportok, hanem gyári munkások, kereskedők, taxisofőrök, tulajdonképpen hétköznapi egyiptomiak adták a Mubárák távozását követelők gerincét. A munkabeszüntetések, amelyek szinte leállították Kairó tömegközlekedését, jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Mubárák a 18 napos tüntetés után lemondjon az elnöki posztról.

Az egyiptomi zavargások egyik hőségévé vált az a Váil Ghoneim, akit a hatóságok 11 napig börtönbe zártak, majd szabadulását követően többször is szónokolt a tüntetőknek az összefogás szerepéről. A Tahrír téren összegyűlt több száz ezres tömegből ugyan többen is beszédet tartottak, de láthatóan a tüntetők mögött nemcsak a meghatározó ideológia hiányzik, hanem a valódi, az embereket irányítani képes karizmatikus vezető is.

3.3. Az ellenzéki csoportok

A Mohamed el-Baradei vezette Nemzeti Összefogás a Változásért (al-Dzsamájja al-Vatanija li-l-Tarajír) emelkedett a 2011-es tüntetések egyik fontos szervező erejévé. A 2010-ben alapított mozgalom fő céljaként az alkotmány antidemokratikus paragrafusainak (76., 77. és 88.)¹³⁷ azonnali módosítását követeli. Mohamed el-Baradei, miután 2009-ben hazatért Egyiptomba a Nemzetközi Atomenergia Ügynökségnél betöltött igazgatói pozíciója lejártát követően, a demokratikus törekvések élére állt. Baradei több alkalommal kifejtette, hogy Egyiptomban nélkülözhetetlen az alkotmány módosítása, a választások tisztaságának biztosítása, a valódi demokratikus reformok megindítása. Mohamed el-Baradei személye, akiben egy olyan mérsékelt szekuláris politikust láttak, aki egy demokratikusabb alternatíváját nyújthatja a Hoszni Mubárák által félmjelzett rezsimnek, különösen az amerikai és európai partnerek szemében értékelődött fel. Baradei azonban nem vívott ki magának népszerűséget sem, sőt, hogy egészen pontosak legyünk, a vidéki Egyiptomban a mai napig nem is ismerik személyét. Baradei ugyanis az elmúlt 30 évben külföldön élt; sem az egyiptomi rezsimhez, sem az ellenzékhez nem kötődött igazán, ugyanakkor a Mubárákból kiábrándult, a külvilág véleményére hallgató szekuláris értelmiség néhány tagja új vezért látott benne. Ezt a szerepét annak ellenére sem tudta betölteni, hogy már a 2010. novemberi parlamenti választás előtti hónapokban számos ellenzéki szervezet – köztük a Muszlim Testvérek – egyetértését fejezte ki Baradei reformtörekvéseivel kapcsolatban, amely egy laza együttműködéshez és

136 Asef BAYAT: Egypt, and the Post-Islamist Middle East. *Open Democracy*, 8 February 2011. URL: <http://www.opendemocracy.net/asef-bayat/egypt-and-post-islamist-middle-east> (Letöltve: 2011.02.10.)

137 <http://www.taghyeer.net/>

a választások közös bojkottálásához vezetett. Baradei a tüntetések harmadik napján tért haza Egyiptomba, amikor hamar felröppentek a hírek a házi őrizetbe való helyezéséről. Miután megjelent a Tahrír téren, és Mubárak távozását követelte, jelentősen megnövekedett az irányában a szimpátia. Mindez azonban továbbra sem azonosítható a népszerűséggel. Baradei mindenesetre a népfelkelés napjai alatt egy amolyan nemzeti konszenzust megtestesítő figurává vált, akit január 30-án egyes ellenzéki csoportok megbíztak, hogy folytasson tárgyalásokat a hadsereggel egy átmeneti kormány felállításáról.¹³⁸

Vajon mennyiben változott ezekben a napokban Baradei népszerűsége, és mennyiben nőttek esélyei az elnöki pozícióra? A kérdés azért is merül fel, mert rendre számos nyugati hírforrás Baradei személyében látta a Nyugat számára is kielégítő megoldást a hatalom átadására. Baradei éppen alacsony politikai támogatottsága miatt válhatott az ellenzéki csoportok konszenzusos alakjává, hiszen egyrészt nem kellett attól tartani, hogy a nem létező karizmatikus hatása folytán megkaparinthatná a hatalmat, másrészt pedig mivel külföldön élt, így sohasem kapcsolódott egyetlen politikai párthoz sem, és a rezsimhez sem. Másrészt, külföldi kapcsolatai segíthettek abban, hogy az egyiptomi forradalom a nemzetközi média élén maradjon, illetve hogy a nyugati kormányok valóban a demokratikus erőket támogassák. Ennek például egy jó példája, hogy Baradei több nyugati tévétársaságnak adott interjújában megerősítette, hogy bármilyen demokratikus reformok kezdődjenek Egyiptomban, a Muszlim Testvériség nem hagyható ki azokból, hiszen nem egy radikális politikai erőről van szó.¹³⁹ Baradei ebben az értelemben tehát az átmeneti időszak egy fontos személye lett, de a valódi hatalmi osztoszkodásnak nem volt kedvezményezettje.

A tüntetések szervezésében ugyancsak jelentős szerepet játszott a 2004 óta működő, főként a liberális értelmiségieket magába tömörítő *Kifája* (Elég) mozgalom.¹⁴⁰ A *Kifája* az iraki háborút ellenző 2003-as tüntetésekből nőtte ki magát – a tagok szerint – egy polgári engedetlenségi mozgalommá, amelynek fő célja, hogy megakadályozza a hatalom öröklését a Mubárak családon belül, főként a 2005-ös választások során vált ismertté. 2005 tavaszán egy 14 városra kiterjedő tüntetéssorozatot szerveztek, amelyre a nemzetközi média is felfigyelt. A 2005-ös rezsimellenes szervezkedésekben nagyon nagy szerepet játszott az internetes kommunikáció; a jól működő blogok folyamatos bejegyzései valódi hálózatot teremtettek. A különféle politikai ideológiákat egyesítő, sokak által egy laza koalíciós mozgalomnak tartó szerveződés a kezdeti nyilvánosságot követően kevésbé hallatott a hangjáról.¹⁴¹ Ebben az is szerepet játszott, hogy a mozgalmon belül a baloldali frakciók (nasszeristák, marxisták, stb.) bizalmatlanok voltak az iszlamisták szerepével kapcsolatban.¹⁴² Számos iszlamista

138 Colum LYNCH: ElBaradei's personal revolution: from multilateral bureaucrat to populist patriot. January 2011, *Foreign Policy, Turtle Bay*, URL: http://turtlebay.foreignpolicy.com/posts/2011/01/31/el_baradeis_personal_revolution_from_multilateral_bureaucrat_to_populist_patriot (Letöltve: 2011.02.10.)

139 Lásd a Fareed Zakaria által január 30-án készített interjú szövegét a CNN honlapján: URL: <http://cnnpressroom.blogs.cnn.com/2011/01/30/cnns-fareed-zakaria-interviews-dr-mohamed-elbaradei-on-fareed-zakaria-gps/> (Letöltve: 2011.02.10.)

140 A *Kifája* mozgalom teljes neve: *al-Harakat al-Miszrija min Adzsal al-Tarajir* (Egyiptomi Mozgalom a Változásért). URL: <http://www.harakamasria.org/> (Letöltve: 2011.02.10.)

141 A *Kifája* mozgalom tagjai az alábbi pártok, csoportok: a Vafd Párt, a Tagammu Párt, a Naszírí, az Amal, a Karama, a Vaszat, a Muszlim Testvériség, illetve más kisebb csoportok.

142 Hossam AL-HAMALAWY: Comrades and Brothers, MERIP Online, No. 232, URL: <http://www.merip.org/mer/mer242/hamalawy.html> (Letöltve: 2011.02.11.)

kilépett a mozgalomból, amikor a Kifája szekuláris vezetői a hidzsáb viselése ellen szólaltak fel. Mint ismeretes, a Kifája megalapításában az egyiptomi a Muszlim Testvériségből kivált liberális iszlamista párt, a Vaszat is meghatározó szerepet játszott. A Kifája mozgalommal szemben a megalapításától kezdve a rezsim igen kiméretlenül lépett fel, ugyanis a tüntetések résztvevőit és szervezőit rendre bebörtönözte. A meghurcolásról a szervezet tagjai képeket készítettek, és az azokon található személyeket internetes oldalakon köröztették. A Kifája hanyatlásában az ideológiai megosztottságon túlmenően jelentős szerepet játszott, hogy a mozgalomnak nem sikerült megszólítania az egyiptomi embereket, az alacsonyabb társadalmi osztályokat.¹⁴³ A Kifája mindennek ellenére jelentős szerepet játszott a január 25-én meghirdetett tüntetések megszervezésében, és azok fenntartásában. Az ellenzéki csoportok összefogásában meghatározó szempontként merült fel a közös cél, Mubárak elnök eltávolítása a hatalomból. A Kifáját alkotó valamennyi mozgalom, párt vezetője többször nyilatkozott Mubárak távozását követelve, azonban az ezt követő célok vonatkozásában már eltérések várhatóak a politikai ideológiák és érdekek mentén.

3.4. A Muszlim Testvériség és a tüntetések

A nyugati és az izraeli sajtó már január 25-én megkongatta a vészharangokat amiatt, hogy Egyiptomban egy iszlamista hatalomátvétel készülődhet az elkövetkezendő hetekben. Érdemes szemügyre vennünk a legjobban szervezett, a legnagyobb támogatottsággal bíró egyiptomi ellenzéki mozgalom, a Muszlim Testvériség hozzáállását a január 25-ét követő eseményekhez. A Muszlim Testvériség a legrégebbi iszlamista szervezet a világon, amelyet 1928-ban Iszmáiljában Haszan al-Banna alapított. Az azóta eltelt több mint nyolc évtized alatt a mozgalom jelentős változásokon ment keresztül. Az 1950-es években, a nasszeri évek elnyomása alatt az úgynevezett *kutbista* irányvonal volt a meghatározó, amely a fennálló rendszer fegyveres megdöntését helyezte kilátásba. Ezekben az években a Muszlim Testvériség aktivista tagjainak egy nagy része börtönbe került, míg másokat kivégeztek. Az 1970-es évek szakítást hozott a fegyveres erő alkalmazásával, a Muszlim Testvériség hivatalosan azóta is elítéli az erőszakot. A mérsékelt iszlamisták 1984-től kezdve aktívan bekapcsolódtak a politikai életbe, habár politikai párt alapítására vonatkozó kérvényüket a párttörvény értelmében rendre elutasítják¹⁴⁴, de független jelöltként, akár más szekuláris pártokkal együttműködve váltakozóan sikeres eredményeket értek el. 2005-ben például – ahogy azt korábban említettük – a mozgalom minden eddiginél nagyobb sikert ért el, amikor 88 jelöltje bejutott a parlamentbe. A politikában való aktív részvétel, amelynek fő célja a rezsim kritizálása, politikai eszközökkel való megváltoztatása, jelentősen visszahatott a Muszlim Testvériségre, mondhatni átformálta azt.

A Muszlim Testvériség nem tekinthető egy egységes mozgalomnak, mint ez sokszor kívülről tévesen látszik. Szakértők szerint az 1928 óta eltelt évtizedek alatt a mozgalomnak

143 Nadie OWEIDAT et al.: The Kefaya Movement: A Case Study of a Grassroot Reform Initiative. *RAND*, National Defense Research Institute, 2008. www.rand.org/pubs/monographs/2008/RAND_MG778.pdf (Letöltve: 2011.02.11.)

144 A párttörvény értelmében vallási alapon nem lehet politikai pártot alapítani.

négy eltérő generációhoz sorolható a tagsága.¹⁴⁵ Az első az úgynevezett idősebb generáció (*old guard*), akik az 1950-es évek elnyomása közepette illegálisan fejtették ki tevékenységüket, és életük egy meghatározó részét a hírhedt egyiptomi börtönökben töltötték. Ez a legkonzervatívabb generáció ma is jelentős szerepet tölt be a szervezet vezetésében, és valójában ódzkodik a túlzott politikai részvételtől. Sokkal inkább a társadalom tagjainak konzervatívabb, az iszlám alapelvei szerinti életmódját tartja fontosnak. A második generáció tagjai az úgynevezett pragmatisták, akik főleg az 1970-es évek szadati nyitás korszakában voltak aktívak, akik megtapasztalták a politikai integráció előnyeit is. A mozgalom egykori szóvivője, Isszam al-Arián például ehhez a csoporthoz tartozik. Az úgynevezett neotradicionalisták a már Mubarak-rezsim alatt váltak aktívvá, és leginkább az első generáció értékeit tartják szem előtt. Végül, a negyedik, a legfiatalabb generáció tagjai gyakran nemcsak a Mubarak-rendszert, hanem a mozgalom idősebb tagjait is élesen bírálják. Ők azok a reformerek, akik blogokon fejtik ki véleményüket, és a legnyitottabbak. Mindez abból is ered, hogy egy teljesen más érában szocializálódtak. A legjelesebb képviselőjük Abdel Monem Abú Futtúh, illetve az Ana Ikhván¹⁴⁶ honlapot működtető Abdel Monem Mahmúd.

2010 januárjában a Muszlim Testvériség új spirituális vezetőjévé választották az állatorvos végzettségű Muhammed Badie-t, aki 67 éves korával az első generációhoz tartozik. Badie megszakításokkal 12 évet töltött börtönben, és személyében azokhoz a konzervatívokhoz tartozik, akik kevésbé a politikai aktivitásban látják a szervezet jövőjét. Badie a *Newsweek*nek adott interjújában kifejtette, hogy a Muszlim Testvériség Egyiptomban egy polgári államot szeretne civil és nem vallási emberekkel, de muszlim háttérrel.¹⁴⁷

A Muszlim Testvériség egyiptomi tüntetéseiben betöltött szerepét általánosságban túlértékeli a nyugati média, ugyanakkor nem szabad lebecsülni a mozgalom politikai potenciálját az egyiptomi politikai átmenetben, illetve azt követően. A tüntetések első napjaiban a mozgalom számos tagját letartóztatták, habár később igen sokan ki is szabadultak a börtönökből. A szervezet szóvivője, Isszam al-Arián többször megjelent a tüntetéseken, és támogatásáról biztosította a Tahrír téren lévőket. Mégis azt kell mondani, hogy a mozgalom óvatosan állt a tüntetésekhez, és inkább követő magatartást tanúsított, mint proaktív lett volna. A Muszlim Testvériség globális szárnyának Katarban élő vezetője, Juszuf al-Karadavi sejk szerint a tüntetők kevesebb mint tíz százaléka tartozik a Muszlim Testvériséghez.¹⁴⁸ Az önmérséklés legfőbb oka, hogy Mubarak éppen az iszlamista veszélyre hivatkozva tartotta fenn a rendkívüli állapotot, és hozta meg a politikai szabadságjogokat súlyosan korlátozó törvényeket. A mozgalom tagjai tisztában voltak azzal, hogy amennyiben mozgósítanak, minden eddiginél komolyabb leszámolásra számíthatnak. A kezdeti hezitálás után a Muszlim Testvériség vezetője kiemelte, hogy támogatják a tüntetőket, és Baradei tevékenységét. Az

145 Lásd Khalil AL-ANANI: *The Young Brotherhood in Search of a New Path. Current Trends in Islamist Ideology*, Vol. 9, October 5, 2009, Hudson Institute. URL: <http://www.currenttrends.org/research/detail/the-young-brotherhood-in-search-of-a-new-path> (Letöltve: 2011.02.11.)

146 A blog elérhetősége: <http://ana-ikhwan.blogspot.com/>

147 Babak DEHGHANPISHEH: *Mohammad Badie: A Voice in the Government. Newsweek*, November 29, 2010. URL: <http://www.newsweek.com/2010/11/29/mohammad-badie-on-egypt-s-muslim-brotherhood.html> (Letöltve: 2011.02.10.)

148 Anwar ALSHAMY: *Qaradawi calls on Mubarak to step down. Gulf Times*, 2 February 2011. URL: http://www.gulf-times.com/site/topics/article.asp?cu_no=2&item_no=414096&version=1&template_id=36&parent_id=16 (Letöltés ideje: 2011.02.10.)

újonnan kinevezett alelnök, Omar Szulejmán által összehívott nemzeti tanácskozást kezdetben a mozgalom bojkottálta, majd végül február 6-án bejelentették, hogy mégis csatlakoznak ahhoz. Valószínűsíthetően a mozgalmon belül sem alakult ki egységes álláspont a követendő politikát illetően.

Mégis alapvetően miért aggódik a nemzetközi közösség a Muszlim Testvériséggel kapcsolatban? A félelmek lényegében két csoportba oszthatók:

1. Az egyiptomi belpolitikai folyamatokkal kapcsolatban egyesek attól tartanak, hogy a mozgalom most csak rejtegeti valódi ideológiáját, leplezi valódi céljait, és amint kezükbe ragadják a hatalmat (akár demokratikus választások útján), hozzálátnak az egyiptomi politikai rendszer iszlamizálásához. A szervezet, belső megosztottsága ellenére, az elmúlt években dolgozott egy politikai nyilatkozaton, amely a mozgalom alapvető elképzeléseit tartalmazza az elkövetkezendő évekre vonatkozóan. A 2007-ben mintegy 50 értelmiséginek szétküldött manifesztum rögzíti az alapelveket: Egyiptom elnöke csak muszlim vallású és férfi nemű lehet (vagyis a nőket kizárják az elnöki hatalomból), továbbá az elnök és a végrehajtó hatalom mellett működne egy vallási testület, amely ellenőrizné, hogy a döntések a sariával összeegyeztethetők-e. A testület azonban nem rendelkezne vétőjoggal. A dokumentum továbbá kiemeli, hogy az országba látogató turistákról is megkövetelnék az iszlám alapelveinek tiszteletben tartását, vagyis nem engedélyeznék az alkoholfogyasztást, és szabályoznák a strandon fürdőző hölgyek öltözködését.¹⁴⁹ A spirituális vezető, Muhammed Badie a France24-nek 2011. január 31-én adott interjújában közölte a mozgalom főbb követeléseit: a rendkívüli állapot feloldása, új alkotmány elfogadása, nemzeti egységkormány felállítása, Mubárák azonnali távozása, stb.¹⁵⁰ Karadáví sejk, a globális szervezet vezetője pedig kifejtette, hogy a szabadságot előnyben kell részesíteni a saría bevezetésével szemben.¹⁵¹ A Muszlim Testvériség pusztán olyan követelésekkel állt elő, amellyel más szekuláris szervezetek is előrukkoltak. Sokkal könnyebb volt ellenzékben működni, mint az ország élén egy valódi programmal reformokat megvalósítani.
2. A félelmek másik fele a Muszlim Testvériség külpolitikai nézeteivel, egy esetleges regionális átrendeződéssel kapcsolatos. Mint ismeretes, a Muszlim Testvériség rendkívül kritikus az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájával kapcsolatban. Badie például az említett interjújában szónokolt, hogy Washington csak saját érdekeire figyel, továbbra is Mubárákat támogatja, miközben ezzel hozzájárul a demokratikus egyiptomi erő elnyomásához. Továbbá a mozgalom vezetői hangoztatták, hogy ugyan tiszteletben tartják a korábban Egyiptom által aláírt szerződéseket,

149 Nathan J. Brown – Amr Hamzawy: The Draft Party Platform of the Egyptian Muslim Brotherhood: Foray Into Political Integration or Retreat Into Old Positions? *Carnegie Paper*, January 2008. URL: <http://carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=19835&prog=zgp&proj=zme> (Letöltve: 2011.02.10.)

150 Interview with Mohammed Badie. *France24*, 31 January 2011. URL: <http://www.france24.com/en/node/5138546> (Letöltve: 2011.02.03.)

151 Al-Qaradawi: Freedom takes priority over Islamic law. *Al-Masry al-Yaoum*. 12 February 2011, URL: <http://www.almasryalyoum.com/en/news/al-qaradawi-freedom-should-be-prioritized-over-islamic-law> (Letöltve: 2011.02.13.)

de népszavazásra kell bocsátani az 1979-es egyiptomi–izraeli békeszerződést. Egy ilyen népszavazáson pedig valószínűsíthetően a békeszerződést elutasító hangok kerülhetnek többségbe. A későbbiekben még visszatérünk a regionális átrendeződés kérdéséhez.

3.5. A rezsim tartópilléreinek meggyengülése?

Az egyiptomi politikai rezsim egy domináns pártra, a hadseregre és a titkosszolgálatra épülő erős elnöki jogkörökkel bíró rendszer. Az elnöki posztot 1981 óta a megrendült egészségi állapotban lévő ötödször is megválasztott Hoszni Mubárak töltötte be a 18 napos tüntetések végéig. Mubárak 2010 márciusában egy németországi klinikán epehólyagműtéten esett át, majd hetekig nem mutatkozott a nyilvánosság előtt. Egyes források szerint Mubárak súlyos hasnyálmirigyrákkal küzdött, amely már a tüntetések előtt eleve kétségessé tette, hogy indulhatott volna a 2011 szeptemberében esedékes elnökválasztáson. Miután nem nevezett ki alelnököt, így a lehetséges jelöltek között alapvetően két név szerepelt: fia, Gamál Mubárak és a titkosszolgálat feje, a nemzetközileg is elismert Omár Szulejmán. Gamál Mubárak a Nemzeti Demokratikus Párt főtitkárhelyetteseként igyekezett egy reformorientált, technokrata politikusként feltűnni, aki a párton belül az ifjabb generáció képviselőjeként a változások legfőbb szószólója. Gamál politikai karrierje szépen haladt előre, azt leszámítva, hogy a magas rangú katonatisztek, illetve az egyiptomi lakosság körében nem rendelkezett komolyabb támogatással. Az előbbi azért fontos, mert 1953 óta valamennyi elnök a katonaság köréből került ki, és Gamál Mubárak az első olyan szóba kerülő politikus, aki nem a katonaság sorraiból lehetett volna elnökjelölt. A tüntetések azonban hamar felülírták ezt a forgatókönyvet, hiszen Gamál Mubárak február első napjaiban valamennyi pártbeli tisztségéről lemondott, és egyes vélekedések szerint külföldre távozott. Az NDP 2010 augusztusában hivatalosan Hoszni Mubárakot jelölte a rákövetkező évben esedékes elnökválasztásra, aki gyakorlatilag nem nyilatkozott, hogy vállalja-e a hatodszori megmérettetést.¹⁵²

Mubárak láthatóan sodródott az eseményekkel, és valamennyi intézkedésével hatalmának megmentésén fáradozott. A rezsim és a tüntetők közötti viszonyban három szakasz látszik kirajzolódni. Mubárak az első intézkedések között a nem túl nagy népszerűségnek örvendő rendőrségi erőket vetette be a tüntetők ellen Egyiptom-szerte, amely például az ENSZ Emberi Jogi Főbiztossága szerint közel 300 ember halálát okozta. A rendőrséggel való összecsapás azonban láthatóan nem tántorította el a tüntetőket, akik annak ellenére tovább szervezkedtek, hogy a hatóságok blokkolták az internetes oldalakat, és leállították a mobiltelefon-szolgáltatást. Mubárak ezekben a napokban teljes mértékben figyelmen kívül hagyta a tüntetők követeléseit, és arról beszélt, hogy a felforgató terroristaelemeket meg kell büntetni. Január 28-án, a harag péntekén, az NDP Tahrír téri székházának felgyújtása láthatóan fordulatot hozott. A második szakaszban a rendőrség visszavonult az utcákról, és helyüket a hadsereg foglalta el, akik azonban nem csaptak össze a zavargások kezdeményezőivel. Mubárak a feszültebb helyzetben fokozatos engedelményekre kényszerült, így

¹⁵² Mubarak is Egypt NDP Choice for presidential candidate. *Egypt News*, 26 August 2010. URL: <http://news.egypt.com/en/2010082612278/news/-egypt-news/mubarak-is-egypt-ndp-choice-for-presidential-candidate.html> (Letöltve: 2011.02.04.)

menesztette a népszerűtlen kormányt, és a korábbi légügyi minisztert, Ahmad Saffikot bízta meg kormányalakítással, illetve Omar Szulejmánt a titkosszolgálat vezetőjét beiktatta az 1981 óta üresen maradt alelnöki pozícióba. Mivel mindkét politikus a fegyveres testületekből érkezett a politikába, Mubárák döntésével tulajdonképpen megkezdődött a katonaság fokozatos hatalomátvétele, amelynek alapvető célja a politikai stabilitás biztosítása volt.

Omar Szulejmán kinevezésével Mubárák személye, az elnöki pozíció sorsa – nem a tüntetők, hanem a rezsim túlélése szempontjából – érdektelenné vált. A lassú katonai hatalomátvétel biztosította a rezsim fennmaradását, Mubárák személye nélkül is. Fontos hozzátennünk, hogy Mubárák nem egy karizmatikus vezető volt, szemben Nasszerrel, hanem legitimitása a párttól és a fegyveres erőktől származott. Itt érdemes néhány szót szólnunk az egyiptomi hadsereg motívációiról. Az egyiptomi hadsereg az arab világon belül a legnagyobb, a mintegy 450.000 fős aktív állománnyal. A tisztikar nagy részét az Egyesült Államokban képezték ki, és a mai napig rendkívül szorosak az amerikai kapcsolatok. Nagyon fontos megemlíteni a Washington által nyújtott – az 1979-es egyiptomi–izraeli békeszerződést követően – évente átlagosan kétmilliárd dolláros katonai segélyt, amely a technikai színvonal fenntartásában és korszerűsítésében is szerepet játszik. Az egyiptomi katonaság a fegyveres testületek megszokott feladatain (a haza védelme) túlmenően jelentős gazdasági érdekeltségekkel is bírnak. Az 1950-es évek felülről irányított etatista modernizációs kísérletétől fogva a fegyveres testület az alapvető élelmiszerek gyártásától kezdve az építőiparig bezáróan számos lakossági szolgáltatás nyújtásában a mai napig szerepet játszik. A gazdasági tevékenység különösen az izraeli–egyiptomi békeszerződés megkötését követően vált fontossá, amikor szükségtelenné vált a közel 900.000 katonát hadrendben tartani. Emellett Egyiptom történelmében (antikolonializmus, arab–izraeli háborúk) a hadsereg jelentős presztízsrre tett szert. Maga a katonai pálya rendkívül vonzó Egyiptomban, és valamennyi családban van egy vagy több katona.¹⁵³ Egyiptomban az 1952-es forradalom óta az ország valamennyi elnöke (1953-tól) a katonaság soraiból került ki. Az idősebb Mubárák a katonai akadémia elvégzését követően a légierőnél szolgált 1950-től kezdve.

Az egyiptomi katonaság a fenti szempontokat is figyelembe véve tudatosan készült a Mubárák utáni politikai fejleményekre, így a tábornokok úgy döntöttek, hogy nem avatkoznak be fegyveresen, és nem oszlatják fel a tüntetéseket. A katonaság azt mérlegelte, hogy bárhová is vezessenek a tüntetések, a tábornoki kar becsületét, presztízst hosszú távon meg kell őrizni. Ha vér tapadna a hadsereg kezéhez, az hosszú távon fokozhatná a politikai instabilitást, és a rezsim összeomlásához vezetne. Az egyiptomi forradalom napjaiban a hadsereg nemcsak hogy megőrizte, hanem jelentős mértékben növelte népszerűségét. Kérdéses azonban, hogy a hadsereg mennyiben tudta megtartani belső egységét. Számos szakértő szerint a generációs különbségek miként a Muszlim Testvéreket, így az egyiptomi katonaságot is megosztják. Míg az idősebb generáció, a tábornoki kar hűséges Mubárákhoz, addig az ifjabb tisztek rendkívül kritikusak az egyiptomi politikai rendszerrel kapcsolatban.¹⁵⁴ Mivel az ifjabb katonatisztek nem vettek részt az arab–izraeli háborúban,

153 Khaled DESOUKI: Egypt's Military-Industrial Complex. *Time*, February 9, 2011. URL: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2046963,00.html> (Letöltve: 2011. 02.10.)

154 Elisabeth BUMILLER: Egypt Stability Hinges on a Divided Military. *The New York Times*, February 5 2011. URL: http://www.nytimes.com/2011/02/06/world/middleeast/06military.html?_r=2&hp=&adxnnl=1&adxnrlx=1297105247-7RbXgNjytcLhoWK5x9t5Ug (Letöltve: 2011.02.12.)

ugyanakkor a kezdettől fogva szorosabb kapcsolatot ápoltak a Pentagonnal is, így kevésbé lojálisak Mubárákhoz. Az ifjabbak közül többen csatlakoztak a Tahrír téri tüntetésekhez is. Az idősebb generáció legfontosabb tagja jelenleg Muhammad Tantávi, a védelmi miniszter, aki egyben a katonaság gazdasági érdekeltségeinek is a vezetője. Mubárák február 10-i, utolsó elnöki beszédével, amelyben kifejtette, hogy nem teljesíti a tüntetők követelését, az elnöki posztról való lemondást, a katonai vezetők rendkívül elégedetlenek voltak. Mubárák utolsó beszédének meglehetősen negatív hatása volt annyiban, hogy felbőszítette a tüntetőket, akik másnapra, február 11-én péntekre minden eddiginél nagyobb demonstrációt szerveztek. Ebben a politikai konstellációban az alelnök, Omár Szulejmán bejelentette, hogy Mubárák elnök lemondott, és a hatalmat átadta a katonaság legfelsőbb tanácsának, amelynek vezetője Muhammed Tantávi. Ezzel a lépéssel Egyiptom politikai rendszere egy kvázi demokratikus struktúrából katonai diktatúrává változott, miután az említett tanács felfüggesztette az alkotmányt, és feloszlatta a parlamentet.

3.6. A nemzetközi közösség érdekei

2011 elejének közel-keleti eseményei váratlanul érték a nemzetközi közösséget, hiszen senki sem számított arra, hogy a tavaly decemberi tunéziai események katalizátorként hatnak más arab államokban is. A különféle elemzések már az elmúlt két évben folyamatosan arra figyelmeztették a politikusokat, hogy rendkívül feszült a politikai és gazdasági helyzet a térségben, de olyan előrejelzést nem lehetett készíteni, amely megjósolta volna, hogy egy 18 napos tüntetés eredményeként Mubárák távozásra kényszerül, és fia pedig lemond minden politikai pozíciójáról. Az egyiptomi zavargások főként két országot aggasztottak, annak esetleges regionális következményei miatt. Az Egyesült Államok és Izrael egyaránt attól tartottak, hogy az 1979-es egyiptomi békeszerződésre épülő közel-keleti békefolyamat veszélybe kerülhet.

Fontos megemlíteni, hogy az 1970-es évek óta Washington egyik legfőbb közel-keleti szövetségesének tekinti Kairót. Az amerikai külpolitika az arab–izraeli-kérdés megoldásának a kulcsát Egyiptom kezébe adta, amelyért cserébe 2010-ben 1,3 milliárd dollár katonai segílyt és 250 millió dollár gazdasági segélycsomagot kapott.¹⁵⁵ Az Egyesült Államok a 2001. szeptember 11-i terrortámadásig szemet hunyt az egyiptomi politikai rendszer antidemokratikus vonásai és az emberi jogok esetenkénti súlyos megsértése felett. Washington, ahogy 2005-ben Condoleezza Rice fogalmazott, a demokráciát feláldozta a stabilitás, a *status quo* oltárán.¹⁵⁶ Mindebben az is szerepet játszott, hogy a Mubárák által időnként eltűzött iszlamista veszély, a Muszlim Testvériség támogatottságának kiszélesedése megrémisztette az amerikai döntéshozókat is. Az Egyesült Államokat ért terrortámadást követően azonban Bush hangoztatta, hogy a status quót továbbra már nem áll érdekében Washingtonnak

155 Factbox: Most U.S. aid to Egypt goes to military. *Reuters*, January 29, 2011. URL: <http://www.reuters.com/article/2011/01/29/us-egypt-usa-aid-idUSTRE70S0IN20110129> (Letöltve: 2011.02.20.)

156 „Hazám, az Amerikai Egyesült Államok, ebben a régióban, itt a Közel-Keleten, 60 éven át a stabilitás politikáját támogatta a demokrácia rovására – és végül egyiket sem értük el. Most egy másik utat követünk. Támogatjuk a minden nép demokratizálódási törekvését”. Condoleezza Rice: Remarks at the American University of Cairo. 2005. június 20. URL: <http://www.arabist.net/blog/2005/6/20/condoleezza-rices-remarks-from-her-cairo-speech-at-auc.html> (Letöltve: 2011.03.01.)

megőrizni, és felszólította a térség államait a demokratikus nyitásra. Az amerikai külügyminiszter által 2005-ben megfogalmazott beszéd konkrétan Mubáraknak címezte a kritikákat az egyiptomi rendszer reformjával kapcsolatban. Washington egyébként üdvözölte a 2005-ös egyiptomi alkotmánymódosítást. A 2006-os palesztin választások azonban lehűtötték az amerikai kedélyeket a térség gyors demokratikus fejlődését illetően, és inkább a politikai stabilitás mellett köteleződött el ismételten az amerikai diplomácia. Miután az Egyesült Államok Bush nyolc éves elnöki ciklusa alatt súlyos hitelvesztést könyvelhetett el a Közel-Keleten, Obama elnök új Közel-Kelet-politikát hirdetett, amely sokak szerint azonban valójában nem hozott jelentős változást. Obama a 2009-ben a Kairói Egyetemen *On the New Beginning* címmel megtartott beszédében a demokrácia kérdését a negyedik problémaként említi. Az iraki háborúra utalva az elnök kifejti, hogy: „Szeretnék tehát egyértelmű lenni: egyetlen országra sem lehet vagy szabad kívülről rákényszeríteni semmiféle kormányzati rendszert.”¹⁵⁷ Obama tehát elhatározta, hogy helyreállítja a Washingtonba vetett, a Bush-adminisztráció alatt szinte teljes mértékben elveszített közel-keleti bizalmat.

Miután az Egyesült Államokat meglepte mindaz, ami a Közel-Keleten történik, így rendkívül óvatosan a kivárás politikája („*wait and see approach*”) mellett döntöttek. Az első amerikai reakció január 25-én, vagyis a harag napján, Hillary Clinton külügyminiszter részéről hangzott el, aki a Mubarak-rezsimet egy olyan stabil rendszernek írta le, amely képes az egyiptomi állampolgárok igényeit figyelembe venni. Shadi Hamid szerint Washington ugyanabba a hibába esett mint korábban, a stabilitás mítoszába temetkezett, miközben a status quo felett eljárt az idő.¹⁵⁸ A január 28-i események azonban módosították a washingtoni retorikát, és Obama elnök mértékeletességre, a felesleges erőszak elkerülésére szólította fel mind a tüntetőket, mind a rezsimet. Obama üdvözölte Mubarak bejelentését, amely szerint nem indul a következő elnökválasztáson, és utalt rá, hogy status quo nem tartható fenn a továbbiakban. Obama Frank G. Wisnert, az Egyesült Államok korábbi egyiptomi nagykövétét küldte Kairóba, hogy tájékozzon a helyszínen, illetve hogy előkészítse Mubarak elnök távozását a hatalomból. Wisner, aki személyes ismeretséget is ápol az egyiptomi elnökkel, valamint a katonai és üzleti körökkel, február 5-én a Fehér Házat meglepve Mubarak elnök hatalmon maradása mellett foglalt állást. Magyarozatában az egyiptomi alkotmány azon cikkelyére utalt, amely szerint az elnök lemondása esetén 60 napon belül új elnökválasztást kell kiírni. Véleménye szerint erre Egyiptom az idő rövidsége miatt nincsen felkészülve. A Fehér Ház elhatárolódott Wisner reálpolitikai nézőpontjától, amelyet egyes vélekedések szerint a diplomata egyiptomi üzleti érdekeltségei motiváltak.¹⁵⁹ Wisner valójában helyesen ismerte fel, hogy Mubarak egy olyan „stratégiai eszköz” volt az amerikai külpolitika szempontjából, aki biztosította a Szezei-csatornán való szabad áthaladást, fenntartotta az egyiptomi–izraeli békeszerződést, és háttérbe szorította az iszlamistákat.

157 N. RÓZSA Erzsébet – CSICSMANN László – PARAGI Beáta: Barack Obama kairói beszéde és annak visszhangja a muszlim Közel-Keleten, Izraelben és Pakisztánban. *SVKI Elemzések*, 2009/13. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóintézet, p. 6.

158 Shadi HAMID: How Obama Got Egypt Wrong. January 28, 2001. *Brookings Doha Center*. URL: http://www.brookings.edu/opinions/2011/0128_egypt_obama_hamid.aspx (Letöltve: 2011.03.1.)

159 „The Empire’s Bagman:” Obama Egypt Envoy Frank Wisner Says Mubarak Should Stay. 11 February 2011. URL: http://www.democracynow.org/2011/2/7/the_empires_bagman_us_ambassador_frank (Letöltve: 2012.03.20.)

3.7. A katonai hatalomátvételtől Murszi elnökségéig

Miután 2011. február 15-én Mubárák 30 esztendőnyi kormányzást követően lemondott a hatalomról, az elnöki jogköröket végül a Fegyveres Erők Legfelsőbb Parancsnoksága (*Supreme Command of the Armed Forces*, röviden SCAF), vagyis egy katonai junta vette át, Mohamed Tantávi vezetésével. A SCAF elsődleges célja a stabilitás megőrzése és a politikai folyamatok kézben tartása volt. A fegyveres erők elsősorban attól tartottak, hogy elveszítik politikai privilégiumaikat egy kaotikus átmenet során. A SCAF fő célja az volt, hogy egy átmeneti időszak után átadják az elnöki jogköröket. Ennek érdekében első lépésként 2011 tavaszán egy átfogó alkotmánymódosítást jelentettek be, amelynek célja a tüntetők legalapvetőbb követeléseinek kielégítése volt. Ezek közül a legfontosabb az elnöki pozíció egyszeri újraválaszthatóságának biztosítása, vagyis az elnöki pozíció élethosszig tartó megőrzésének kizárása. Továbbá az elnökválasztási folyamat megkönnyítése, azon belül is a nominálás fogalmazódik meg alapvető elképzelésként. A SCAF tehát nem vállalkozott új alkotmány elfogadására, hanem az előző rendszer alkotmányát módosítással bocsátották népszavazásra, amelyet a lakosság 2011. március 19-én 77%-os részvételi arány mellett támogatott.¹⁶⁰

Az átmenet következő lépéseként a parlamenti választások kiírására került sor 2011 novemberében. A parlamenti választások önmagában nem tekinthetők jelentősnek, hiszen az egyiptomi politikai rendszer prezidenciális rendszerként fogható fel, nagyon széles elnöki jogkörökkel. A parlamenti választások valójában egy fokmérőként szolgáltak a SCAF számára, hogy az újonnan alakult vagy a már meglévő politikai pártok mennyire tudják megszólítani a lakosságot. A SCAF nem változtatta meg a Szadat és Mubárák alatt kialakult pártjogi szabályozást, amely korlátozta a pártok vallási alapon való létrehozását. Az érvényes jogi szabályozás ellenére a politikai szabadságjogok annyiban mindenképpen kiszélesedtek, hogy új politikai pártok jelentek Egyiptom politikai térképén. A Muszlim Testvériség, amely már az 1980-as években megfogalmazta pártalapítási szándékát, Szabadság és Igazságosság Pártja néven alapította meg politikai mozgalmát. A Szabadság és Igazságosság Párt alapokmánya hivatalosan függetlennek tartja a pártot az anyaszervezettől, azonban tagjai és vezetősége egyértelműen kapcsolódnak a Muszlim Testvériséghez. A 2011. novemberi parlamenti választásra több mint 40 egyiptomi párt jelezte részvételi szándékát. A Muszlim Testvériség vezetősége közölte, hogy a parlamenti helyek feléért fognak kampányolni, és kijelentette, hogy nem fognak indulni az elnökválasztáson. A Szabadság és Igazságosság Pártja azonban az ígérek ellenére elnökjelöltet is állított, amelyre a későbbiekben visszatérünk.

Az egyiptomi politikai rendszert a nyugati szakértők többnyire a szekuláris–iszlamista választóvonal mentén írják le. A fenti sorokban említett több mint 40 pártból ugyanis legalább 12 a politikai iszlámot használta fel a kampányban. Valójában a szekuláris–iszlamista választóvonal egy leegyszerűsítés, és nem alkalmazható az egyiptomi pártrendszerre, hiszen Egyiptom alkotmánya sem szekuláris, a társadalom sem szekularizálódott, így valamilyen formában, de minden pártnak utalnia kell az iszlám vallásra, kultúrára és annak norma-

160 Zeinab ABUL-MAGD: Understanding SCAF. *The Cairo Review of Global Affairs*. The American University of Cairo. URL: <https://www.thecaireview.com/essays/understanding-scaf/> (Letöltve: 2017.01.10.)

rendszerére. A rövid kampányidő és a lakosság körében meglévő szervezettség egyértelműen a Muszlim Testvériség jelöltjeinek kedvezett. Láthattuk, hogy független jelölteként is a Mubarak-rendszer alatt mennyire meg tudták szólítani a lakosságot. A Szabadság és Igazságosság Pártja az egyetlen olyan politikai párt 2011-ben Egyiptomban, amely a lakosság szélesebb rétegeihez is elért. A párt programjában jelentős mértékben eltolódott a Muszlim Testvériség eredeti céljaitól, és alapvetően a demokratikus elveknek az iszlámmal való összeegyeztethetőségét hirdette. A Muszlim Testvériség azért is örvendett jelentős népszerűségnek, mert a Mubarak rendszerrel való szembehelyezkedését testesítette meg.

A 2011 novemberében megtartott parlamenti választások előtt a SCAF új választási törvényt fogadott el július folyamán. Az új választási rendszerben az arányosság elemei is megjelentek. A szavazatok kevesebb mint felét a Szabadság és Igazságosság Pártja szerezte meg, de az igazi meglepetésnek a második helyen befutott Núr (Fény) Párt számított. A Núr Párt az iszlamizmusnak egy, a Muszlim Testvériségnél lényegesen konzervatívabb, szalafista irányvonalát testesítette meg, amely programjában sem képviselt olyan haladó elveket, mint a nyugati politikai elvek és az iszlám kompatibilitásának igénye. Miután a Núr Párt a szavazatok egynegyedét nyerte meg, így a parlamenti választások eredményét a nyugati szakértők elsőprő iszlamista győzelemnek nevezték. A valóságban azonban a Szabadság és Igazságosság Pártja és a Núr Párt egymással rivalizálásban állnak. A parlamenti választás talán éppen azt mutatta meg a SCAF-nak, hogy a hagyományosnak tekinthető pártok (például Új Vafd Párt) érdemben nem tudják megszólítani a lakosságot, és a Muszlim Testvériség pedig nem egyedül uralja az iszlamista politikai palettát. A parlamenti választás egyben jó fokmérője volt az egyiptomi társadalom politikai széttagoltságának, a minimális politikai konszenzus hiányának is, ami később még inkább fokozódott. A parlamenti választásokat nem követte kormányalakítás, hiszen a SCAF-nak kellett volna felosztatni a kormányt, és megbízni a győztes pártot az új kormány alakításával. Minderre azonban tudatosan nem került sor.

A SCAF által menedzselte politikai átmenet következő és egyben legfontosabb lépése az elnökválasztás megszervezése és lebonyolítása volt. A nagy kérdés az volt, hogy mely pártok állítanak, és melyek nem jelöltek, illetve hogy az elnökválasztás győztesének vajon átadja-e a SCAF az elnöki jogköröket, vagy sem. A Muszlim Testvériség – szembefordulva korábbi álláspontjával, hogy nem állít jelöltet az elnökválasztásra – úgy döntött, hogy megméretteti magát. Vajon miért változtatta meg a Muszlim Testvériség a döntését? Az egyiptomi közvéleménynek az a része, amely ellenezte a Muszlim Testvériség bármilyen politikai szerepét, arra utalt, hogy az iszlamisták rendre megszegik ígéreteiket. Valójában – véleményünk szerint – két fontos szempont állhat a döntés hátterében. Egyrészt a Núr Párt szereplése és megjelenése az egyiptomi politikai pártok között meglepte a Muszlim Testvériség vezetését. A Muszlim Testvériség rájött arra, hogy nem egyedül szólítja meg az iszlám nevében a lakosságot. A Núr Párt pedig a parlamenti választást követően rögtön bejelentette, hogy indulni kívánnak az elnökválasztáson. A másik ok – véleményünk szerint – a Muszlim Testvériség belső megosztottságában keresendő. Több tanulmány is foglalkozik azzal, hogy a Muszlim Testvériség generációs szempontból sem tekinthető egy homogén szervezetnek. Az 1928-as alapítás óta legalább négy generációról beszélhetünk a szervezetben belül, amely csoportok eltérő politikai célokat fogalmaznak meg. A Muszlim Testvériség legfőbb vezetői az idősebb korosztályhoz tartoztak, és nem engedték döntési helyzetbe a fiatalabb generációt, amely egyébként lényegesen mélyebb politikai reformokat követelt. Ez a helyzet nem

egy esetben politikai szakadáshoz vezetett a Muszlim Testvériségen belül. A Szabadság és Igazságosság Párt elnökjelöltjeként – néhány korábbi jelölt kizárását követően – Mohamed Murszit állították. A középgenerációhoz tartozó Murszi az Egyesült Államokban szerezte diplomáját, és kiválóan ismerte a nyugati életmódot is. Az elnökválasztás 2012 júniusában megtartott második fordulójában Murszi mellett a Mubarak-rezsim egykori embere, Ahmed Sáfik szerepelt. A választási eredmény (51% Murszi javára) annak a bizonyítéka, hogy az egyiptomi társadalmat mély politikai törésvonalak jellemzik. Az elnökválasztás meglepő eredménye, hogy a Mubarak-rezsim korábbi politikusa, Ahmed Sáfik a szavazatok 49%-át szerezte meg. Mindez azt jelenti, hogy az egyiptomi lakosság mégis a Mubarak-rendszer helyreállítását követeli? Az Ahmed Sáfiknak szóló magas támogatottság nem személyesen Mubaraknak szól, hanem sokkal inkább annak a politikai stabilitásnak, amely a 2011 előtti időszakban jellemezte Egyiptomot. Nem utolsósorban a Mubarakot elutasító egyiptomiak közül igen sokan vannak olyanok, akik egyaránt elutasítják a Muszlim Testvériség politikai szerepét is. Például az az ifjúsági mozgalom, amelynek nagy szerepe volt a tüntetések kiváltásában, kifejezetten ellenzi mindkét csoportnak a hatalomra jutását.

Az elnökválasztást követő alapvető kérdés volt, hogy ebben a helyzetben a SCAF milyen utat választ. Vajon követi-e az 1991-es algériai példát, amikor a fegyveres erők érvénytelenítették az algériai iszlamista mozgalom által elért választási eredményt? A SCAF különféle megfontolásokból 2012 júniusában átadta Mohamed Murszi számára az elnöki jogköröket, amely lépéssel együtt hivatalosan kivonultak a politikából, és az átmenet lezárultnak tekinthető. Egyes elemzések szerint kellett hogy legyen egy titkos paktum a SCAF és a Muszlim Testvériség között, amelynek keretében a fegyveres erők az alkotmányban is szentesített privilégiumaik biztosítását kérhették az elnöki jogkörökért cserébe. Valójában a realitásokat figyelembe véve titkos paktum nélkül is hasonló nézőpontra juthatunk. A SCAF döntésénél figyelembe vette a politikai erőviszonyokat, és azt a szempontot, hogy a fegyveres erők sohasem rövid távú politikai célokat tartanak szem előtt, hanem hosszú távon gondolkodnak.

3.8. Mohamed Morszi elnöksége – az iszlamista fordulat

2012 júniusában Mohamed Morszi elnökségével egy olyan fordulat következett be Egyiptomban, amelyre 2011 januárjában még csak elvi síkon sem lehetett gondolni. Az iszlamista pártok nemcsak az egyiptomi, hanem a tunéziai és a marokkói választásokon is kiemelkedően szerepeltek, amelyet az egyik szakértő iszlamista cunaminak nevezett el. Mohamed Murszit – mint ismeretes – 2013 júniusában, egy évvel kinevezését követően, a fegyveres erők elmozdították a hatalomból. Az alábbiakban megkíséreljük összefoglalni a legfontosabb vádakokat Murszi elnökségével kapcsolatban, amelyek az elmozdításához vezettek.¹⁶¹

¹⁶¹ The Egyptian Experience of the Muslim Brotherhood in Power. A report by *Bredrod Row International*, London, 2015. URL: <http://9bri.com/wp-content/uploads/2015/06/Report-II.9BRi.Muslim-Brotherhood-in-Power.pdf> (Letöltve: 2016.03.16.)

Alkotmányozás. Mohamed Murszi elnökségének egyik első lépése volt az alkotmányozási folyamat elindítása, amelynek célja, hogy a Mubarak-rendszer alkotmányát egy, a mai kornak jobban megfelelő alkotmány váltsa fel. Murszi elnök azonban egy nagyon rövid alkotmányozási folyamatot követően már 2012 decemberében népszavazásra bocsátotta a dokumentumot, amelyet a lakosság 64%-a támogatott. Egy alkotmánnyal kapcsolatos népszavazás esetén a politikai legitimitáció szempontjából nem tekinthető pozitívnak a 64%-os támogatottság sem, főként ha számba vesszük azt a tényt, hogy a szavazásra jogosultak 33%-a ment el, és adta le voksát. Az alkotmánnyal kapcsolatos népszavazás habár jogilag nehezen támadható, ugyanakkor a politikai legitimitációt nélkülözi. Az alkotmány tartalmával kapcsolatban igen jelentős viták bontakoztak Egyiptomban, és azon kívül is. Az egyik ilyen vitapont az iszlám szerepével kapcsolatos. A Murszi-féle alkotmány 2. cikkelye az iszlámmal kapcsolatosan az alábbiakat fogalmazza meg: „Az iszlám az állam vallása, a hivatalos nyelve pedig az arab. Az iszlám törvénykezés alapelvei képezik a törvényhozás fő forrását.” Az alkotmány egyes interpretációi arra tértek ki, hogy a Muszlim Testvériség – fokozatosan, felülről – iszlamizálni szeretné az egyiptomi politikai rendszert. Az alkotmány kapcsán ez azért sem igaz, mert a 2. cikkely ugyanebben a formában szerepelt a Mubarak-féle alkotmányban is. Az alkotmány megfogalmazza a diszkrimináció tilalmát általánosságban véve, ugyanakkor bírálói szerint például nem utal a nők jogaira sem, miként a vallási kisebbségekre sem. Az alkotmány, miként várható volt, széles körű elnöki jogköröket biztosított az egy alkalommal újraválasztható elnöknek, ugyanakkor nem érintette a fegyveres erők privilégiumait. Az alkotmányozással egy időben az utóbbi kapcsán éles vita bontakozott ki, ugyanis a fegyveres erők megfogalmazták abbéli igényüket, hogy egy úgynevezett extrakonstitucionális formában fogalmazzák meg a fegyveres erők privilégiumait, amelyre végül nem került sor.

Stabilitás és a biztonsági helyzet. Már a 2012. júniusi elnökválasztási eredmények is azt mutatták, hogy az egyiptomi lakosság számára rendkívül fontos a biztonság és a politikai stabilitás, amelynek úgy vélték, a fő letéteményesei továbbra is a fegyveres erők. A közvéleménykutatások szerint miközben a Muszlim Testvériség támogatottsága fokozatosan csökkent, addig a fegyveres erők mint testület továbbra is magas megbecsülésnek örvendett. A 2011-től kezdődő időszakban Murszi elnöksége alatt és után is a biztonsági helyzet jelentős mértékben leromlott Egyiptomban. Rendszeressé váltak a kopt keresztény közösség elleni támadások, amelyet nem a Muszlim Testvériséghez tartozó radikális iszlamisták követtek el.

Kormányzati hiba. Talán a különféle vádak közül a kormányzati hiba állja meg leginkább a helyét. A Muszlim Testvériség ugyanis nem volt felkészülve kormányzásra, és nem állt rendelkezésre olyan felkészült, tapasztalt szakember gárda, ami a sikeres kormányzati intézkedéseket előkészítette volna. A Szabadság és Igazságosság Párt valójában politikai párt helyett egy olyan mozgalom maradt, amely nagymértékben függött az anyaszervezet spirituális vezetésétől. A korábbiakban említettük, hogy a Muszlim Testvériséget a mozgalom első generációja tartja vezetés alatt. Ez a generáció a nasszerizmus alatt szocializálódott, és tagjai nem egy esetben több mint tíz esztendő töltek börtönben. Mohamed Murszi, aki habár nem tartozik a mozgalom első generációjához, nem tudott úrrá lenni az első generáció irányító szerepén, miként maga sem rendelkezett kormányzati tapasztalattal. A Muszlim Testvériség ráadásul politikai kinevezéseknél nem működött együtt más pártokkal, hanem teljes egészében kisajátította a hatalmat. Ennek egyik példája a kormányzók kinevezése országszerte, akik kizárólag egy szűk csoportból kerülhettek ki. A rossz politikai döntések

mellett említést kell tenni a rossz gazdasági döntésekről is. A Szabadság és Igazságosság Pártja azzal kampányolt, hogy meg fogja akadályozni Egyiptom gazdasági kiszolgáltatottságát. Ehhez képest egyik első lépésként Murszi 4,8 milliárd dollár értékű stand by megállapodást kötött az IMF-fel, amelynek előfeltételeként az IMF gazdasági reformokat szabott. Mindez a turizusból kieső bevételekkel, a külföldi működőtőke-beáramlás alacsony szintjével párosulva Egyiptom gazdaságát nem pozitív irányba billentette el. Murszi elnöksége alatt a legnagyobb félelmek a külpolitikai magatartással voltak kapcsolatosak, azonban ezek nem igazolódtak be.¹⁶² Mint ismeretes, a Muszlim Testvériség igen éles Izrael-ellenes kampányokat folytatott a korábbiakban, és kérdéses volt Murszi elnök Izraellel kapcsolatos politikája. Murszi elnöksége alatt pragmatikusan állt a külpolitikai kérdésekhez mind Izraellel, mind az Egyesült Államokkal kapcsolatosan. Ehelyütt azonban érdemes megjegyezni, hogy a külpolitika tényleges irányítója ebben az időszakban is a háttérben lévő egyiptomi fegyveres erők voltak. A fegyveres erők pedig szorosan együttműködtek az Izraeli Védelmi Erővel, például a Sínai-félszigeten működő radikális mozgalmak felszámolásában. Az egyiptomi fegyveres erők tisztjei pedig személyes kapcsolatban állnak amerikai társaikkal, amely garanciát jelentett a külpolitikai status quo fenntartására. Az Egyesült Államok, elfogadva a választások eredményeit, jó kapcsolatokra törekedett Murszi elnökkel. Murszi elnök pedig cserében nem használta a Muszlim Testvériség jellemzően Nyugat- és Amerika-ellenes retorikáját. 2013 nyarán a Tamarod nevű mozgalom a tervezett 15 millió aláírás helyett 22 milliót gyűjtött Murszi elnök leváltása végett. A Tamarod mozgalom arra hivatkozott, hogy több aláírást gyűjtött, mint amennyit Murszi elnök kapott 2012-ben, vagyis demokratikusan megalapozottnak vélték az egyébként demokratikusan, négy évre megválasztott elnök leváltását. A Tamarod mozgalom nem tekinthető demokratikusnak – miként Egyiptomban szinte egyetlen politikai megmozdulás sem. 2013 júniusától kezdve a mozgalom tüntetéseket hirdetett, amelyre válaszul a fegyveres erők beavatkoztak, és elmozdították Murszi elnököt a hatalomból. Ezúttal azonban – szemben a 2011. februári helyzettel – nem került sor katonai hatalomátvételre, hanem egy ideiglenes civil elnököt neveztek ki Adli Manszúr személyében. A hadsereg, alapvetően felismerve az egy évvel ezelőtti hibás döntését, a politikai átmenet újraindítását kezdeményezte. Tegyük hozzá, hogy a 2013. júniusi lépéssel az egyiptomi demokratikus átalakulással kapcsolatos valamennyi rövid távú remény szerte-foszlott. A fegyveres erők az alkotmány értelmében, négyéves időtartamra, demokratikusan megválasztott elnököt mozdítottak el a hatalomból.

3.9. Sziszi elnöksége Egyiptomban

2013 júniusában új korszak vette kezdetét Egyiptom politikatörténetében. A hadsereg főparancsnoka Abdel Fattah Sziszi tábornok ugyanis nemcsak hogy letartóztatta a Muszlim Testvériség vezetőit, de – igénybe véve az igazságszolgáltatást – a szervezetet terroristának minősítették, amelyre Egyiptom történetében utoljára a nasszeri elnyomás ideje alatt volt példa. 2013 szeptemberében a Muszlim Testvériséggel szemben egy teljes körű leszámolás

162 Jannis GRIMM and Stephan ROL: Egyptian Foreign Policy Under Mohamed Morsi. *SWP Comments* 35, November 2012. URL: https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2012C35_gmm_rll.pdf (Letöltve: 2013.02.05.)

vette kezdetét: a vezetőket letartóztatták, a pénzeszközöket befagyasztották, amelyet elősegített az augusztusban kihirdetett rendkívüli állapot ténye. 2013 őszén utcai összecsapásokra is sor került Kairóban és azon kívül is, amelynek eredményeként több száz iszlamista veszítette életét. Válaszként a fegyveres erők fellépésére az iszlamisták ezekben a hetekben a kopt keresztényekkel szembeni fellépésüket is fokozták. A Muszlim Testvériség mint ernyőszervezet a politikai célokkal valamelyest pacifikálta a szervezet radikálisabb tagjait, akik 2013. őszén fegyvert ragadtak a rezsimmel szemben. Többen a Sínai-félszigeten működő Anszár al-Bájt al-Mákdisz nevű dzsihádistá–szalafista hálózatokhoz csatlakoztak. 2013. nyarától kezdve a Muszlim Testvériség letartóztatott tagjainak egy jelentős részét halálra ítélték az egyiptomi hatóságok, amely ítéletet azonban nem hajtottak végre.

Az Egyesült Államok – miközben reálpolitikai érdekeivel ugyan nem ellenkezett a katonai hatalomátvétel – mégis kénytelen volt tiltakozni a 2013. júniusi események kapcsán. 2013 októberében az Egyesült Államok átmenetileg felfüggesztette, visszatartotta az Egyiptomnak rendszeresen nyújtott katonai segélyeket. Az Egyesült Államok, tanulva az arab tavasz kiszámíthatatlan eseményeiből, lépésével a kivárára rendezkedett be, és sürgette a fegyveres erőket a demokratikus átmenetre. Nem az Egyesült Államok reagált egyedül élesen az egyiptomi eseményekre, ugyanis a regionális aktorokat is megosztotta Murszi elnök elmozdítása. Kiváltképpen a Perzsa-öböl egymással versengő két állama, Szaúd-Arábia és Katar között bontakozott ki nézeteltérés Egyiptom ügyében. Murszi elnökségének ugyanis legfőbb politikai és nem utolsósorban anyagi támogatója az a Katar, amely általánosságban szimpatizál az iszlamista mozgalommal. Ezzel szemben Szaúd-Arábia pedig kifejezetten ellenzi a Muszlim Testvériség térnyerését; a Perzsa-öböl térségére is veszélyesnek tartja azt, így az egyiptomi fegyveres erőket támogatta. A regionális megosztottságnak valószínűsíthetően jelentős szerepe van az egyiptomi események alakulásában.

Adli Manszúr átmeneti elnöksége alatt az alkotmányozási folyamat, miként maga a politikai átmenet, teljesen az elejéről kezdődött. Az új alkotmányt néhány hónap alatt népszavazásra bocsátották (éppen ez volt az egyik vád Murszival szemben), és 2014 januárjában a lakosság 98%-a a támogatásáról biztosította. A részvételi arány azonban most is csak 39%-os volt, amely jól mutatja az egyiptomi társadalom polarizáltságát, és akárcsak a korábbi esetben, megkérdőjelezi a rezsim politikai legitimitációját is. Azonban Murszival ellentétben Sziszinek gyorsan sikerült nem csupán megszilárdítania a hatalmát, hanem egy, a Mubáráéhoz hasonló személyi kultusz kiépítésébe kezdett, amelyhez az egyetlen komolyabb ellenzéki erőnek számító Muszlim Testvériség teljes elnyomásán keresztül vezetett az út. Abdel Fattah al-Szisi 2014 márciusában lemondott a hadsereg főparancsnoki pozíciójáról, majd 2014 májusában elnökké választották. Az elnökválasztást a legtöbb egyiptomi politikai erő bojkottálta. A 2014-es események következtében megállapíthatjuk, hogy a Mubárák nevével fémjelzett rezsim tovább él Egyiptomban. Mubárák személye és az általa támogatott politikai erő, a Nemzeti Demokratikus Párt szorult a háttérbe.

3.10. Hogyan tovább Egyiptom?

Elnöksége alatt Szisi ugyanazakkal a kihívásokkal szembesül, amelyek kiváltották az arab tavaszt Egyiptomban. A fiatalok munkanélkülisége az adatok szerint nem csökkent, és az állami dotációk megkurtítása következtében az egyiptomi állampolgárok életkörülményei sem javultak. Az iszlamisták teljes kiszorítása a politikai életből a radikalizálódás irányába tereli

őket, amelynek jelei elsősorban a Sínai-félszigeten mutatkoznak. Sziszi a Szezei-csatorna kibővítését, egy új nemzeti megaprojektet is megvalósít, amelyek a nemzeti büszkeséget hivatottak fokozni. Eközben azonban Szaúd-Arábia javára lemondott két Vörös-tengeri szigetéről, amely Egyiptomban tüntetéseket váltott ki. A közvéleménykutatási adatok és az elemzések egyetértenek abban, hogy az egyiptomi társadalom súlyos politikai fragmentáltsága a 2014-es eseményeket követően is fennmaradt. Az elemzőknek nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy vajon előlről kezdődhetnek-e a 2011. februári tüntetések. Figyelembe véve a rezsím erős beágyazottságát a tüntetések kezelhetőnek tűnnek, ugyanakkor akár rövid távon is a Muszlim Testvériség fiatalabb generációjával párbeszédet kell folytatni. Egyiptom tehát 2011-et követően két politikai átmeneten van túl, azonban nem biztos hogy ebben az évtizedben ez tekinthető az utolsó politikai átrendeződésnek.

KONKLÚZIÓ

1. *A 2011-es közel-keleti politikai átalakulás egyidejűleg három szinten zajlik: a lokális, a regionális és a globális aktorok szintjén.*

Globális szinten: Már 2011 előtt elindult a térség külső feltételrendszerének átalakítása, amelyet a szakirodalom a *posztamerikai Közel-Kelet* fogalmával aposztrofált.¹⁶³ A globális aktorok közül mindenekelőtt az úgynevezett BRICS-államok gazdasági és politikai súlya nőtt meg a térségben. Különösen éles az amerikai–orosz szembenállás, amelynek egyik fő színtere a szíriai konfliktus. Az Európai Unió politikai és gazdasági téren megkísérelte a maga érdekei és értékei alapján átalakítani a térséget, ugyanakkor a Közel-Kelet – közeli geopolitikai fekvése ellenére – érdemben nem tud hatást gyakorolni az eseményekre.

Regionális szinten: Míg az 1990-es években az úgynevezett közel-keleti periféria-államok, mint Izrael, Törökország és Irán játszottak vezető szerepet a térségben, addig a 2000-es években néhány arab ország, mint Szaúd-Arábia, Egyiptom és Katar ambicionálta a regionális vezető szerepet. A legélesebb szembenállás – egyesek szerint „közel-keleti hidegháború” – Irán és Szaúd-Arábia között bontakozott ki.¹⁶⁴ Mindkét állam mögött tágabb szövetségi rendszer működik: Irán az úgynevezett ellenállás frontját irányítja, amelynek legfontosabb tagjai Szíria és a libanoni Hezbollah, valamint Irak. Szaúd-Arábia az úgynevezett mérsékelt arab államok vezetőjeként, valamint a „szunnita ügy” védelmezőjeként próbál meg fellépni Iránnal szemben. Az arab tavasz kapcsán azonban fontos megállapítani, hogy mindkét szövetségi rendszer érdemben próbálja meg alakítani a belső politikai viszonyokat, amelynek szerepe van a fegyveres konfliktusok elmélyülésében (például a szíriai vagy a jemeni konfliktus).

2. *A 2011-ben kezdődött politikai transzformáció egyaránt visszavezethető belső és külső okokra.*

Míg a szakirodalom előszeretettel vagy a belső, vagy a külső tényező szerepét emeli ki, addig jelen sorok szerzője azon a véleményen van, hogy a kettő egyaránt meghatározta a 2011. év eseményeit. Egyrészt vitathatatlan, hogy a Közel-Kelet egy jelentős társadalmi átalakuláson ment keresztül, amelynek részét képezik makroszinten a demográfiai változások, mikroszinten pedig a diplomás fiatalok magas

---

163 GUZANSKY, Yoel: The End of the American Era in the Middle East? *Strategic Assessment, The Institute for National Security Studies*, Volume 15, No. 4, January 2013.

164 GAUSE III, F. Gregory: *Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War*. Brookings Institute, Doha, 2014. URL: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/English-PDF-1.pdf> (Letöltés ideje: 2016.12.30.)

munkanélkülisége vagy a 2008-ban jelentősen megemelkedő élelmiszerárak.¹⁶⁵ A külső tényező szerepe a politikai átalakulások kutatásában is jelen van, így az arab tavasz megértésében is elengedhetetlen. Az Egyesült Államok a különféle intézményrendszereiken keresztül támogatta az olyan civil szervezeteket, amelyek az adott kormány ellen tevékenykedtek.¹⁶⁶

3. *Az úgynevezett arab tavasz egy olyan politikai átalakulás, amelynek keretében az autoritárius rezsim úgynevezett neoautoritárius rezsimmé alakul át.*

A nyugati demokratikus átmenettel kapcsolatos várakozások – Tunézia kivételével – nem váltották be a hozzá fűzött reményeket. A tüntetések kirobbanásában kulcsszerepet játszó liberális ifjúsági mozgalmak idővel háttérbe szorultak, és főként a kevésbé demokratikus értékeket szem előtt tartó politikai csoportok (például iszlamisták) használták ki a választáson adódó lehetőségeket. Az egyes államokban – habár a tüntetéseknek eltérő a kimenetele, mégis hasonlóság, hogy a változások a rendszer strukturáját nem feltétlen érintő politikai reformok szintjén maradtak.¹⁶⁷ A régi rendszer meghatározó szereplői – politikai és gazdasági elit – nagyrészt átmentette hatalmát, és teret hagyott új politikai szereplőknek is, amelyek szintén hatással vannak a politikai folyamatokra. A fegyveres erők azonban minden állam esetén meghatározó szereplői maradtak a politikai és gazdasági életnek egyaránt. Miközben általánosabb megállapítást fogalmazunk meg az arab tavaszban érintett államokban a tüntetések eredményéről, rá kell mutatnunk a különbségekre. Az értekezésben felvázolt modellek a következők:

- az egyiptomi visszarendeződés esete;
- a jemeni modell;
- Jordánia és Marokkó – a liberalizálódó monarchiák esete;
- Bahrein – a tüntetések leverése;
- a GCC-államok mint járadékgazdaságok;
- a külső katonai intervenció példája – Líbia;
- a régi rezsim továbbélése polgárháborúval – Szíria;
- demokratikus átmenet – Tunézia.

4. *Az arab világ gazdasági és társadalmi mutatóit a komparatív regionális tanulmányok eszközei segítségével összehasonlítva a világ más térségeivel megállapítható, hogy a térség nem mutat jelentős különbségeket – sem demográfiai, sem a jövedelemegyenlőtlenségek terén.*

Az arab tavaszról szóló írások szinte mindegyike megállapítja, hogy a demográfiai mutatókban bekövetkezett változások, a jövedelemegyenlőtlenségek, valamint a diplomás fiatalok magas munkanélkülisége vezetett a 2011-es eseményekhez.¹⁶⁸ A legújabb kutatások (különösen az UNDP által publikált *Arab Human Development*

165 BROWNLEE, Jason – MASOUD, Tarek – REYNOLDS, Andrew: *The Arab Spring. Pathways of Repression and Reform*. Oxford University Press, Oxford, 2015.

166 RAMADAN, Tariq: *The Arab Awakening. Islam and the New Middle East*. Allen Lane, New York, 2012.

167 BROWNLEE, Jason – MASOUD, Tarek – REYNOLDS, Andrew: *The Arab Spring. Pathways of Repression and Reform*. Oxford University Press, Oxford, 2015.

168 NOLAND, Marcus – PACK, Howard: *The Arab Economies in a Changing World*. Peterson Institute for International Economics, Washington, 2007.

Report 2016) azonban éppen azt mutatják, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek nem növekedtek érdemben az arab tavaszt megelőző években. Regionális összehasonlításban az arab világ makromutatói általánosságban jobbak, mint például a szubszaharai afrikai államoké.¹⁶⁹ Pusztán egy-egy szempontra visszavezetni a tüntetések okait ebben az értelemben téves magyarázatot nyújthat. A statisztikák az intraregionális szempontokra is rámutatnak, ugyanis azon monarchiákban ahol az arab tavasz érdemben nem érezte hatását, átlagosan ugyanúgy 20% feletti értéket mutatnak a fiatal értelmiség munkanélküliségi adatai, mint azokban az államokban ahol a vezető leváltásra került. Mindebből az is következik, hogy a hagyományos elméletek mellett új magyarázó paradigmákra, elméleti keretre van szükség a 2011-es változások megértéséhez.¹⁷⁰ A kötet által kínált aktorközpontú megközelítés meghaladja a fentiekben ismertetett elemzési keret leegyszerűsítő feltételezéseit.

5. *A 2011-es tüntetéseket nem az iszlamista csoportok kezdeményezték, ugyanakkor megragadták a politikai lehetőséget, és jelentős választási sikereket értek el. Az egyiptomi példán keresztül azonban a mérsékelt iszlamista mozgalmak súlyos belső válsággal néznek szembe.*

Az erőszakot elutasító és a politikai játékszabályokat részben elfogadó úgynevezett mérsékelt iszlamista szervezetek jelentős támogatottságukat és alulról szerveződő hálózatukat kihasználva a politikai átmenet élére álltak egyes államokban. Egyiptomban, Tunéziában és Marokkóban a mérsékelt iszlamista szervezetek választási győzelmet arattak a parlamenti választásokon, illetve Egyiptom esetén az elnökválasztáson is. Az iszlamista politikai mozgalmak rendkívül sokszínűek ezen államokban, ugyanis több tucat politikai formáció lép fel politikai célokért az iszlám nevében. A nyugati terminológiában használt iszlám versus szekuláris pártok, illetve a radikális versus mérsékelt jelzők a politikai címkézésnek az eredményei, ugyanakkor a valóságban ezen különbségtétel számos esetben vitatható. Az iszlamista mozgalmak döntő hányada elindult a mérséklődés és deradikalizáció (*posztiszlamizmus*) útján, és megkísérelt válaszolni olyan nagy dilemmákra, mint az emberi jogok kérdése, a nők jogai, vagy a vallási kisebbségek helyzete.¹⁷¹

A mérsékelt iszlamista mozgalmakat a szakirodalom hajlamos monolit egységként kezelni. A valóságban ezen mozgalmak rendkívül megosztottak, különösen az egyes generációk mentén. Az egyiptomi Muszlim Testvériség esetén legalább négy ilyen generációról beszélünk, amely közösségek másként viszonyulnak politikai kérdésekhez, és politikai szocializációjuk is eltérő. Az arab tavasz összességében azonban nem a politikai átalakulást jobban hangsúlyozó ifjabb generációknak

169 AHDR 2016. *Arab Human Development Report 2016*. Youth and the Prospects for Human Development in a Changing Reality. UNDP, Regional Bureau for Arab States, New York, 2016. p. 29. URL: <http://www.arab-hdr.org/PreviousReports/2016/2016.aspx> (Letöltve: 2017.01.10.)

170 BROWNLEE, Jason – MASOUD, Tarek – REYNOLDS, Andrew: *The Arab Spring. Pathways of Repression and Reform*. Oxford University Press, Oxford, 2015.

171 ROY, Olivier: „Post-Islamic Revolution”. *The European Institute*, February 2011. URL: <http://www.europeaninstitute.org/index.php/ei-blog/119-february-2011/1238-qpost-islamic-revolutionq-events-in-egypt-analyzed-by-french-expert-on-political-islam> (Letöltve: 2016.03.25.)

kedvezett, hanem sokkal inkább a közép-, illetve idősebb generációnak, amely politikai szocializációját tekintve jelentősebb elnyomást tapasztalt meg. A politikai hatalmat megragadva az iszlamista pártok nem rendelkeztek koherens programmal és kormányzati tapasztalattal, amely több más tényezővel együtt a hatalomból való kiszorításukat, illetve népszerűségük csökkenését eredményezte. A 2013-as Murszi elleni egyiptomi „*puha puccs*” az egész Közel-Keleten érezte hatását, amennyiben az iszlamista mozgalmak a politikai élet fősodrából kikerültek. 2016-ban egyedül Marokkóban sikerült a parlamenti választáson sikereket elérniük. Egyes – korábban az erőszakot elutasító iszlamisták – az egyiptomi események hatására radikalizálódtak, és az egyiptomi kormányzat fegyveres ellenzékét alkották.

6. *A 2011-es közel-keleti politikai átalakulás nagyrészt ideológiamentes, úgynevezett posztiszlamista transzformáció.*

A Közel-Kelet XX. századi történetében két nagy ideológiának lehetünk szemtanúi: (1.) Az arab nacionalizmus és az (2.) iszlamizmus. Az arab nacionalizmus mérsékelte, majd radikális szakasza alapvetően az 1960-as, 1970-es években lecsengett. A függetlenséget követő etatista modernizációs kísérlet súlyos válsággal nézett szembe. A válság legfőbb jelei között említhetjük az 1967-es hatnapos háborút, amely nem pusztán néhány arab államnak a katonai vereségét jelentette, hanem egy fejlődési korszaknak a végét. Az 1979-es iráni iszlám forradalom – többek között – megmutatta, hogy mind társadalmi, mind politikai értelemben az iszlám, az úgynevezett politikai iszlám vált a meghatározó ideológiává. Az 1970-es évektől a 2010-es évekig eltelt négy évtized azonban rámutatott, hogy a politikai iszlám sem képes választ adni az aktuális társadalmi és politikai kihívásokra.

A 2011-ben megindult tünteteshullámnak ugyan vannak politikai jelszavai és szlogenjei, ugyanakkor a megindult változások nem állnak össze egy koherens ideológia által vezérelt átalakulássá. Egyes szakértők a posztiszlamista jelzővel illetik az arab tavaszt, arra a paradoxonra utalva, hogy ugyan az iszlamista politikai erők meghatározó súllyal szerepeltek a választásokon, ugyanakkor nem az iszlamista ideológia dominálta a politikai változásokat. Kérdéses, hogy az arab tavasz és az iszlamizmus után lesz-e harmadik, új ideológia a térségben?

7. *Habár a 2011-es közel-keleti tüntetések – a kommunikációs forradalom eredményeként – egyidejűleg alakultak ki, ugyanakkor mégsem beszélhetünk dominóeffektusról.*

A szakirodalom részletesen ír arról, hogy az arab tavasz a földrajzi értelemben vett arab világnak csak egy szűk szeletét érintette, mindenekelőtt az Arab Liga 22 államából mindössze hatot (Egyiptom, Szíria, Jemen, Tunézia, Líbia és Bahrein). Mindez nem azt jelenti, hogy az arab világ más részein ne lettek volna tüntetések, ugyanakkor annak dominójellege mindenképpen megkérdőjelezhető. A kommunikációs forradalom eredményeként a tunéziai tüntetések katalizátorként hatottak a többi arab államban, sőt annak világméretű hatásairól is beszélhetünk (például *occupy* mozgalom), ugyanakkor a politikai és gazdasági okok az egyes államok belső problémáiból származnak. A politikai átalakulással kapcsolatos szakirodalom

demonstációs hatásként így egyes Közel-Kelet-szakértők pedig szomszédállam-hatásként (*neighbourhood effect*) értelmezik az események tovagyűrűzését.¹⁷²

8. *A monarchikus stabilitás kérdése. Az arab tavasz is rámutatott arra a tényre, hogy a közel-keleti monarchiák politikailag stabilabbak, mint a köztársaságok.*

Az arab tavasz – ahogy a fentiekben is láthattuk – elsősorban az arab köztársaságokat érintette, a monarchiák általánosságban stabilabbnak mutatkoznak. A szakirodalom kétféle magyarázatot kínál az úgynevezett monarchikus stabilitás elméletére. Az egyik magyarázat szerint a Közel-Kelettől függetlenül általában stabilabbak a monarchiák, mint a köztársaságok. A másik magyarázatban a Közel-Kelet már specifikus, amennyiben kiemeli a kérdésnek a politikai gazdaságtani hátterét, a járadékbevételek szerepét. A monarchiák – Jordánia és Marokkó kivételével – jelentős olaj- és földgázbevételekre tesznek szert, amelyet jelentős jóléti kiadások finanszírozására fordítanak. Miközben ezen államok hasonló problémákkal szembesülnek, mint a köztársaságok, addig az uralkodó család vallási legitimitása jelentős politikai legitimitással is párosul. Az alacsony olajárak, illetve általában a gazdasági és politikai kihívások könnyen instabilitásba torkollhatnak. A monarchiák megdöntésével – mint ahogy az a második világháború utáni forradalmi hullámban lejátszódott – nem számolhatunk.¹⁷³

9. *A monarchiák csoportján belül Jordánia és Marokkó külön csoportot képez, ugyanis jelentős olajbevételekkel nem rendelkező, csak félig-meddig járadék gazdaságok. Jordánia és Marokkó a sebezhetősége folytán előrehaladottabb reformokkal próbálja elejét venni a további tüntetéseknek.*

Marokkó és Jordánia speciális helyzetben lévő államok, ugyanis a tüntetések a köztársaságokhoz hasonló formában kezdődtek, és szemben az olajmonarchiákkal kevésbé lehetett jóléti intézkedésekkel megfékezni. A jordán és a marokkói modell a politikai reformokat a rezsim túlélése érdekében használja. A mindkét országban lejátszódó politikai reformok eredményeként alkotmányt módosítottak, amely érdemben nem érintette az uralkodói jogköröket.¹⁷⁴ Marokkó esetében a reformok egy fokkal előrehaladottabbak, amelynek okaként a kiszámíthatóbb regionális környezetet lehet említeni. Jordánia ugyanakkor az úgynevezett békeosztalékot élvezzi; a térség talán egyetlen stabilnak mondható állama, amely a környező államokból is vagyonosabb rétegeket vonz a menekültek mellett. Összességében mindkét állam nyugati szempontból éltanulónak számít, ugyanakkor a reformoknak nem célja a demokratizáció, hanem a reformok politikai eszközként jelennek meg.

172 BELLIN, Eva: A Modest Transformation: Political Change in the Arab World after the „Arab Spring”. In: Clement HENRY – Jang JI-HYANG (eds.): *The Arab Spring. Will It Lead to Democratic Transitions?* The Asan Institute for Policy Studies, Seoul, 2011. pp. 16–25.

173 YOM, Sean L.: Authoritarian Monarchies as an Epistemic Community. Diffusion, Repression, and Survival During the Arab Spring. *Taiwan Journal of Democracy*, Volume 10, No. 1: 43–62.

174 CSICSMANN László: The Interplay of Regime Survival Strategy and Political Reform in Jordan and Morocco after the Arab Spring. In: Kinga DÉVÉNYI (ed.): *Studies on Political Islam and Islamic Political Thought*. Budapest: Corvinus University of Budapest, 2013. pp. 317–332. (Grotius Könyvtár; 8.)

IRODALOMJEGYZÉK

Könyvek, könyvfejezetek

ANDERSON, Lisa: Authoritarian Legacies and Regime Change. Towards Understanding Political Transition in the Arab World. In: Fawaz A. GERGES (ed.): *The New Middle East. Protest and Revolution in the Arab World*. Cambridge University Press, New York, 2014. pp. 41–59.; pp. 44–45.

AVINERI, Shlomo: Transformations in Eastern Europe and lessons for the Middle East. In: Nathan J. BROWN and Emad El-Din SHAHIN (eds.): *The Struggle Over Democracy in the Middle East. Regional Politics and External Policies*. Routledge, London and New York, 2010. pp. 85–99.

BELLIN, Eva: A Modest Transformation: Political Change in the Arab World after the „Arab Spring”. In: Clement HENRY – Jang JI-HYANG (eds.): *The Arab Spring. Will It Lead to Democratic Transitions?* The Asan Institute for Policy Studies, Seoul, 2011. pp. 16–25.

BENSAADA, Ahmed: *Arabesque Américaine. Le rôle des États-Unis dans les révoltes de la rue arabe*. Michel Brûlé, Montréal, Canada, 2011.

BROWN, Nathan J. and SHAHIN, Emad El-Din (eds.): *The Struggle Over Democracy in the Middle East. Regional Politics and External Policies*. Routledge, London and New York, 2010.

BROWNLEE, Jason – MASOUD, Tarek – REYNOLDS, Andrew: *The Arab Spring. Pathways of Repression and Reform*. Oxford University Press, Oxford, 2015.

BRUMBERG, Daniel: Authoritarian Legacies and Reform Strategies in the Arab World. In: Baghat KORANY – Paul NOBLE – Rex BRYNEN (eds.): *Political Liberalization and Democratization in the Arab World*. Volume 1, Theoretical Perspectives. pp. 229–260. Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 1995.

BRYNEN, Rex – MOORE, Pete W. – SALLOUKH, Bassel F. – Zahar, Marie-Joëlle: *Beyond the Arab Spring. Authoritarianism and Democratization in the Arab World*. Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 2012. pp. 216–222.

CORDESMAN, Anthony: *The Gulf Military Balance. Volume I.: The Conventional and Asymmetric Dimensions*. Centre for Strategic and International Studies, CSIS, 2014.

CORDESMAN, Anthony: *The Gulf Military Balance. Volume II.: The Missile and Nuclear Dimensions*. Centre for Strategic and International Studies, CSIS, 2014.

CSICSMANN László: *Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. A nyugati típusú demokrácia adaptálásának lehetőségei és korlátai a tágabb értelemben vett Közel-Keleten*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007.

CSICSMANN László: The Interplay of Regime Survival Strategy and Political Reform in Jordan and Morocco after the Arab Spring. In: Kinga DÉVÉNYI (ed.): *Studies on Political Islam and Islamic Political Thought*. Budapest: Corvinus University of Budapest, 2013. pp. 317–332. (Grotius Könyvtár; 8.)

DABASHI, Hamid: *The Arab Spring. The End of Postcolonialism*. Zed Books, 2012.
DAVUTOĞLU, Ahmet: *Stratégiai mélység. Törökország nemzetközi helyzete*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016.

DÉVÉNYI Kinga (ed.): *Studies on Political Islam and Islamic Political Thought*.

Budapest: Corvinus University of Budapest, 2013. (Grotius Könyvtár; 8.)
ESPOSITO, John L. – MOGAHED, Dalia: *Who Speaks for Islam? What a Billion Muslims Really Think?* Gallup Press, New York, 2007.

EHTESHAMI, Anoushirvan – HINNEBUSCH, Raymond A.: *Syria and Iran: Middle Powers in a Penetrated Regional System*. Routledge, New York, 1997.

FARGUES, Philippe: Demography, Migration, and Revolt in the Southern Mediterranean. In: Cesare MERLINI and Olivier ROY (eds.): *Arab Society in Revolt. The West's Mediterranean Challenge*. Brookings Institution Press, Washington D.C., 2012. pp. 17–46.

FRIEDMAN, George: *A következő évtized. Birodalom és köztársaság egy változó világban*. Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány, Budapest, 2015.

FUKUYAMA, Francis: *Államépítés – Kormányzás és világrend a 21. században*. Századvég Politikai Iskola Alapítvány, Budapest, 2005.

GEDŐ Éva – HORVÁTH Emőke (szerk.): *Hatalom, leigitimáció, ideológia. Történeti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest, 2007.

GERGES, Fawaz A.: *America and Political Islam. Clash of Cultures or Clash of Interests?* Cambirdge University Press, Cambridge, 1999.

GERGES, Fawaz A. (ed.): *The New Middle East. Protest and Revolution in the Arab World*. Cambridge University Press, New York, 2014.

HENRY, Clement – JI-HYANG, Jang (eds.): *The Arab Spring. Will It Lead to Democratic Transitions?* The Asan Institute for Policy Studies, Seoul, 2011.

HUNTINGTON, Samuel P.: *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century.* University of Oklahoma Press, Norman, Oklahoma, 1991.

KADRI, Ali: A Depressive Pre-Arab Uprisings Economic Performance. In: Fawaz A. GERGES (ed.): *The New Middle East. Protest and Revolution in the Arab World.* Cambridge University Press, New York, 2014. pp. 80–106.

KISSINGER, Henry: *Világrend.* Antall József Tudásközpont, Budapest, 2015. LUCIANI, Guicomo: The Oil Rent, the Fiscal Crisis of the State and Democratization. In: Ghassan SALAMÉ (ed.): *Democracy without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World.* I.B. Tauris, London and New York, 1994. pp. 130–155.

MAGRI, Paolo and PERTGEHELLA, Annalisa (eds.): *Iran After the Deal: The Road Ahead.* ISPI, Milano, 2015.

MERLINI, Cesare and ROY, Olivier (eds.): *Arab Society in Revolt. The West's Mediterranean Challenge.* Brookings Institution Press, Washington D.C., 2012.

MILLER, Benjamin: The International System and Regional Balance in the Middle East. In: T. V. PAUL – James J. WIRTZ – Michel FORTMANN (eds.): *Balance of Power. Theory and Practice in the 21st Century.* Stanford University Press, Stanford, California, 2004, pp. 239–266.

N. RÓZSA Erzsébet: *Az arab tavasz. A Közel-Kelet átalakulása.* Osiris Kiadó – KKI, Budapest, 2015.

NOLAND, Marcus – PACK, Howard: *The Arab Economies in a Changing World.* Peterson Institute for International Economics, Washington, 2007.

PAUL, T. V. – WIRTZ, James J. – FORTMANN, Michel (eds.): *Balance of Power. Theory and Practice in the 21st Century.* Stanford University Press, Stanford, California, 2004.

PARSI, Rouzbeh: The Middle East and the Deal: In Search of a New Balance. In: Paolo MAGRI – Annalisa PERTHEGELLA (eds.): *Iran After the Deal: The Road Ahead.* ISPI, Milano, 2015. pp. 61–76.

RAMADAN, Tariq: *The Arab Awakening. Islam and the New Middle East.* Allen Lane, New York, 2012.

ROSTOVÁNYI Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén.* Aula Kiadó, Budapest, 1998.

RUTHERFORD, Bruce K.: *Egypt after Mubarak. Liberalism, Islam, and Democracy in the Arab World*. Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2008.

SALAMÉ, Ghassan (ed.): *Democracy without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World*. I.B. Tauris, London and New York, 1994.

THERME, Clément: The Iran–Russia Entente: Marriage of Convenience or Strategic Partnership? In: *Iran After the Deal: The Road Ahead*. Edited by Paolo Magri and Annalisa Pertgehella. ISPI, Milano, 2015. pp. 95–115.

TÜSKE László: A lojalitás archaikus intézménye a Közel-Kelet egyes arab államaiban. In: GEDŐ Éva – HORVÁTH Emőke (szerk.): *Hatalom, leigitimáció, ideológia. Történeti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest, 2007, pp. 216–236.

WINCKLER, Onn: *Arab Political Demography. Volume One. Population Growth and Nationalist Policies*. Sussex Academic Press, Brighton and Portland, 2005.

ZURAYK, Rami and GOUGH, Anne: Bread and Olive Oil. The Agrarian Roots of the Arab Uprisings. In: Fawaz A. GERGES (ed.): *The New Middle East. Protest and Revolution in the Arab World*. Cambridge University Press, New York, 2014. pp. 107–131.

Folyóiratok, tanulmányok

ABUL-MAGD, Zeinab: Understanding SCAF. *The Cairo Review of Global Affairs*, The American University of Cairo. <https://www.thecaireview.com/essays/understanding-scaf/> (Letöltve: 2017.01.10.)

AHDR 2016. *Arab Human Development Report 2016*. Youth and the Prospects for Human Development in a Changing Reality. UNDP, Regional Bureau for Arab States, New York, 2016. <http://www.arab-hdr.org/PreviousReports/2016/2016.aspx> (Letöltve: 2017.01.10.)

AHDR 2009. *Arab Human Development Report 2009, Challenges to Human Security in the Arab Countries*. UNDP, Regional Bureau for Arab States, New York.

<http://www.arab-hdr.org/contents/index.aspx?rid=5> (Letöltve: 2017.01.10.)

AHMED, Amel – CAPOCCIA, Giovanni: The Study of Democratization and the Arab Spring. *Middle East Law and Governance* 6 (2014): pp. 1–31. Brill, Leiden.

AL-ANANI, Khalil: The Young Brotherhood in Search of a New Path. *Current Trends in Islamist Ideology*, Vol. 9, October 5, 2009, Hudson Institute. Elérhető online: <http://www.currenttrends.org/research/detail/the-young-brotherhood-in-search-of-a-new-path> (Letöltve: 2011.02.12.)

BAHGAT, Gawdat – SHARP, Robert: Prospects for a New US Strategic Orientation in the Middle East. *Mediterranean Quarterly*, Vol. 25, No. 3, Summer 2014, pp. 27–39.

BARANY Zoltan: After the Arab Spring. Revolt and Resilience in the Arab Kingdoms. *Parameters*, Vol. 43, No. 2, Summer 2013, pp. 89–101.

BARZEGAR, Keyhan: Balance of Power in the Persian Gulf: an Iranian View. *Middle East Policy*, Volume XVII. Issue 3, Fall 2010, pp. 74–87.

BAYAT, Asef: Egypt, and the Post-Islamist Middle East. *Open Democracy*, 8 February 2011. <http://www.opendemocracy.net/asef-bayat/egypt-and-post-islamist-middle-east> (Letöltve: 2011.02.10.)

BELLIN, Eva: The Political–Economic Conundrum: The Affinity of Economic and Political Reform in the Middle East and North Africa. *Carnegie Papers*, Number 52, November 2004.

BELLIN, Eva: Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective. *Comparative Politics*, Vol. 36, No. 2, January 2004, pp. 139–157.

BORSCHEVSKAYA, Anna – GORDON, Philip: Putin's Middle East Policy: Causes and Consequences. *The Washington Institute for Near East Policy, Policywatch* 2593, March 23, 2016. <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/putins-middle-east-policy-causes-and-consequences> (Letöltve: 2016.03.25.)

BROWN, Nathan J. – HAMZAWY, Amr: The Draft Party Platform of the Egyptian Muslim Brotherhood: Foray Into Political Integration or Retreat Into Old Positions? *Carnegie Paper*, January 2008. <http://carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=19835&prog=zgp&proj=zme> (Letöltve: 2011.02.10.)

CASTILLA, Cesar: China's Evolving Middle East Role. Policy Brief, No. 193, March 18 2016, *Institute for Security and Development Policy*, <http://isdpeu/publication/chinas-evolving-middle-east-role/> (Letöltve: 2016.03.25.)

DAHI, Omar S.: The Political Economy of the Egyptian and Arab Revolt. *IDS Bulletin*, Vol. 43, No. 1, January 2012, pp. 47–53.

DAHI, Omar S.: Understanding the Political Economy of the Arab Revolts. *Middle East Reports*, MERIP, No. 259, Summer 2011, pp. 2–5.

DIAMOND, Larry: A Fourth Wave or False Start? Democracy After the Arab Spring. *Foreign Affairs*, 22 May 2011, <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2011-05-22/fourth-wave-or-false-start> (Letöltve: 2011.06.01.)

EMERSON, Michael: The Arab Spring – Is It a Revolution? CEPS Commentary, 22 December 2011. <https://www.ceps.eu/system/files/book/2011/12/Dec%20ME%20on%20Arab%20Spring%20II.pdf> (Letöltve: 2012.01.03.)

ESFANDIARY, Dina – TABATABAI, Ariane: Iran's ISIS Policy. *International Affairs*, Vol. 91, No. 1, 2015, pp. 1–15.

GAUSE III, F. Gregory: The Future of U.S. –Saudi Relations. The Kingdom and the Power. *Foreign Affairs*, July/August 2016, pp. 114–126.

GAUSE III, F. Gregory: Ideologies, Alliances and Underbalancing in the New Middle East Cold War. *Project on Middle East Political Science*, POMEPS, <http://pomeps.org/2015/08/26/ideologies-alliances-and-underbalancing-in-the-new-middle-east-cold-war/> (Letöltve: 2016.03.25.)

GAUSE III, F. Gregory: *Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War*. Brookings Institute, Doha, 2014. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/English-PDF-1.pdf> (Letöltve: 2016. december 30.)

GAUSE III, F. Gregory: The Illogic of Dual Containment. *Foreign Affairs*, Vol. 73, No. 2, pp. 56–66.

GAUSE III, F. Gregory: Why Middle East Studies Missed the Arab Spring? *Foreign Affairs*, Vol. 90, No. 4: pp. 81–90.

GAUSE III, F. Gregory – LUSTICK, Ian S.: America and the Regional Powers in a Transforming Middle East. *Middle East Policy*, Vol. XIX., No. 2, Summer 2012.

GRIMM, Jannis and ROL, Stephan: Egyptian Foreign Policy Under Mohamed Morsi. *SWP Comments* 35, November 2012. https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2012C35_gmm_rl.pdf (Letöltve: 2013.02.05.)

GUZANSKY, Yoel: The End of the American Era in the Middle East? *Strategic Assessment, The Institute for National Security Studies*, Volume 15, No. 4, January 2013.

GÜRZEL, Aylin: Turkey's Role as a Regional and Global Player and its Power Capacity: Turkey's Engagement with Other Emerging States. *Revista de Sociologia et Política*, Vol. 22, No. 50, June 2014. pp. 95–105.

AL-HAMALAWY, Hossam: Comrades and Brothers, *MERIP Online*, No. 232, <http://www.merip.org/mer/mer242/hamalawy.html> (Letöltve: 2011.02.11.)

HAMID, Shadi: How Obama Got Egypt Wrong. January 28, 2001. *Brookings Doha Center*. http://www.brookings.edu/opinions/2011/0128_egypt_obama_hamid.aspx (Letöltve: 2011.03.01.)

HEYDEMANN, Steven and LEENDERS, Reinoud: Authoritarian Learning and Authoritarian Resilience: Regime Responses to the 'Arab Awakening'. *Globalizations*, October 2011, Vol. 8, No. 5: pp. 647–653.

HINNEBUSCH, Raymond: Authoritarian persistence, democratization theory and the Middle East: an overview and a critique. *Democratization*, Vol 13, No. 3, June 2006, pp. 373–395.

HUDSON, Michael C.: The Middle East under Pax Americana: how new, how orderly? *Third World Quarterly*, Vol. 13, No. 2, 1992. pp. 301–316.

JONES, Peter: Hope and Disappointment: Iran and the Arab Spring. *Survival*, Aug/Sep 2013, Vol. 55, Issue 4, pp. 73–84.

KAMRAVA, Mehran: Non-democratic States and Political Liberalisation in the Middle East: a Structural Analysis. *Third World Quarterly*, Vol 19, No 1, pp. 63–85.

KARASIK, Theodore: The GCC's New Affair with China. *MEI Policy Focus*, 2016-6, Middle East Institute, Policy Focus Series, February 2016.

KRAUTHAMMER, Charles: An Arab Spring? *Hoover Digest*, 2005/2, Hoover Institute. <http://www.hoover.org/research/arab-spring> (Letöltve: 2016. 03. 15.)

LYNCH, March: Obama's Arab Spring. *Foreign Policy*, 6 January 2011, <http://foreignpolicy.com/2011/01/06/obamas-arab-spring/> (Letöltve: 2016. 03.15.)

MCINNIS, J. Matthew: Iran's Strategy towards the Gulf Cooperation Council: A look after the Camp David Summit. July 9, 2015. *American Enterprise Institute for Public Policy Research*.

NADER, Alireza: Iran's Role in Iraq. Room for U.S.–Iran Cooperation? *Rand Corporation, Perspective*, No. 151, 2015, <http://www.rand.org/pubs/perspectives/PE151.html> (Letöltve: 2016.03.25.)

NEMATOLLAHI, Omid et al.: Energy Demands and Renewable Energy Resources in the Middle East. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. November 2016, No. 54, pp. 1172–1181.

N. RÓZSA Erzsébet – CSICSMANN László – PARAGI Beáta: Barack Obama kairói beszéde és annak visszhangja a muszlim Közel-Keleten, Izraelben és Pakisztánban. *SVKI Elemzések*, 2009/13. ZMNE Stratégiai Védelmi Kutatóintézet.

N. RÓZSA Erzsébet – SZALAI Máté: Az iráni–szaúdi hidegháborús konfliktus értelmezése. *KKI Tanulmányok*, T–2016/1. Külügyi és Külgazdasági Intézet. http://kki.gov.hu/download/9/15/41000/1_KKI-tanulmany_IRI_SYR_N%20Rozsa-Szalai.pdf (Letöltve: 2016.03.25.)

OTTAWAY, Marina et al.: *The New Middle East*. Carnegie Endowment for International Peace, 2008. http://carnegieendowment.org/files/new_middle_east_final1.pdf (Letöltve: 2016.03.25.)

OWEIDAT, Nadie et al.: The Kefaya Movement: A Case Study of a Grassroot Reform Initiative. *RAND*, National Defense Research Institute, 2008. www.rand.org/pubs/monographs/2008/RAND_MG778.pdf (Letöltve: 2011.02.11.)

PACE, Michelle – CAVATORTA, Francesco: The Arab Uprisings in Theoretical Perspective – An Introduction. *Mediterranean Politics*, Vol. 17, No. 2, July 2012. pp. 125–138.

PIEPER, Moritz: Dragon Dance or Panda Trot? China's Position Towards the Iranian Nuclear Programme and Its Perception of EU Unilateral Iran Sanctions. *European Journal of East Asian Studies*, 2013, Vol. 12, Issue 2, pp. 295–316.

RAUCH, James E.– KOSTYSHAK, Scott: The Three Arab Worlds. *Journal of Economic Perspectives*, Volume 23, No. 3, Summer 2009, pp. 165–188.

Report: Egypt's Subsidy System. *Egyptian-British Chamber of Commerce*, 2010. www.theebcc.com/files/Economic%20Report%20Egypt%20subsidies.doc (Letöltve: 2011.01.18.)

ROSTOVÁNYI Zsolt: Az „arab tavasz” hatása a Közel-Kelet geopolitikai térképének átrendeződésére. *Külügyi Szemle*, XI. évfolyam, 2012/1. szám, pp. 44–71.

ROTHKOPF, David: The Middle East's Pivot to Asia. April 24, 2015. *Foreign Policy*, Voice. <http://foreignpolicy.com/2015/04/24/the-middle-east-pivot-to-asia-china/> (Letöltve: 2016.03.25.)

ROY, Olivier: „Post-Islamic Revolution”. The European Institute, February 2011. <http://www.europeaninstitute.org/index.php/ei-blog/119-february-2011/1238-qpost-islamic-revolutionq-events-in-egypt-analyzed-by-french-expert-on-political-islam> (Letöltve: 2011.02.23.)

SALISBURY, Peter: Yemen and the Saudi-Iranian „Cold War”. *Chatham House, Research Paper*, 2015. https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20150218YemenIranSaudi.pdf (Letöltve: 2016.03.25.)

SÓGOR Dániel: Nem arab és nem tavasz, nem forradalom és nem polgárháború. A szíriai válság és az „Arab Tavasz” mérlege. *Eszmélet*, 27. évfolyam, 108. szám, pp. 82–107.

SZIGETVÁRI Tamás: Az „arab tavasz” gazdasági vonatkozásai. *Külügyi Szemle*, XI. évfolyam, 2012/1. szám, pp. 85–102.

TEITELBAUM, Joshua: Saudi–Israeli Relations: Balancing Legitimacy and Security. The Begin–Sadat Center for Strategic Studies. *BESA Center Perspectives Paper* No. 228, Dec-

ember 17, 2013. Online: besacenter.org/wp-content/uploads/2013/12/perspectives228.pdf (Letöltve: 2013.12.22.)

The Egyptian Experience of the Muslim Brotherhood in Power. A report by *Bredrod Row International*, London, 2015. <http://9bri.com/wp-content/uploads/2015/06/Report-II.9BRi.Muslim-Brotherhood-in-Power.pdf> (Letöltve: 2016.03.16.)

TOTTEN, Michael J.: Arab Spring or Islamist Winter? *World Affairs Journal*, No. 1, 2012. <http://www.worldaffairsjournal.org/article/arab-spring-or-islamist-winter> (Letöltve: 2016.12.30.)

TÜSKE László: Az alattvaló és az állampolgár – Szempontok az „arab tavasz” egyiptomi fejleményeinek értelmezéséhez. *Külügyi Szemle*, XI. évfolyam, 2012/1. szám. pp. 21–43.

TÜSKE László – N. RÓZSA Erzsébet: „Jázmin forradalom” a Közel-Keleten avagy egy új korszak kezdete? *MKI Elemzések*, 2011/2. Magyar Külügyi Intézet. Elérhető: <http://www.kulugyiintezet.hu/MKI-elemz%C3%A9sek/No.%202.%20R%C3%B3zsa%20-%20T%C3%BCske.pdf> (Letöltve: 2011.02.10.)

UNDP *Human Development Report 2015*, <http://hdr.undp.org/en/2015-report/download> (Letöltve: 2016.03.15.)

VALBJØRN, Morten and BANK, André: Examining the 'Post' in Post-Democratization: The Future of Middle Eastern Political Rule through Lenses of the Past. *Middle East Critique*, Vol. 19, No. 3, Fall 2010. pp. 183–200.,

VALENTA, Jiri – VALENTA, Leni Friedman: Why Putin Wants Syria? *Middle East Quarterly*, Spring 2016.

YACOUBIAN, Mona: Democracy and Islamist Parties: The Arab Experience. *Aspen Institute*, June 2006.

YOM, Sean L.: Authoritarian Monarchies as an Epistemic Community. Diffusion, Repression, and Survival During the Arab Spring. *Taiwan Journal of Democracy*, Volume 10, No. 1: 43–62.

ZOUBIR, Yahia H.: The Democratic Transition in Tunisia. A Success Story in the Making. 11 April 2015, *Conflict Trends*, 2015/1. <http://www.accord.org.za/conflict-trends/democratic-transition-tunisia/> (Letöltve: 2015.04.12.)

Egyéb források

Al-Qaradawi: Freedom takes priority over Islamic law. *Al-Masry al-Yaoum*. 12 February 2011, <http://www.almasryalyoum.com/en/news/al-qaradawi-freedom-should-be-prioritized-over-islamic-law> (Letöltve: 2011.02.13.)

ALSHAMY, Anwar: Qaradawi calls on Mubarak to step down. *Gulf Times*, 2 February 2011. http://www.gulftimes.com/site/topics/article.asp?cu_no=2&item_no=414096&version=1&template_id=36&parent_id=16 (Letöltve: 2011.02.10.)

AMANPOUR, Christian: Mubarak: 'If I Resign Today There Will Be Chaos' February 3, 2011. *ABC News*, Elérhető: <http://abcnews.go.com/International/egypt-abc-news-christiane-amanpour-exclusive-interview-president/story?id=12833673> (Letöltve: 2011.02.12.)

BUMILLER, Elisabeth: Egypt Stability Hinges on a Divided Military. *The New York Times*, February 5 2011. http://www.nytimes.com/2011/02/06/world/middleeast/06military.html?_r=2&hp=&adxnnl=1&adxnnlx=1297105247-7RbXgNJytcLhoWK5x9t5Ug (Letöltve: 2011.02.12.)

DEGHANPISHEH, Babak: Mohammad Badie: A Voice in the Government. *Newsweek*, November 29, 2010. <http://www.newsweek.com/2010/11/29/mohammad-badie-on-egypt-s-muslim-brotherhood.html> (Letöltve: 2011.02.10.)

DESOUKI, Khaled: Egypt's Military-Industrial Complex. *Time*, February 9, 2011. Elérhető: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2046963,00.html> (Letöltve: 2011.02.10.)

Edward Djerejian Meridian House Address. Edward Djerejian: The US and the Middle East in a Changing World. June 2, 1992, Washington, Meridian House. Online: www.disam.dsca.mil/pubs/Vol%2014_4/Djerejian.pdf (Letöltve: 2016.03.25.)

ESCWA: 'Arab Spring' cost Middle East economies \$614 bn. *Al Jazeera*, 11 November 2016. <http://www.aljazeera.com/news/2016/11/escwa-arab-spring-cost-middle-east-economies-600bn-161111034453699.html> (Letöltve: 2016.12.20.)

Factbox: Most U.S. aid to Egypt goes to military. *Reuters*, January 29, 2011. <http://www.reuters.com/article/2011/01/29/us-egypt-usa-aid-idUSTRE70S0IN20110129> (Letöltve: 2011.02.20.)

Fareed Zakaria Interviews dr. Mohamed ElBaradei. CNN, <http://cnnpressroom.blogs.cnn.com/2011/01/30/cnns-fareed-zakaria-interviews-dr-mohamed-elbaradei-on-fareed-zakaria-gps/> (Letöltve: 2017.02.01.)

Freedom in the World 2011. The Authoritarian Challenge to Democracy. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2011> (Letöltve: 2017.02.01.)

Freedom in the World 2016 Report. Freedom House. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2016> (Letöltve: 2017.02.01.)

Full Text of China's Arab Policy Paper, January 2016, Xinhuanet, http://news.xinhuanet.com/english/china/2016-01/13/c_135006619.htm (Letöltve: 2016.03.25.)

GRESH, Geoffrey F.: *Burgeoning Allies*. *World Affairs*, <http://www.worldaffairsjournal.org/article/iran-and-oman-burgeoning-allies> (Letöltve: 2016.03.25.)

Interview with Mohammed Badie. *France24*, 31 January 2011. <http://www.france24.com/en/node/5138546> (Letöltve: 2011.02.03.)

Joint Comprehensive Plan of Action. 14 July 2015. Vienna. <http://apps.washingtonpost.com/g/documents/world/full-text-of-the-iran-nuclear-deal/1651/> (Letöltve: 2016.03.25.)

Khamenei: US is main enemy, 'Zionist regime' a close second. *Times of Israel*, 1 May 2016. <http://www.timesofisrael.com/khamenei-us-is-main-enemy-zionist-regime-a-close-second/> (Letöltve: 2016.05.10.)

Khamenei hails 'Islamic' Uprising. *Al Jazeera*, 4 February, 2011. <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/201124101233510493.html> (Letöltve: 2016.03.25.)

LYNCH, Colum: EIBaradei's personal revolution: from multilateral bureaucrat to populist patriot. 31 January 2011, *Foreign Policy, Turtle Bay*, http://turtlebay.foreignpolicy.com/posts/2011/01/31/el_baradeis_personal_revolution_from_multilateral_bureaucrat_to_populist_patriot (Letöltve: 2011. február 10.)

Most Muslims Want Democracy, Personal Freedoms, and Islam in Political Life. *Pew*, July 10, 2012. <http://www.pewglobal.org/2012/07/10/most-muslims-want-democracy-personal-freedoms-and-islam-in-political-life/> (Letöltve: 2015. 12. 30.)

Mubarak is Egypt NDP Choice for presidential candidate. *Egypt News*, 26 August 2010. <http://news.egypt.com/en/2010082612278/news/-egypt-news/mubarak-is-egypt-ndp-choice-for-presidential-candidate.html> (Letöltve: 2011.02.04.)

Over One Million Sea Arrivals Reach Europe. *UNHCR*, 30 December 2015. <http://www.unhcr.org/news/latest/2015/12/5683d0b56/million-sea-arrivals-reach-europe-2015.html> (Letöltve: 2016.03.25.)

Refugees/Migrants Response. Mediterranean. *UNHCR*, <http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php> (Letöltve: 2017. 02. 01.)

Remarks by President George W. Bush at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy. National Endowment for Democracy. <http://www.ned.org/remarks-by-president-george-w-bush-at-the-20th-anniversary/> (Letöltve: 2016.03.25.)

RICE, Condoleezza: *Remarks at the American University of Cairo*. 2005. június 20. <http://www.arabist.net/blog/2005/6/20/condoleezza-rices-remarks-from-her-cairo-speech-at-auc.html> (Letöltve: 2011.03.01.)

SALEH, Heba: Egypt's food inflation feeds social unease. *Financial Times*, August 30. 2010. Elérhető: <http://www.ft.com/cms/s/0/b4e0e53c-b453-11df-8208-00144feabdc0.html#axzz1D1BfvPA3> (Letöltve: 2011.01.18.)

SÓGOR Dániel: „Ez nem arab és nem tavasz” – megérteni a Közel-Keletet II. 2015. szeptember 18. *Mandiner*. http://mandiner.hu/cikk/20150918_nem_Arab_es_nem_tavasz_megerteni_a_kozel_keletet_ii (Letöltve: 2016.03.25.)

„The Empire's Bagman:” Obama Egypt Envoy Frank Wisner Says Mubarak Should Stay. 11 February 2011. http://www.democracynow.org/2011/2/7/the_empires_bagman_us_ambassador_frank (Letöltve: 2011.03.18.)

A Nemzeti Közsolgálati Egyetem kiadványa

Kiadó:

Nemzeti Közsolgálati Egyetem;
Közigazgatási Továbbképzési Intézet
www.uni-nke.hu

Felelős kiadó:

Prof. Dr. Kis Norbert rektorhelyettes
Címe: 1083 Budapest, Üllői út 82.

Tördelőszerkesztő:

Friebert Máté

ISBN 978-963-498-165-7 (elektronikus)